

FRÅN VÄRMLAND TILL WASHINGTON

Episoder ur IUI:s historia

IUI

Industrians Utredningsinstitut
Malartorgsgatan 8
Stockholm

Benny Carlson | Mats Lundahl

FRÅN VÄRMLAND TILL WASHINGTON

Episoder ur IUI:s historia

Benny Carlson · Mats Lundahl

Till Magnus – outtröttlig inspiratör

FRÅN VÄRMLAND TILL WASHINGTON: EPISODER UR UII:S HISTORIA
av Benny Carlson och Mats Lundahl

Omslag: Lovisa Malmquist

Foto: IFN:s bildarkiv, Mikko Laurén, Anna Henriksson Mazaheri, Elisabeth Precht, Mikael Risedal, Lunds universitet, SAF:s/Industriförbundets arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria samt Jan Wallanders familjearkiv.

© Författarna, IFN och Samhällsförlaget.

Samhällsförlaget
www.samhallsforlaget.se
Stockholm
info@samhallsforlaget.se
+46707743374

ISBN: 978-91-88033-09-3
Tryck: Tallinn Bookprinters 2020

Innehållsförteckning

Förord	5
Kapitel 1	
Balanskonster i krig och fred: Ingvar Svennilson och planhushållningen	7
Kapitel 2	
Från fronten i väster: Axel Iveroth i Washington	39
Kapitel 3	
Från den nya världen: Ingvar Svennilson i USA och på Cuba	69
Kapitel 4	
”Ja men se på den tiden var brännvinet billigt”: Jan Wallander i Värmlandsskogarna	95
Kapitel 5	
Som gräshoppor i Mississippi: Erik Höök och den offentliga sektorn	123
Kapitel 6	
En skjutglad jägare: Villy Bergström och den ekonomiska politiken	151
Kapitel 7	
Grundligt lodande på djupet: Rolf Henriksson och doktrinhistorien	167
Om författarna	195
IFN:s historiska projekt	199
Personregister	201

Förord

Denna bok innehåller varken sju underverk eller sju dödssynder. Däremot innehåller den sju essäer som alla kretsar kring Industriens Utredningsinstitut (IUI), numera Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Efter att ha behandlat IUI:s första kvartssekel i två böcker – *Ett forskningsinstitut växer fram* (2014) och *Ett forskningsinstitut expanderar* (2019) – om sammanlagt mer än 1 300 sidor fann vi, otroligt nog, att ämnet inte var uttömt. Vi hade framför allt en del outnyttjat arkivmaterial som kretsar kring några nyckelpersoners resor i västerled.

Det handlar om två långa resor och en kort: Axel Iveroth, anställd vid institutet från starten 1939, var åren 1945–46 verksam som industriattaché vid svenska beskickningen i Washington och rapporterade om sina iakttagelser ”over there” i brev till Ingvar Svennilson, IUI-chef 1941–49. Iveroth försökte locka dit sin tidigare chef men det dröjde till 1947 innan Svennilson gav sig ut på en tre månaders rundresa i USA, från vilken han delgav den svenska allmänheten sina intryck i en serie artiklar i *Dagens Nyheter*. Under resan fick han uppslag till det så kallade ”tioårsprogrammet” som resulterade i ett antal IUI-böcker i början av 1950-talet. När Svennilson 1960 åter vistades i USA gjorde han en avstickare till Cuba och redogjorde för sina intryck av den purfäriska Castroregimen i brev till Jan Wallander, IUI-chef 1953–61. Wallander hade för sin del också gjort en resa västerut, dock inte så lång, utan till Värmland, där han åren 1945–46 samlade material till sin doktorsavhandling *Flykten från skogsbygden* (1948), material som återfinns i hans fältanteckningar.

Utöver dessa tidigare outnyttjade artiklar, brev och anteckningar, formulerade av tre av IUI:s centrala aktörer under institutets första årtionden, har vi omarbetat delar av några kapitel i våra tidigare IUI-volymer. Det handlar för det första om Ingvar Svennilsons många inlägg i planhushållningsfrågan under och efter andra världskriget.

Dessa inlägg är utspridda i tre kapitel i *Ett forskningsinstitut växer fram*. Vi har funnit det befogat att koncentrera Svennilsons budskap i en essä (och har dessutom gjort det tillgängligt i en artikel för en internationell läsekrets). Det handlar för det andra om Erik Hööks doktorsavhandling från 1960 om *Den offentliga sektorns expansion*, ett pionjärbete som behandlats i *Ett forskningsinstitut expanderar* och som också förtjänar att göras tillgängligt i mer koncentrerad form (och som även detta publicerats på engelska).

Till dessa fem kapitel, som kretsar kring fyra nyckelpersoner från IUI:s första kvartssekel – Svennilson, Iveroth, Wallander och Höök – har vi lagt porträtt (även publicerade i *Ekonomisk Debatt*) av två ekonomer som spelat en viktig roll för IUI under senare perioder, dels Villy Bergström, som var anställd vid IUI åren 1965–69, dels Rolf G. H. Henriksson, som skrev den första IUI-historiken, *Som Edström ville – hur IUI blev till* (1990), en volym som vi haft stor nytta av i våra egna arbeten om IUI:s historia. Alla essäerna utom den om Villy Bergström, skriven av Mats Lundahl, har författats gemensamt.

Vårt tack går främst till några IFN-medarbetare som sett till att ro bokprojektet i hamn, nämligen Magnus Henrekson, bollplank och skarpögd korrekturläsare, Elisabeth Gustafsson, ständig problemlösare, och Henning Ottmer, skapare av personregistret, samt till Monica Renstig på Samhällsförlaget som förlagt boken.

Essäerna har möjliggjorts av ett generöst anslag från Jan Wallanders och Tom Hedelius stiftelse och Tore Browaldhs stiftelse.

Nättraby och Djursholm 3 augusti 2020

Benny Carlson
Mats Lundahl

KAPITEL 1

Balanskonster i krig och fred: Ingvar Svennilson och planhushållningen*

Sverige har upplevt två skarpa planhushållningsstrider, en under den stora depressionen på 1930-talet och en under övergången från krigs- till fredsekonomi på 1940-talet. Båda striderna utlöstes av socialdemokratiska framstötter. I det senare fallet utgjorde socialdemokraternas efterkrigsprogram den tändande gnistan. Världskriget hade inneburit att svensk ekonomi i stor utsträckning måste planeras och regleras eftersom landet var delvis avskuret från internationell handel och intog beredskapsläge inför risken att bli in-draget i kriget. De flesta såg planeekonomin som en tillfällig företeelse och den utlöste inte några djupare ideologiska motsättningar. Socialdemokratin såg emellertid de nyvunna planeekonomiska erfarenheter-na som grundvalen för en ”skördetid” och ett löfte för framtiden, vilket tydligt framgick av Arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944, det så kallade 27-punktsprogrammet.

Finansminister Ernst Wigforss befann sig vid debattfronten på såväl 1930- som 1940-talet. Politiker av olika ideologisk kulör liksom företrädare för näringsliv och fackföreningsrörelse var engagerade på olika sidor av stridslinjen. Bland nationalekonomerna var på 1930-talet Gunnar Myrdal, Karin Kock och Bertil Ohlin ledande planhus-

* Detta kapitel är tidigare publicerat i engelskspråkig version som ”Ingvar Svennilson on Economic Planning in War and Peace”, *History of Economic Ideas*, vol. 25, nr 2, 2017.

hållningsförespråkare medan Gustav Cassel, Eli Heckscher och Gösta Bagge ledde motståndet; de sistnämnda föregrep många av argumenten i Friedrich von Hayeks berömda *Vägen till trälldom*.¹ På 1940-talet var rollbesättningen likartad, med två undantag: Cassel gick ur tiden 1945 och Ohlin, som blev ledare för Folkpartiet 1944, rörde sig i mera klassisk liberal riktning och kom att tillhöra motståndarlägret.

Varför Svennilson?

Det finns en del skrivet om den svenska planhushållningsdebatten på 1940-talet – standardverket är Leif Lewins avhandling *Planhushållningsdebatten*² – och om de inblandade ekonomernas argument.³ Det finns emellertid en framstående ekonom som hade åtskilligt att säga om planhushållning men som i efterhand inte har ägnats särskilt stor uppmärksamhet: Ingvar Svennilson.⁴

Ingvar Svennilson (1908–1972) ingick i den yngre Stockholmskolan, den skola som lanserades av Ohlin (1937a, 1937b) i ett försök att visa att svenska ekonomer hade lagt fram idéer om kontracyklisk och expansionistisk ekonomisk politik samtidigt med och oberoende av John Maynard Keynes, som publicerat sin *General Theory* året dessförinnan.⁵ Ohlin räknade sig själv, Myrdal och Erik Lindahl till skolans äldre generation medan den yngre generationen bestod av bland andra Svennilson, Erik Lundberg och Dag Hammarskjöld.

Åren 1938 till 1940 arbetade Svennilson tillsammans med Erik Lundberg på Konjunkturinstitutet och för Statens Industrikommission,⁶

¹ Hayek (1944).

² Lewin (1967).

³ Se t.ex. Carlson (1994) och Appelqvist (2000).

⁴ Svennilson nämns bara i förbigående av Lewin (1967, s. 202, 337) och inte alls i Villy Bergströms (1977) redogörelse för nationalekonomernas reaktioner på Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Bergströms framställning av en djup klyfta mellan ekonomerna och arbetarrörelsen kritiserades av såväl Assar Lindbeck (1978) som Ohlin (1978) och båda nämnde Svennilson bland de ekonomer som "samarbetade" med arbetarrörelsen. Utmärkta porträtt av Svennilson återfinns i Lundberg (1972) och Persson och Siven (2009, 2010).

⁵ Keynes (1936).

⁶ Henriksson (1987).

vilken hade skapats 1914 för att reglera industriproduktionen under första världskriget. Kommissionen avskaffades 1920 men återupplivades 1939 för att allokera råvaror och reglera industriproduktionen under andra världskriget.

Svennilson blev 1941 chef för Industriens Utredningsinstitut som hade grundats av Sveriges Industriförbund och Svenska Arbetsgivareföreningen två år tidigare. Han ställdes därmed inför den delikata uppgiften att hantera frågor kring planhushållning under brinnande krig samtidigt som han ledde en organisation etablerad och finansierad av arbetsgivarintressen. Svennilson hanterade denna uppgift på ett skickligt sätt, vilket har understrukits av hans ”parhäst” Lundberg: ”Ingen i Sverige har lyckats så väl som Svennilson med att under långa perioder vara så fullkomligt insyltad i båda lägren – det svenska socialdemokratiska regeringslägret å ena sidan och det privata industrilägret å den andra – samtidigt som han upprätthöll sitt rykte som en oberoende forskare.”⁷ Svennilson var, konstaterar Mats Persson och Claes-Henric Siven, respekterad i alla politiska läger.⁸

Med tiden skulle Svennilson bli känd för att ha initierat en serie långtidsutredningar och han gjorde sig ett internationellt namn med sitt *magnum opus*, *Growth and Stagnation in the European Economy*, som han skrev på uppdrag av FN:s Europakommission.⁹

Som Lundberg har påpekat hade Svennilson ”från första början ett starkt intresse för teorin och tillämpningen av ekonomisk planering – både på mikronivån (företag) och den centrala regeringsnivån”.¹⁰ Titeln på Svennilsons doktorsavhandling från 1938 var *Ekonomisk planering*. Den behandlade företagsplanering och blev avgörande för hans fortsatta karriär. Med Perssons och Sivens ord:

Tankarna bakom avhandlingen var honom ständigt aktuella. Hur ska man planera när världen är osäker och miljön i vilken man i framtiden kommer att befinna sig kan gestalta sig på alternativa sätt? Hur ska man ta hän-

⁷ Lundberg (1972, s. 314).

⁸ Persson och Siven (2010).

⁹ Svennilson (1954).

¹⁰ Lundberg (1972, s. 317–318).

syn till att osäkerheten successivt skingras och hur ska detta påverka vid vilka tidpunkter man genomför olika investeringar? Detta är det enskilda företagets perspektiv. För samhället tillkommer möjligheten att i viss mån skingra osäkerheten om framtiden genom att samordna företagens investeringsbeslut – och Svennilson menade att staten här har en viktig uppgift.¹¹

I sin avhandling definierade Svennilson planering som en del av en dynamisk ekonomisk analys. ”I den tidlösa, statiska teorien behandlas endast samordningen av *samtidiga* handlingar. Problemet om *ekonomisk planering* gäller därjämte *samordningen av handlingar under olika framtida tidsperioder* i en plan.”¹² Handlingsparametrar definieras som de kvantiteter som kan fastställas av de beslutsfattande enheterna. En handling består i att fastställa värdet på en handlingsparameter under en kortare eller längre tidsperiod och planeraren måste ange ”*hur under bestämda förutsättningar de omedelbara handlingarna bli bestämda som led i en plan av eventuellt betydligt längre tidsutsträckning*”.¹³ I sina mer populära skrifter om planering, som vi här är intresserade av, definierade Svennilson inte uttryckligen planering men det finns inget som tyder på att han hade någon annan definition i åtanke än den han använt i avhandlingen.

Planering ingår i ett brett spektrum av ingripanden som syftar till att påverka marknadsmekanismens funktionssätt. Dessa ingripanden omfattar olika sorters regleringar liksom finans- och penningpolitik som syftar till att påverka den aggregerade efterfrågan och sysselsättningen. I vår tid kan det förefalla som om dessa typer av politik kan sorteras in i olika fack. På 1940-talet, när vår berättelse utspelas, var förhållandena något annorlunda. Då handlade den ideologiska huvudstriden om huruvida staten skulle ha mer eller mindre kontroll över ekonomin. Ekonomer som Myrdal och andra medlemmar av Stockholmskolan, som förespråkade mer kontroll, var verksamma

¹¹ Persson och Siven (2010, s. 32–33).

¹² Svennilson (1938, s. 19).

¹³ *Ibid.*, s. 20.

längs alla ekonomiskpolitiska frontlinjer. Även om de själva kanske kunde göra åtskillnad på dessa frontlinjer så kunde eller ville deras motståndare inte göra det. I motståndarlägrets främsta linje återfanns de klassiska liberalerna Cassel och Heckscher som hade kämpat mot statlig planering och statligt ingripande sedan 1920-talet. Cassel hävdade att ett ingripande skulle leda till ett annat i all oändlighet och att penningpolitik var enda sättet att stabilisera ekonomin utan att ställa den under mer eller minde total statlig kontroll. Heckscher menade att finanspolitisk stabiliseringspolitik av Keynes eller Stockholmsskolans modell skulle leda till ständig statlig expansion eftersom ekonomiska nedgångar alltid skulle mötas med ökade statsutgifter och uppgångar alltid med skattehöjningar.¹⁴

Vid ett första påseende kan det verka som om planhushållning, reglering, finanspolitik och penningpolitik följer en avtagande interventionskala. Så är emellertid knappast fallet. Reglering av enskilda industrier eller offentliga sysselsättningsprogram kan vara mer interventionistiska än planering. Den mildaste formen av planhushållning, så kallad indikator planhushållning, är uppenbart ett av de minst ingripande inslagen i verktygslådan. Den sortens planering har ofta förknippats med fransk politik efter andra världskriget men lanserades redan av Herbert Hoover, amerikansk handelsminister 1921–1928 och president 1929–1933. Han använde ekonomisk information och konferenser för att samordna aktiviteten inom affärlivet och bekämpa ekonomiskt slöseri – och för att föregripa behov av direkt statligt ingripande.¹⁵

Kärnan i den svenska debatten gällde i vilken mån ekonomin måste planeras och i vilken mån den kunde lämnas åt de fria marknadskrafterna. Syftet här är att undersöka hur Svennilson hanterade balansgången mellan stat och industri, mellan plan och marknad – och hur han reviderade sin hållning över tid – när han skrev om planhushållning under och efter andra världskriget.

Sökljuset kommer att ligga på Svennilson medan många andra deltagare i planhushållningsdebatten hamnar i bakgrunden eller för-

¹⁴ Carlson (1994, 2018).

¹⁵ Barber (1988), Hoover (1952).

svinner ur synfältet. Syftet är varken att redovisa de ståndpunkter övriga svenska ekonomer intog i planhushållningsfrågan eller att sätta in Svennilsons synpunkter i den internationella debatt om planhushållning, som pågått sedan Vilfredo Paretos dagar, mer än i förbigående när sammanhanget kräver det. Dessa debatter kan inte pressas in i en mindre uppsats. Det kan emellertid synpunkterna från en enskild, betydelsefull men något förbisedd aktör, även om man i fallet med en så flitig skribent som Svennilson måste fokusera på de stora dragen och inte på detaljer.

Fokus kommer vidare att ligga på perioden 1941–1949 när Svennilson som IUI-chef tvingades balansera på randen till en ideologisk avgrund. Denna period omfattar kraftiga skift mellan krigstids-, fredstids- och långtidsplanering.

Innan vi kastar oss huvudstupa in i Svennilsons skrivelser om planhushållning måste vi positionera honom lite tydligare i förhållande till de övriga stockholmsekonomerna. Myrdal, Lindahl, Lundberg och Svennilson hade i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet arbetat för Bagge i ett projekt om löner, nationalinkomst och levnadskostnader finansierat av Rockefellerstiftelsen. Bagge, Lundberg och Svennilson producerade en diger volym om *Wages in Sweden, 1860–1930*¹⁶ som enligt Lundberg etablerade Svennilson som pionjär inom forskningen om strukturell förändring.¹⁷ Svennilsons intresse för detta forskningsfält stärktes av hans roll som chef för IUI, en organisation inriktad på undersökning av industriella förhållanden, och av de exceptionella krigstida resursallokeringsproblemen. Tillsammans med Johan Åkerman blev han den ledande svenska företrädaren för strukturanalys. Han avvek därmed något från inriktningen bland övriga stockholmsekonomer som inte sympatiserade med Åkerman förehavanden.¹⁸

¹⁶ Bagge, Lundberg och Svennilson (1933, 1935).

¹⁷ Lundberg (1972). Svennilson och Lundberg samarbetade och kompletterade varandra via sina intresseområden – strukturförändring respektive konjunkturcykler – samtidigt som de som forskare var hårda konkurrenter.

¹⁸ Jan Petersson (1987, s. 191) noterar likheter mellan Åkerman och Svennilson, särskilt när det gäller förväntningarnas roll, men finner ändå att Svennilsons ansats ”faller inte ... Åkerman i smaken”.

Ohlin brukade rentav vid sina föreläsningar säga att ”när jag hör [ordet] struktur, osäkrar jag min revolver”.¹⁹ Å andra sidan låg Svennilsons intresse för dynamisk teori, stabiliseringspolitik och planering i linje med de aktiviteter som bedrevs av Stockholmsskolans övriga ekonomer. Han stod, som Persson och Siven konstaterar, personligen nära Myrdal men i politiskt avseende närmare Ohlin:

Detta innebär att han inom ramen för en fri marknadshushållning förordade ett ganska stort utrymme för ekonomisk politik: aktiv konjunkturpolitik, inkomstutjämnning via skattesystemet och en koordination av företagens förväntningar (och därigenom deras investeringar) genom långtidsutredningarna.²⁰

Krigstidsplanering

I maj året innan han tillträdde som chef vid IUI höll Svennilson föredrag inför utländska journalister om industriell planering under rådande kris.²¹ Han konstaterade att central planering för inte så länge sedan varit en stridsfråga men att kriget hade ändrat på detta. Efter krigsutbrottet hade ”det praktiska livets män” – företagsledare och ingenjörer – framfört krav på planmässig ledning av produktionen i syfte att tillgodose militära behov och förse industrin med råvaror under den avspärrning som begränsade importen.

I ett radioföredrag följande år talade Svennilson om industriproduktion i folkhushållningens tjänst och beskrev negativa och positiva metoder som kunde användas vid ”den planmässiga hushållning på det industriella området, som man nu söker genomföra” under pågående blockad.²² Den negativa metoden bestod helt enkelt av att man skar ner

¹⁹ Detta enligt Rolf Henriksson (berättat 6 april 2017) som en gång var Ohlins student. Uttrycket utgår från ett citat som brukar tillskrivas Herman Göring (”när jag hör kultur ...”) men härstammar egentligen från första akten, första scenen, i den nazistiske författaren Hanns Johsts (1890–1978) drama *Schlageter* (1933): ”Wenn ich Kultur höre ... entsichere ich meinen Browning” (Wikipedia 2017).

²⁰ Persson och Siven (2010, s. 33).

²¹ Svennilson (1940).

²² Svennilson (1941a, s. 80).

förbrukningen av knappa råvaror. De positiva metoderna bestod i att dels ersätta knappa råvaror med mera rikligt förekommande, dels öka produktionen av råvaror inom landet. För att åstadkomma detta hade det varit nödvändigt att bilda Statens Industrikommission, i vilken stat och industri förenats i en ”personalunion” där män från industrin besatte de ledande positionerna. Men när Svennilson i budgetdebatten i Nationalekonomiska Föreningen 1941 resonerade om skatter på sådant som bostäder och bilar fick han bakläxa i *Dagens Nyheter* som skrev att han låtit ”planekonomins ansikte framträda med utomordentlig åskådlighet”.²³

Svennilson diskuterade också social kontroll i industrin, inspirerad av John Maurice Clarks bok på temat.²⁴ Han konstaterade att det statliga inflytandet över näringslivet ökat i alla länder, även om de tyska, ryska och amerikanska exemplen blivit mest uppmärksammade. Utvecklingen hade påskyndats av kriget men statens ingripanden var så djupt rotade ”att det väl knappast kan råda någon tvekan om att man står inför en utveckling, som kommer att fortsätta även efter kriget”.²⁵ Sverige betraktades visserligen som ett föregångsland på konjunktur- och penningpolitikens område men statens inflytande över näringslivet hade ändå varit begränsat. ”Men otvivelaktigt har den ram, som staten och samhället uppdragit kring näringslivets fria rörelser, blivit mycket snävare än tidigare.”²⁶ Näringslivets initiativkraft hade dämpats av alla ingripanden och därmed hade det blivit nödvändigt med nya stimulerande ingripanden.²⁷ Det statliga organ som kunde ge företagen sådan hjälp var Industrikommissionen, vars ambition inte var statligt övertagande av produktionen utan att stödja privatföretagen ”genom upplysning, överläggningar, förhandlingar mellan olika parter”; i denna process måste näringslivets branschorganisationer spela en nyckel-

²³ *Dagens Nyheter* (1941).

²⁴ Clark (1926).

²⁵ Svennilson (1941b, s. 1).

²⁶ *Ibid.*, s. 3.

²⁷ Den sortens resonemang är exakt vad kritiker som Cassel, som redan nämnts, förutsåg som en följd av planhushållning: en intervention kommer att leda till en annan i en ändlös process.

roll, varigenom spelrummet för ”det fria industriella ledarskapet” skulle vidgas.²⁸

En artikel av Svennilson om ”Industriell planhushållning” i *Ekonomisk Tidskrift* 1941 förebådar den heta debatt om planhushållning som skulle utbryta några år senare. Han började med att betrakta Sverige under kriget som ett intressant laboratorium:

Kriget har på det industriella området framtingat nya organisationsformer, som närmar sig vad man brukar kalla planhushållning. När ett sådant på det ekonomiska området enastående tillfälle erbjuder sig att så att säga bevittna ett experiment med näringslivets organisation, synes man icke böra underlåta att tillgodogöra sig de erfarenheter, som endast sådana experiment kunna ge.²⁹

Svennilson diskuterade ”centraliseringen av det ekonomiska näringslivets ledning”. I princip var en fullt genomförd centralisering ”en relativt enkel sak” och hade sina fördelar.³⁰ Centrala organ kunde förmå företag att starta ny produktion, medverka till att undanröja tekniska och ekonomiska hinder och genom att dela risken med enskilda företag stimulera till ny företagsamhet. Men centralisering hade också sina nackdelar. Den gjorde det svårt att överblicka lokala förhållanden, förlängde reaktionstiden vid förändrade omständigheter och om företagsledarens handlingsfrihet begränsades på ett område kunde den påverkas även på andra områden. Även om planhushållningen hade sina nackdelar fann Svennilson det ”önskvärt att i största möjliga utsträckning samordna näringslivets olika delar samt dess utveckling på kort och lång sikt, att med andra ord i denna mening planhushålla, om man nämligen eftersträvar största möjliga effektivitet i näringslivet”.³¹

En kort tid senare presenterade en av Svennilsons kollegor vid IUI, Erik Dahmén, en radikalt annorlunda syn på konjunkturpolitik och

²⁸ Svennilson (1941b, s. 9, 12).

²⁹ Svennilson (1941c, s. 295).

³⁰ *Ibid.*, s. 297, 300.

³¹ *Ibid.*, s. 307.

planhushållning.³² En statlig intervention skulle leda till en annan och till en alltmer omfattande planeekonomi. Svennilson och Dahmén var båda ”strukturforskare” men deras åsikter gick isär. Svennilson, som var präglad av Stockholmsskolans anda, var till skillnad från Dahmén beredd att acceptera ganska långtgående statliga ingripanden. Man skulle kanske kunna säga att Svennilson representerade Keynes hållning och Dahmén Hayeks i upptakten till planhushållningsdebatten även om Keynes intresse för interventioner kretsade kring finans- och penningpolitik och inte kring ren planhushållning.

När Svennilson blickade framåt argumenterade han för planering i syfte att motverka en tänkbar efterkrigsrecession likt den Sverige och världen hade upplevt efter första världskriget. ”Hur angelägen man än måste vara om en snabb avveckling av krigstidens tvångshushållning, kan väl knappast någon tveka om, att en sådan avsättningskris måste överbryggas genom planmässiga åtgärder.”³³ Nyckeln låg i rationalisering genom samverkan. Krigsekonomin hade åskådliggjort hur stor-driftsfördelar kunde uppnås genom standardisering och begränsning av antalet produkter samt specialisering och koncentration av produktionen till färre enheter, även om detta kunde bromsa skapandet av nya varor. I denna artikel, påpekar Lundberg, myntade Svennilson uttrycket strukturrationalisering, ”som kom att bli flitigt använt i Sverige under hela efterkrigstiden”.³⁴ Enligt Rolf Henriksson var Svennilsons och Waldenströms bok *Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige* det förmodligen första bidraget till den debatt om efterkrigsplaneringen som timade. ”Den säkerställde näringslivets problemformuleringsföreträdare över den fredsplanering som regering och socialdemokrater först ett år senare kom igång med” samtidigt som författarna tycks ”ha anat hur farligt nära socialistiska branschsocialiseringstankegångar man låg”.³⁵

Denna fara uppfattades av Axel Brunius, redaktör för Industriförbundets tidskrift *Industria*. Han menade att Svennilson enbart var in-

³² Dahmén (1942).

³³ Svennilson och Waldenström (1942, s. 21).

³⁴ Lundberg (1972, s. 315).

³⁵ Henriksson (1990, s. 167, 169).

tresserad av produktionseffektivitet och förbisåg konsumenternas intressen, vilket innebar att ”distributionen närmar sig tvångsmatning”.³⁶ När Svennilson i ett föredrag underströk behovet av samverkan mellan företag var Brunius på plats och hänvisade till ryska femårsplaner och jätteföretag, varpå Svennilson replikerade att det i Sverige knappast fanns någon benägenhet för gigantomani utan att företagsstorleken snarast låg i underkant.³⁷

Efterkrigsplanering

Hösten 1942, när den tyska krigslyckan vände, började behovet av planering för efterkrigstiden inställa sig. Offentliga myndigheter och organ hade emellertid händerna fulla av dagsaktuella problem och reagerade långsamt. Inom näringslivet reagerade man snabbare och på initiativ av Svennilson, som uppfattade vart vinden blåste, började IUI utreda frågan. När finansminister Wigforss i mars 1943 lanserade planer på statliga utredningar inför övergången till fredsekonomi inbjöds IUI att delta i de utredningar som berörde industrin.³⁸

I januari 1944 hölls en konferens på temat ”Näringslivet inför freden” i Stockholm med IUI som en av huvudorganisatorerna och med omkring tusen deltagare, inklusive den svenska politiska och industriella eliten.³⁹ En av höjdpunkterna under konferensen var lanseringen av en utredning om industrins produktionsproblem vid övergång till fredsekonomi som genomförts vid IUI av Svennilson, Dahmén och Axel Iveroth. Utredningen⁴⁰ överlämnades till Wigforss under konferensen och rönt positiv uppmärksamhet i pressen; den enda avvikande rösten kom från kommunistiska *Norrskensflamman*.⁴¹ Än större uppmärksamhet rönt ett meningsutbyte mellan Wigforss och SAF-ordföranden Gustaf Söderlund. Detta utbyte utlöstes av att Ger-

³⁶ Brunius (1942, s. 905).

³⁷ Svennilson (1943).

³⁸ Henriksson (1990).

³⁹ Industriens Utredningsinstitut (1944a).

⁴⁰ Industriens Utredningsinstitut (1944b).

⁴¹ *Norrskensflamman* (1944).

hard Törnqvist, professor i företagsekonomi vid Handelshögskolan, och Dag Hammarskjöld, vid denna tid statssekreterare i Finansdepartementet, i sina anföranden hade talat om den statliga ramen och den ännu inte målade väven. Söderlund framförde farhågor om att rammakaren skulle ge sig på tavlan varpå Wigforss vid den avslutande middagen replikerade att rammakarteorin om förhållandet mellan stat och näringsliv var ny för honom, varpå han enligt pressen utbringade ett leve för den svenska företagsamheten.

I oktober 1944 lade Kommissionen för efterkrigsplanering, efter sin ordförande populärt kallad Myrdalskommissionen, fram ett förslag av Myrdal och Svennilson om inrättandet av ett investeringsråd sammansatt av vissa statliga verk och intresseorganisationer. Rådet skulle ha till uppgift att koordinera företagets investeringar med statens konjunkturpolitik. Enligt Lewin utgjorde förskjutningen av intresset från konsumtion till investeringar ”skillnaden mellan trettioalets och fyrtioalets ekonomiska tänkande”⁴² och socialdemokraten Richard Sterner hoppades att ur investeringsrådet skulle ”efter hand utveckla sig ett nytt element av verklig planhushållning i svenskt näringsliv” eller som det hette i artikelrubriken: ”En generalstab för kapitalanvändningen”.⁴³ Till förslaget hade kommissionen fogat en promemoria om sysselsättningspolitiken efter kriget, utarbetad av Svennilson. Denna promemoria förutspådde att konjunkturutvecklingen efter kriget skulle förlöpa i tre stadier: först en stagnationsperiod under omställningen av ekonomierna efter vapenstilleståndet, därefter livlig exportefterfrågan på grund av eftersatta behov och återuppbyggnad och till sist en konjunkturförsämring med ursprung i USA. Det vore därmed en stor fördel om motåtgärder kunde ”planmässigt inriktas på olika grenar av näringslivet”.⁴⁴ Svennilson resonerade alltså i samma banor som Myrdal, som i boken *Varning för fredsoptimism* varnade för en efterkrigsdepression lik såväl deflationskrisen efter första världskriget som den

⁴² Lewin (1967, s. 247).

⁴³ Sterner (1944).

⁴⁴ Svennilson (1944, s. 93).

stora depressionen i början av 1930-talet.⁴⁵ Svennilson hade, som vi sett, varnat för en efterkrigskris redan 1942.

Investeringsrådet blev ett hett ämne i planhushållningsdebatten. En del företagare undrade om industrins representanter satt som gisslan i Myrdalskommissionen. Det kom även till öppen konfrontation i samlingsregeringen, när handelsminister Ohlin vid Arosmässan 1944 vände sig mot ett yttrande av finansminister Wigforss om att näringslivet var det svenska folkets gemensamma egendom. Ohlin undrade om kapitalet tillhör den som inte sparar lika mycket som den som sparar och om den som byggt upp ett företag inte har mer rätt till det än någon annan. En tidning gick så långt som att sia om att Myrdalskommissionen skulle utvecklas till ”en fyraårsplaneringskommission av renaste ull; det är bara en Göring som fattas”.⁴⁶ Arthur Montgomery varnade för att rådet skulle utvecklas från en rådgivande organisation till ett beslutande organ och ”en central planeringsinstans i planhushållning”.⁴⁷

Det verkar emellertid som om investeringsrådet fungerade tillfredsställande ur såväl regeringens som näringslivets perspektiv. Det blev dock 1946 än en gång föremål för debatt med anledning av kommunistiska riksdagsmotioner om att det borde utrustas med beslutande befogenheter. Socialdemokraterna gav emellertid kommunisterna svar på tal och motionerna avlogs.

I ett föredrag vid Utrikespolitiska institutet våren 1945 förklarade Svennilson att ”en mer eller mindre fullständig reglering av alla marknader” under kriget hade genomförts utan större meningsskiljaktigheter; huvudprincipen hade varit ”att icke använda mera våld än nöden kräver”.⁴⁸ Frågan för dagen var vilken riktning regleringspolitiken skulle ta efter kriget. Svennilson befarade att utrikeshandeln skulle förbli reglerad i många år. Den stora skillnaden mellan krig och fred var dock att politiken måste byta karaktär från negativ till po-

⁴⁵ Myrdal (1944).

⁴⁶ *Göteborgs Tidning* (1944).

⁴⁷ Montgomery (1944).

⁴⁸ Svennilson (1945, s. 3, 9).

sitiv. Under kriget hade näringspolitiken dominerats av förbud och restriktioner. Med freden krävdes en politik som utnyttjade enskilda aktörers initiativ. ”I hög grad kommer dess uppgift att bli att uppdraga ramar för denna enskilda verksamhet, att stimulera den till utveckling i viss riktning och i mindre grad att uppställa förbud.”⁴⁹ Som exempel på sådan politik nämnde Svennilson stöd till teknisk forskning och rationaliseringsåtgärder med inriktning på byggverksamhet och jordbruk. Han fortsatte med att ställa centraliserad planhushållning mot den ram- eller förhandlingshushållning han själv förespråkade.⁵⁰ Centralplanering – ”byråkratisk diktatur” – hade vissa fördelar i fråga om effektivitet. Den gjorde det möjligt att uppnå större konsekvens och rätlinjighet och besluten kunde fattas snabbare, utan utdragna överläggningar. Men fördelarna med ett decentraliserat system, som på längre sikt måste fälla utslaget, var att det kunde tillgodogöra sig erfarenheter och synpunkter från dem som ägnade sig åt att praktiskt genomföra olika beslut.

När ”Den dirigerade ekonomins problem” diskuterades i National-ekonomiska Föreningen, sade sig Svennilson under kriget ha fått nya insikter i det ekonomiska systemet. Dess funktionssätt var ”långt mera invecklat, än det till början förefallit att vara”⁵¹ och om man skulle lyckas med dirigeringen efter kriget gällde det därför att noggrant studera ”det ekonomiska livets finstruktur”.⁵² Något överraskande, med tanke

⁴⁹ Ibid., s. 16.

⁵⁰ Begreppet ramhushållning utvecklades i svenskt sammanhang av Bertil Ohlin (1936): Det handlade om att fastställa regler så att de ekonomiska aktiviteterna kunde förlöpa smidigt och effektivt. Ohlin gav exempel på ramhushållning som stadsplanering och regional planering, statligt stöd till företag för att bilda intresseorganisationer, tullar och reglering av jordbrukspriser. Den bärande tanken var att staten skulle kontrollera spelets regler men inte ingripa direkt i det.

⁵¹ Vid denna tid, i mars 1945, var Svennilson säkerligen bekant med Hayeks *Vägen till träl-dom*, som publicerats våren 1944 och översatts till svenska senare samma år. I en senare berömd artikel skrev Hayek (1945, s. 519) att ”kunskap om de omständigheter som vi måste beakta existerar aldrig i koncentrerad och samlad form, utan endast som de spridda fragment av ofullständig och ofta motsägelsefull kunskap som alla de olika individerna besitter”. Denna artikel publicerades emellertid ett halvår efter att Svennilson berättat om sina nya insikter.

⁵² Nationalekonomiska Föreningen (1945a, s. 30).

på den pågående planhushållningsdebatten, föreställde sig Svennilson ”att vi alla här i landet äro på väg mot en ungefärligen likartad uppfattning om, hur långt denna dirigering bör sträckas”; ingripandena borde inte gå ”alltför långt i detalj, dvs. alltför långt i riktning mot planhushållning”.⁵³ Han återkom därefter till sin tanke på en förhandlingshushållning i ett yttrande som pekade mot en följande fas av indikativ planering:

Det finns ju en metod för att överbrygga motsättningar mellan långt driven dirigering och behovet av decentralisering ... nämligen överläggningar och förhandlingar ... [för att] skapa clearing mellan alla de erfarenheter och intentioner, som finnas på olika håll, centralt och ute i periferin. Det är ju trots allt så, att man under kriget både inom statliga organ och inom näringslivet på ett nytt sätt har vant sig att samarbeta med varandra.⁵⁴

Fredstida planering

Med freden förändrades villkoren för planhushållningsdebatten. När samlingsregeringen sommaren 1945 ersattes av en socialdemokratisk regering, beväpnad med Arbetarrörelsens efterkrigsprogram, steg den politiska temperaturen och näringslivets planhushållningsmotstånd mobiliserades i en kampanj som fick beteckningen PHM. Begreppet myntades i juli 1945 av statsminister Per Albin Hansson som pekade ut SAF-ordföranden Gustaf Söderlund som kampanjens upphovsman.⁵⁵ Kampanjen bedrevs av olika organisationer och tidningar och finansierades av industrin via Näringslivets fond.⁵⁶

I detta infekterade klimat reste Svennilson en rad frågor av betydelse för omfattningen av och innehållet i planhushållningen: full sysselsättning, arbetskraftsinvandring, jordbrukspolitik, regional planering, handelspolitik och strukturrationalisering. Låt oss beröra några av dessa frågor.

⁵³ Ibid., s. 31.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Lewin (1967).

⁵⁶ Dahlgvist (2003).

Vid flera tillfällen diskuterade Svennilson regional planering. I ett föredrag i Nationalekonomiska Föreningen hänvisade han till brittisk forskning om "external economies" som uppstod när enskilda företag inordnades i ett större sammanhang, där de kunde dra fördel av gemensamma anordningar för transporter och energidistribution, en gemensam arbetsmarknad och tillgång till teknisk expertis, alltså vad som nuförtiden brukar kallas agglomerationsfördelar.⁵⁷ Han återkom också till ramhushållningen:

I princip är det ju självklart, att den [planen] endast kan ge en ram för bebyggelse och näringsliv. I vilken takt och i vilken omfattning olika delar av denna ram komma att fyllas ut, blir en senare fråga. Planen förhindrar en utveckling i vissa icke önskvärda riktningar, och anger riktningen för utvecklingen i övrigt.⁵⁸

Den naturliga enheten för en regionplan var enligt Svennilson länet. Planen skulle ange på vilka områden en ny industri fick anläggas men inte vilken produktion den fick bedriva. Planen skulle lämna betydande utrymme för olika utvecklingsalternativ och fortlöpande förnyas och revideras. Svennilson tvivlade på att den offentliga byråkratin var vuxen uppgiften. Det krävdes en myndighet överordnad kommunerna och med vidsträckta befogenheter i planläggningsfrågor. Han var övertygad om att företagaren skulle uppskatta regional planering – när han blev anvisade de faciliteter som samhället kunder erbjuda skulle det "börja vattnas i munnen på honom" och han skulle "kasta sig över ett av de byten, som anvisas honom".⁵⁹ I diskussionen efter Svennilsons föredrag invände en företagare att själva frånvaron av sträng planering hade varit grunden för det fria näringslivets utveckling. Svennilson avvärdade attacken med att fråga om det inte behövdes stadsplaner och byggnadsplaner; i så fall behövdes även regionplaner.

⁵⁷ Nationalekonomiska Föreningen (1945b, s. 78). Teorier om ekonomiska externaliteter och agglomering går långt tillbaka, åtminstone till von Thünen (1875 [1826]) och, i brittisk kontext, till Marshall (1890).

⁵⁸ Nationalekonomiska Föreningen (1945b, s. 79).

⁵⁹ *Ibid.*, s. 87.

I en rapport om svensk handelspolitik efter kriget behandlade Svennilson frågan om behovet av statlig kontroll över Sveriges utrikeshandel. Han varnade för att reglerande ingrepp lätt kunde leda till motåtgärder från utlandet sida, framhöll att Sverige hade ett anseende som frihandelsvänligt land, vilket representerade en goodwill som inte borde förslösas. Han förutsåg att ”en viss statlig reglering av utrikeshandeln [kommer] under en tid efter kriget sannolikt att bli nödvändig” men också att ganska snart skulle ”en tendens mot friare handelsförbindelser framträda i förhållande till vissa länder”.⁶⁰

I slutet av 1946 använde handelsminister Gunnar Myrdal begreppet organiserad frihandel under en debatt i Nationalekonomiska Föreningen. Detta yttrande föranledde Eli Heckscher att tala om ”en frihandel i samma bemärkelse som Sovjetunionen är en demokrati”.⁶¹ Svennilson hade tidigare under året använt begreppet i en artikel och förklarat att det kunde ges en mycket varierande innebörd. Han hävdade emellertid att syftet med organiserad frihandel främst var att riva ner handelshinder och öppna marknader, ”att vad man har i sikte icke är en nationell planering av utrikeshandeln utan en internationell planering för en multilateral frihandel”.⁶² Vad Svennilson hade i åtanke var Bretton Woods-systemet med dess tre komponenter: Internationella valutafonden, Världsbanken och (den icke sjösetta) Internationella handelsorganisationen.

Enligt Lewin var frågan om strukturrationalisering av näringslivet en av de mest centrala och omstridda frågorna i den planhushållningsideologi som torgfördes av Myrdalskommissionen: ”Strukturrationaliseringen var den nya ideologiska skiljelinjen i planhushållningsdebatten”.⁶³ Strukturrationalisering var, som vi redan noterat, ett centralt begrepp i Svennilsons vokabulär. Han förklarade i ett föredrag 1946 att begreppet kommit in i den svenska diskussionen de senaste fyra åren

⁶⁰ Industriens Utredningsinstitut (1945, s. 41, 46).

⁶¹ Nationalekonomiska Föreningen (1946, s. 131). Debatten slutade inte lyckligt för Myrdal. Han varnade för att importregleringar kunde bli nödvändiga, vilket blev en självuppfyllande profetia. Episoden bidrog till att han avgick som handelsminister.

⁶² Svennilson (1946a, s. 19).

⁶³ Lewin (1967, s. 249).

och att det ”i hög grad kommit att gälla den brännheta frågan om förhållandet mellan stat och näringsliv”.⁶⁴

Eftersom IUI under kriget regelbundet hade publicerat rapporter om utvecklingen i andra länder, inte minst om tysk ekonomisk politik, kunde man kanske väntat sig att begreppet hade tyskt ursprung. Svennilson hänvisade emellertid till erfarenheter från USA. Han menade att begreppet var mycket tänjbart men ville begränsa det till att handla om frågor som gällde ”*uppbyggnaden av produktions- och distributionsapparaten inom en hel bransch*”.⁶⁵ Huvudfrågan var hur man skulle kunna uppnå ökad effektivitet genom stordrift. Med stordrift avsågs dels produktion i stora lokala driftsenheter, dels produktion i långa serier.

Rationaliseringen torde emellertid inte uppnås automatiskt genom konkurrens. En rad hinder måste övervinnas. Svennilson presenterade två intressanta fall. Det första handlade om mindre företag som betalade relativt låga löner och hade få sociala förmåner att erbjuda sina anställda. Därigenom blev deras kostnader lägre och de större företagens överlägsenhet kom inte till sin rätt i konkurrensen. Svennilson fann det ”angeläget att en utjämning av lönerna och den allmänna sociala standarden vid olika företag inom en bransch kommer till stånd. Detta blir en väg att skärpa konkurrensen och ställa alla företag på lika bas”.⁶⁶ Här tycks Svennilson föregripa den solidariska lönepolitik som lanserades av Gösta Rehn och Rudolf Meidner några år senare.⁶⁷

⁶⁴ Svennilson (1946b, s. 1).

⁶⁵ Svennilson (1946c, s. 350).

⁶⁶ *Ibid.*, s. 355.

⁶⁷ Rehn-Meidner-programmet lanserades vid LO-kongressen 1951. Svennilsons föregripande av den solidariska lönepolitiken noterades av Lundberg (1972, s. 315). Rehn hade varit Svennilsons student vid Stockholms Högskola; se Erixon (2011) och Erixon och Wadensjö (2012). Lennart Erixon (2011, s. 101–102) uppehåller sig vid skillnaderna mellan Svennilsons och Rehn-Meidners idéer och menar att Svennilsons version av Verdoorns lag (kraftig produktionsstillväxt leder till kraftig produktivitetstillväxt) är ”antitesen till Rehn-Meidners tillväxtteori”, enligt vilken lägre aggregerad efterfrågan och vinster eliminerar svagare produktionsenheter, vilket resulterar i högre produktivitet i industrin. Erixon (*ibid.*, s. 96) noterar också att redan Cassel (1902) och Bagge (1917) resonerade om att solidarisk lönepolitik sätter press på ineffektiva företag och resulterar i rationalisering och allmänt ökad produktivitet.

Det andra fallet handlade om en industri i vilken den totala kapaciteten är för stor. Svennilson beskriver ett marknadsmisslyckande som ”sunk costs” och mördande konkurrens, utan att använda exakt dessa termer, när han förklarar att överkapaciteten i en bransch kan bestå under lång tid ”särskilt när anläggningarna är relativt kapitalkrävande” eller de anställda är obenägna att flytta och därmed beredda att acceptera relativt låga löner. ”I sådana fall kan det uppstå en långvarig hård konkurrens, där ingen vill ge vika.” I de fallen kunde en mera ”hårdhänt” rationalisering” av branschstrukturen bli nödvändig. Den kunde åstadkommas genom att industrin utarbetade en rekonstruktionsplan som staten granskade och efter förhandlingar med industrin godkände, varefter överflödigt kapacitet avlägsnades. När denna operation hade genomförts ”bör konkurrensen åter kunna släppas loss från sundare utgångspunkter”. Vissa industrier kunde frukta en sådan operation men enligt Svennilson var deras farhågor ogrundade eftersom det bara handlade om att staten ville ”ge industrien ett handtag i syfte att få till stånd en mera normal fri konkurrens”.⁶⁸

Långtidsplanering

Efter kriget befann sig den svenska ekonomin – särskilt betalningsbalansen – i ett kritiskt tillstånd och Svennilson var engagerad i rådgivning om hur balansbristerna skulle åtgärdas. Han ansåg att Sverige hade levt över sina tillgångar i flera år. En allmän reduktion av efterfrågan på varor måste åstadkommas genom ökat sparande och minskade investeringar. Staten måste bidra till sparandet genom att överbalansera sin budget varför Svennilson rekommenderade införandet av en kraftfull omsättningsskatt. Han hade emellertid sina dubier: ”Vad jag befarar är att man i stället väljer en väg med alltmera invecklade regleringar kanske till sist också av arbetsmarknaden, som innebär att man långsamt kväver initiativ och arbetsvilja.”⁶⁹ Hans kollega Dahmén intog återigen en annan hållning. Dahmén instämde i att svenskarna

⁶⁸ Svennilson (1946c, s. 356).

⁶⁹ Svennilson (1947, s. 15).

hade levt över sina tillgångar och måste minska konsumtionen men ville i stället öka investeringarna i syfte att öka produktionskapaciteten på längre sikt.⁷⁰

Vid ett möte i Nationalekonomiska Föreningen 1948 förklarade Svennilson att den svenska krisen var strukturell och inte kunde övervinnas på kort sikt: ”Sverige, det land som gått mest oskadat ur kriget bland de västeuropeiska länderna, har alltså paradoxalt nog i jämförelse med tiden före kriget visat den minsta förmågan att betala för sin import med sin export.”⁷¹ För att komma ur detta dilemma måste man reglera importen mer och exporten mindre. Skärpt importreglering kunde emellertid göra det svårt att vända utvecklingen eftersom den oönskvärd utvecklingen mot hemmamarknaden. Svennilson slutade med en bekymrad suck: ”Uppgiften ter sig nästan hopplöst svår.”⁷²

Epilogen i planhushållningsdebatten utspelades under valrörelsen 1948, när Ohlin och de icke-socialistiska partierna var nära att erövra makten. Den socialdemokratiska skörden hade blivit mager på grund den massiva PHM-kampanjen. ”Skördetidens heta strider kom inte att leda till att statsmakterna fick något väsentligt inflytande i näringslivet. ... Misslyckandet gick inte att dölja.”⁷³

I augusti 1948 meddelades att statsrådet Karin Kock tillkallat Svennilson, statssekreterare Arne S. Lundberg och fil.lic. Gustav Cederwall för att snabbtreda de frågor OEEC ställt om hur de i Marshallplanen medverkande länderna tänkte sig återuppbyggnaden efter kriget.⁷⁴ Redan i början av oktober levererade de tre utredarna ett *Svenskt långtidsprogram 1947–1952/53*.⁷⁵ Målsättningen måste enligt detta program vara att uppnå en export som tillät Sverige att uppnå balans i betalningarna mot utlandet utan att låna. En förutsättning var ökad

⁷⁰ Dahmén (1947, 1948).

⁷¹ Nationalekonomiska Föreningen (1948, s. 83).

⁷² Ibid., s. 95.

⁷³ Lewin (1967, s. 329).

⁷⁴ Marshallplanen, uppkallad, efter USA:s dåvarande utrikesminister George C. Marshall, var ett amerikanskt initiativ för att ekonomiskt bidra till återuppbyggnaden av Europa efter andra världskriget. Storbritannien, Frankrike, Italien och Västtyskland var de länder som fick störst bidrag.

⁷⁵ SOU 1948:45.

produktion, särskilt i exportindustrin, samtidigt som importen måste minskas. I debatten omtalades programmet ofta som en ”fyraårsplan”. I utredningen talades det emellertid inte om en plan utan om ett alternativ, baserat på vissa ganska godtyckligt valda förutsättningar, som illustrerade hur en viss utveckling av utrikeshandeln kunde förhålla sig till den allmänna ekonomiska utvecklingen. Programmet överlämnades omgående av regeringen till OEEC och dess Economic Cooperation Administration (ECA).

Långtidsprogrammet hade alltså tillkommit mycket snabbt. Det kan ha sin förklaring. I januari 1948 hade Svennilson föreslagit IUI:s styrelse igångsättningen av en omfattande utredning rubricerad ”Sveriges behov och resurser – 1960”.⁷⁶ Han hade besökt USA våren 1947 och blivit inspirerad av en motsvarande undersökning, ”America’s Needs and Resources”, finansierad av Twentieth Century Fund. Svennilson fick grönt ljus för sitt förslag. Vi kan förmoda att han började förbereda denna undersökning redan i början av 1948 och att arbetet utgjorde ”input” även i långtidsprogrammet. Vid ett styrelsemöte i november argumenterade Svennilson för att fyraårsplanen i sin tur kunde utgöra avstamp för tioårsprogrammet.⁷⁷ Flera styrelsemedlemmar var skeptiska till en undersökning som sträckte sig så långt fram i tiden. Ordföranden Ernst Wehtje backade emellertid upp Svennilson och varnade för att om industrin inte tog initiativet till en sådan undersökning så skulle kanske staten göra det. Arbetet med tioårsprogrammet utmynnade 1952 i ett flertal volymer om befolkning, arbetskraft, inkomstfördelning och distributions- och transportväsende.

”Fyraårsplanen” fick stort genomslag i pressen. Representanter för exportindustrin och rederierna menade att den var alltför optimistisk, representanter för lantbruksindustrin att den var alltför pessimistisk. Planen blev också föremål för en omfattande riksdagsdebatt och fick beröm av de flesta talarna. Statsminister Tage Erlander använde rent av tillfället till att inbjuda representanter för näringslivet till samtal. Bara kommunisterna var negativa. Deras invändningar gick ut på att det

⁷⁶ Industriens Utredningsinstitut (1948a).

⁷⁷ Industriens Utredningsinstitut (1948b).

inte handlade om en ”riktig” plan av sovjetisk typ, att stabilitet aldrig kan uppnås under ”kapitalismens anarkiska förhållanden” och att hela syftet med Marshall-planen var att dra in Sverige i USA:s förberedelser för ett tredje världskrig. Erlander bemötte dessa argument med en dos humor. Hur ville kommunisterna lösa problemet med underskott i utrikeshandeln och stora investeringsbehov med hänsyn till befintliga resurser? ”Det skulle vara intressant inte endast för de svenska ekonomerna utan för hela världens ekonomer att få veta det.”⁷⁸

Svennilson bemötte kritiken om att programmet var alltför optimistiskt. Han förutsåg en period av exceptionell europeisk produktionstillväxt, jämförbar med den som nyligen uppnåtts i USA och Sovjetunionen, och menade att det svenska programmet var försiktigt hållet i jämförelse med programmen i andra Marshall-länder.⁷⁹ Svennilson vände sig också emot dem som valde att betrakta programmet som en reguljär plan. Det handlade om ”en relativt osäker framtidsbedömning ... [som] i varje fall icke fick tillmätas innebörden av en plan, sådan som man kunde framlägga från de utpräglade planhushållningsländerna”.⁸⁰ Han ville emellertid bemöta invändningen att det inte skulle gå att överblicka en period på fyra, fem år. En sådan period var i själva verket ”ett relativt kort skede i den ekonomiska utvecklingen” och planering för framtiden var absolut nödvändig: ”Det allmännas ekonomiska politik kan lika lite som de enskilda företagens inriktas blott på den allra närmaste framtiden utan att detta leder till svåra misstag.”⁸¹ Svennilson försökte också avvärja de kritiker som fruktade att långtidsplanering var en inkörspport till planhushållning. Att ställa in den ekonomiska utvecklingen och planeringen på längre sikt skärpte kraven på rörlighet inom näringslivet och minskade risken för bestående regleringar.

OEEC publicerade en rapport om den europeiska återuppbyggnaden baserad på de preliminära program som utarbetats i Marshall-länderna och i början av 1949 presenterade Svennilson och hans

⁷⁸ Riksdagen (1948, s. 80).

⁷⁹ *Dagens Nyheter* (1949), *Svenska Dagbladet* (1949).

⁸⁰ Svennilson (1949, s. 68).

⁸¹ *Ibid.*, s. 72–73.

medarbetare en revision av långtidsprogrammet.⁸² Budskapet i den reviderade planen var att det preliminära programmet beträffande produktion och export hade varit relativt försiktigt hållet och att exportutvecklingen under 1947 och 1948 antydde att det var möjligt att överträffa planmålet. Utsikterna för export av skogsprodukter till USA hade emellertid försämrats vilket skulle betyda lägre dollarinkomster än beräknat.

I juli 1949 tillkännagavs att Svennilson fått erbjudande om att för FN:s räkning i samarbete med Europakommissionen i Genève genomföra en studie av den europeiska ekonomins utveckling de senaste decennierna och att han därmed skulle lämna UII och Sverige. Denna studie utmynnade fem år senare i hans mest välkända arbete, *Growth and Stagnation in the European Economy*.⁸³ När Svennilson i en intervju i *Industria* tillfrågades om hans och institutets relation till industrin och staten var svaret att relationerna med båda lägren karakteriserades av samarbete och förtroende.⁸⁴

När Svennilson återvände från Genève till Sverige blev han ordförande för de tredje, fjärde och femte långtidsutredningarna på 1950- och 1960-talet. Det var naturligtvis logiskt eftersom tioårsprogrammet, som initierats av Svennilson i början av 1948, hade utgjort avstamp för fyraårsplanen, som i sin tur beredde vägen för långtidsutredningarna.

Planering i backspeglin

Även om den omedelbara ”skörden” blev mager så var inte Myrdal, den ledande planhushållningsförespråkaren, på något sätt uppgiven. Han förutsåg, liksom Adolph Wagner i slutet av 1800-talet (Wagners lag), en långsiktig och oemotståndlig utveckling av välfärdsstaten i kombination med planhushållning. Myrdal konstaterade att samhällsarkitekterna i alla länder var i färd med att förenkla och koordinera

⁸² SOU 1949:15.

⁸³ Svennilson (1954).

⁸⁴ *Industria* (1949).

den offentliga verksamheten och att inget land hade kommit längre än Sverige vad gäller utvecklingen av en välfärdsstat.⁸⁵

När Svennilson ungefär samtidigt blickade tillbaka på erfarenheterna av långtidsplanering karakteriserade han den som ”ett brett upplagt samarbete med offentliga myndigheter, näringsliv och ekonomisk forskning” och som en kombination av prognos och förslag till riktlinjer för den ekonomiska politiken, vilket återspeglade den svenska ekonomins ”medelvägs-typ”, där enkelspåriga och stela planer hade ersatts med alternativa planer eller strategier. Syftet med dessa planer var att tjäna som bakgrund till den offentliga debatten, till privata beslut och statlig politik. På så sätt kunde ”en gemensam allmänt utbredd föreställning om framtiden skapas”. ”Det skulle fordra en enorm organisation för att infoga denna planeringsverksamhet i en central enhet. Det är dessutom högst tvivelaktigt om resultatet skulle förbättras genom en långt driven centralisering.”⁸⁶

Några år senare förklarade Svennilson att tonvikten i den femte långtidsutredningen förskjutits mot prisbildning som instrument för att styra utvecklingen.⁸⁷ Omedelbart efter kriget hade det rått en brist-situation som gjorde det naturligt att fokusera på fysiska målsättningar, särskilt vad gällde bostäder, transporter och offentliga tjänster. I en sådan situation skulle fri prisbildning ha lett till socialt oacceptabla resultat. Svennilson medgav att det hade skett ”en ideologisk-politisk förskjutning” i denna femte långtidsutredning:

Kort sagt, prisbildningen bör som ett smidigt styrningsinstrument ersätta ransonering enligt vissa kriterier eller genom köbildningar. Innebörden av denna uppfattning är att man accepterar konsumenternas uppfattning om sitt eget bästa och avvisar tanken på ett statligt förmynderskap över konsumtionsvalet.⁸⁸

⁸⁵ Myrdal (1961).

⁸⁶ Svennilson och Beckeman (1962, s. 72). Assar Lindbeck (1975) karakteriserade de svenska långtidsutredningarna som prognoser med vissa diskussioner om politiska initiativ, snarare än planer, och menade att rapporterna kunde karakteriseras som en moderat form av indikativ planering.

⁸⁷ Svennilson (1966).

⁸⁸ *Ibid.*, s. 40.

Många år senare sammanfattade Carl-Johan Åberg, ansvarig för långtidsutredningarna på 1970-talet, Svennilsons idéer om planering i en marknadsekonomi:

Grundsynen är hämtad från hans avhandling från 1938 där han beskriver hur det ekonomiska förloppet styrs av de olika aktörernas förväntningar och planer. Dessa förändras ständigt i mötet med andra aktörers liknande framtidsföreställningar. Staten har ingalunda att spela rollen som överordnad instans i denna modell och det blir naturligt att försöka kartlägga planläget hos ekonomins olika aktörer och låta dessa framtidsbilder möta varandra. Denna grundsyn kom att präglade en lång rad av följande långtidsutredningar.⁸⁹

Slutsatser

Under 1940-talet skrev och talade Svennilson kontinuerligt om frågor med anknytning till planhushållning. Han tog upp behovet av central planering under kriget och betonade statens och näringslivets gemensamma intressen. Han gjorde sitt yttersta för att hålla sig på ”medelvägen” utan att ta ställning för endera sidan när socialdemokraterna lanserade sina efterkrigsplaner och den ideologiska striden om planhushållning bröt ut. Han var försiktig och kunde, genom sin ställning vid IUI, erbjuda ojämförliga insikter i näringslivets villkor. Det verkar som om han på det hela taget var framgångsrik. Han fick enstaka mot-hugg men för det mesta möttes han med stor respekt av politiker och media på båda sidor av den ideologiska stridslinjen.

I slutet av kriget och under de första efterkrigsåren talade Svennilson ofta om planering som en ram för ekonomin och använde alltså ett begrepp – ramhushållning – som i svensk miljö hade utvecklats av Bertil Ohlin på 1930-talet. När Svennilson 1948 fick ansvar för den första långtidsutredningen argumenterade han för en långsiktig planering, inte i syfte att utveckla en reguljär plan utan snarare som en prognos vilken alla ekonomins aktörer hade att förhålla sig till. En så-

⁸⁹ Åberg (2009, s. 166).

dan prognos skulle öka rörligheten i ekonomin och minska behovet av statliga regleringar. Svennilsons idéer i slutet av 1940-talet ger klart uttryck åt vad som brukar kallas indikativ planering, alltså en planering som förser de ekonomiska aktörerna med information, prognoser och mål och därmed möjligheter att diskutera, förhandla och koordinera sina individuella planer. Som vi har sett fanns sådana inslag redan i Svennilsons tidiga skrivelser.

För att sammanfatta: Ingvar Svennilsons idéer om planhushållning försköts gradvis i liberal riktning, från central planering och statlig kontroll under kriget, via ramhushållning mot slutet av kriget och slutligen till indikativ planering och minskat behov av statlig reglering efter kriget. Dessa gradvisa förskjutningar avspeglar förändringar i verkligheten: en ekonomi i krigsberedskap kräver andra former av statlig kontroll än en ekonomi i fredstid. Ingvar Svennilson hade ett pragmatiskt förhållningssätt till planhushållning som dikterades av situationens krav och inte av ideologiska hänsyn. De extraordinära omständigheter som andra världskriget skapade krävde extraordinära åtgärder, men när väl krigstidens begränsningar började lätta måste planeringstänkandet slå in på nya banor. (Till detta kom det ökade motståndet mot planhushållning från det svenska näringslivet efter kriget; Svennilson var trots allt chef för ett privat forskningsinstitut som finansierades av industrin.) På det hela taget var Svennilsons röst återhållsam och faktabaserad i en debatt som ofta kännetecknades av högljudda stämmor och förutfattade meningar. Genom sitt direkta inflytande över långtidsutredningarna bidrog han till att länka in Sverige på en väg som var mera marknadsorienterad än den som gällde för exempelvis grannlandet Norge.⁹⁰

⁹⁰ Den norska benägenheten för planhushållning tillskrivs ofta Ragnar Frisch och hans efterföljare i Osloskolan; se Eriksen och Sæther (2010).

Referenser

Ingvar Svennilsons böcker, artiklar och föredrag finns tillgängliga på <http://www.ifn.se/publikationer>, diskussioner i Nationalekonomiska Föreningen på <http://nationalekonomi.se> och Statens Offentliga Utredningar (SOU) på <http://runeberg.org/sou/>.

Appelqvist, Örjan (2000), *Bruten brygga: Gunnar Myrdal och Sveriges ekonomiska efterkrigspolitik 1943–1947*. Stockholm: Santérus Förlag.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram (1944), *De 27 punkterna med motivering*. Stockholm: Victor Pettersons bokindustriaktiebolag.

Bagge, Gösta (1917), *Arbetslönens reglering genom sammanslutningar*. Stockholm: Nordiska Bokhandeln.

Bagge, Gösta, Erik Lundberg och Ingvar Svennilson (1933, 1935), *Wages in Sweden, 1860–1930*. Två delar. London: P.S. King & Son.

Barber, William J. (1988), *From New Era to New Deal: Herbert Hoover, the Economists, and American Economic Policy, 1921–1933*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bergström, Villy (1977), ”Nationalekonomerna och arbetarrörelsen”. Sid. 115–157 i Jan Herin och Lars Werin (red.), *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik: Nationalekonomiska Föreningen 100 år*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Brunius, Axel (1942), ”Ett svenskt industriprogram”. *Industria*, vol. 38, nr 22, 903–906.

Carlson, Benny (1994), *The State as a Monster: Gustav Cassel and Eli Heckscher on the Role and Growth of the State*. Lanham, MD: University Press of America.

Carlson, Benny (2018), *Swedish Economists in the 1930s Debate on Economic Planning*. Cham, CH: Springer International Publishing.

Carlson, Benny och Mats Lundahl (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram: UII från grundandet till 1950*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

Cassel, Gustav (1902), *Socialpolitik*. Stockholm: Gebbers.

Clark, John Maurice (1926), *Social Control of Business*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Dagens Nyheter (1941), ”Förargelseväckande sätt att spara”, 8 juni.

Dagens Nyheter (1949), ”Framtidsutsikter på Hindersmässan”, 30 januari.

- Dahlqvist, Hans (2003), *Fri att konkurrera, skyldig att producera: En ideologisk granskning av SAF 1902–1948*. Växjö: Acta Wexonensia 31.
- Dahmén, Erik (1942), "Ekonomisk strukturanalys: Några synpunkter på den ekonomiska utvecklingen och konjunkturväxlingarnas problem". *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 44, nr 3, 177–194.
- Dahmén, Erik (1947), "Är investeringsbegränsning förnuftig?". *Industria*, vol. 43, nr 11, 49, 68.
- Dahmén, Erik (1948), "Mera arbetskraft till exportindustrin?". *Industria*, vol. 44, nr 12, 7.
- Eriksen, Ib och Arild Sæther (2010), "Keynesian Economics and the Oslo School". *Nordic Journal of Political Economy*, vol. 36, nr 1, 1–17.
- Erixon, Lennart (2011), "A Social Innovation or a Product of its Time? The Rehn–Meidner Model's Relation to Contemporary Economics and the Stockholm School". *European Journal of the History of Economic Thought*, vol. 18, nr 1, 85–123.
- Erixon, Lennart och Eskil Wadensjö (2012), "Gösta Rehn (1913–96) – en otålig samhällsreformator". *Ekonomisk Debatt*, vol. 40, nr 8, 71–82.
- Göteborgs Tidning* (1944), "En generalstab", 9 november.
- Hayek, Friedrich A. (1944), *Vägen till trälldom*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Hayek, Friedrich A. (1945), "The Use of Knowledge in Society". *American Economic Review*, vol. 35, nr 4, 519–530.
- Henriksson, Rolf G. H. (red.) (1987), *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Henriksson, Rolf G. H. (1990), *Som Edström ville – hur IUI blev till*. Stockholm: IUI.
- Hoover, Herbert (1952), *The Memoirs of Herbert Hoover: The Cabinet and the Presidency 1920–1933*. New York: Macmillan.
- Industria* (1949), "Industriens Utredningsinstitut", vol. 45, nr 6, 13–17, 29, 32.
- Industriens Utredningsinstitut (1944a), *Näringslivet inför freden: Anföranden vid konferens i Stockholm den 28 januari 1944*. Stockholm: IUI.
- Industriens Utredningsinstitut (1944b), *Industriens sysselsättning under åren närmast efter kriget*. Stockholm: IUI.
- Industriens Utredningsinstitut (1945), *Svensk handelspolitik efter kriget*. Stockholm: IUI.
- Industriens Utredningsinstitut (1948a), "Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för IUI", 15 januari.

- Industriens Utredningsinstitut (1948b), "Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för IUI", 6 november.
- Keynes, John Maynard (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- Lewin, Leif (1967), *Planhushållningsdebatten*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lindbeck, Assar (1975), *Swedish Economic Policy*. London: Macmillan.
- Lindbeck, Assar (1978), "Förvanskningar om ekonomerna och arbetarrörelsen". *Ekonomisk Debatt*, vol. 6, nr 1, 34–39.
- LO (1951), *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*. Stockholm: Landsorganisationen i Sverige.
- Lundberg, Erik (1972), "Ingvar Svennilson: A Note on his Scientific Achievements and a Bibliography of his Contributions to Economics". *Scandinavian Journal of Economics*, vol. 74, nr 3, 313–328.
- Marshall, Alfred (1890), *Principles of Economics*. London och New York: Macmillan.
- Montgomery, Arthur (1944), "Industrien och efterkrigsplaneringen". *Svenska Dagbladet*, 15 november.
- Myrdal, Gunnar (1944), *Varning för fredsoptimism*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Myrdal, Gunnar (1961), *Planhushållning i välfärdsstaten*. Stockholm: Tiden.
- Nationalekonomiska Föreningen (1941), "Budgeten och samhällekonomin", 4 februari.
- Nationalekonomiska Föreningen (1945a), "Den dirigerade ekonomins problem", 19 mars.
- Nationalekonomiska Föreningen (1945b), "Behöva vi en regional planering för näringslivets utveckling?", 29 november.
- Nationalekonomiska Föreningen (1946), "Världshandelns återuppbyggnad och svensk handelspolitik", 5 december.
- Nationalekonomiska Föreningen (1948), "Kan vi komma ut ur krisen?", 13 oktober.
- Norrskensflamman* (1944), "Märklig konferens", 7 februari.
- Ohlin, Bertil (1936), *Fri eller dirigerad ekonomi*. Uddevalla: J. F. Hallmans Bokhandel i distribution.
- Ohlin, Bertil (1937a), "Some Notes on the Stockholm Theory of Savings and Investment I". *Economic Journal*, vol. 37, nr 185, 53–69.
- Ohlin, Bertil (1937b), "Some Notes on the Stockholm Theory of Savings and Investment II". *Economic Journal*, vol. 37, nr 186, 221–240.

- Ohlin, Bertil (1978), "Nationalekonomernas hållning till samhällsproblemen". *Ekonomisk Debatt*, vol. 6, nr 4, 253–258.
- Persson, Mats och Claes-Henric Siven (2009), "Ingvar Svennilson 1908–1972". Sid. 40–58 i Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Persson, Mats och Claes-Henric Siven (2010), "Ingvar Svennilson". *Ekonomisk Debatt*, vol. 38, nr 7, 28–34.
- Petersson, Jan (1987), *Erik Lindahl och Stockholmskolorns dynamiska metod*. Lund: Lund Economic Studies 39.
- Riksdagen (1948), *Andra kammaren, no 34, Ang. regeringens ekonomiska politik*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- SOU 1948:45, *Svenskt långtidsprogram 1947–1952/53*. Stockholm: Finansdepartementet.
- SOU 1949:15, *P.M. med synpunkter på det svenska långtidsprogrammet i anslutning till OEEC:s interimrapport*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Sterner, Richard (1944), "En generalstab för kapitalanvändningen". *Morgen-Tidningen*, 13 oktober.
- Svennilson, Ingvar (1938), *Ekonomisk planering: Teoretiska studier*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Tryckeri AB.
- Svennilson, Ingvar (1940), "Industriell planering i Sverige under den nuvarande krisen". Föredrag för utländska pressmän, 31 maj.
- Svennilson, Ingvar (1941a), "Industriproduktionen i folkhushållningens tjänst". Sid. 78–87 i Torsten Hèrnod, Gunnar Hägglöf, Ivar Högbom, Vilhelm Lundvik, Ragnar Sundén, Ingvar Svennilson och Gustaf Söderlund, *Vår folkförsörjning i avspärrningstider I*. Stockholm: IUI.
- Svennilson, Ingvar (1941b), "Industriellt ledarskap och social kontroll". Föredrag i Malmö, 21 april.
- Svennilson, Ingvar (1941c), "Industriell planhushållning: Några synpunkter på krigstidens svenska erfarenheter". *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 43, nr 4, 295–308.
- Svennilson, Ingvar (1943), "Svenska industriella framtidsproblem". *Ingeniörsklubben i Falun förhandlingar 1942*. Falun: Ingeniörsklubben.
- Svennilson, Ingvar (1944), "Avvägningsproblem inom sysselsättningen efter kriget". Annex till *Betänkande den 4 oktober 1944 angående investeringspolitiken*". Sid. 93–107 i SOU 1944:57, *Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering*. Stockholm: Finansdepartementet.

- Svennilson, Ingvar (1945), ”Näringspolitiken under kriget – i fredsperspektiv”. Föredrag på Utrikespolitiska Institutet 2 mars.
- Svennilson, Ingvar (1946a), ”Från krigs- till fredshandel”. *Utrikespolitik*, vol. 1, nr 1, 12–19.
- Svennilson, Ingvar (1946b), ”Strukturrationalisering”. Föredrag vid Nordiska ingenjörsmötet i Stockholm, 27 maj.
- Svennilson, Ingvar (1946c), ”Strukturrationalisering”. Sid. 250–367 i *En samling uppsatser tillägnade Harald Nordenson på 60-årsdagen 10 augusti 1946*. Stockholm: Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag.
- Svennilson, Ingvar (1947), ”Sveriges ekonomiska kris och dess följder”. Föredrag. Skånes nationalekonomiska förening, odaterad.
- Svennilson, Ingvar (1949), ”Det svenska långtidsprogrammet”. *Svensk Tidsskrift*, vol. 36, nr 1, 67–74.
- Svennilson, Ingvar (1954), *Growth and Stagnation in the European Economy*. Genève: United Nations Economic Commission for Europe.
- Svennilson, Ingvar (1966), ”Swedish Long-Term Planning – The Fifth Round”. *Skandinaviska Banken Quarterly Review*, vol. 47, nr 2, 39–44.
- Svennilson, Ingvar och Jan Beckeman (1962), ”Long-Term Planning in Sweden”. *Skandinaviska Enskilda Banken Quarterly Review*, vol. 43, nr 3, 69–77.
- Svennilson, Ingvar och Erland Waldenström (1942), *Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige*. Stockholm: IUI.
- Svenska Dagbladet* (1949), ”Ökade exportansträngningar på USA blir ofrånkomligt för Sverige”, 30 januari.
- von Thünen, Johann Heinrich (1875 [1826]), *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*. Berlin: Verlag von Wiegandt, Hempel & Parry.
- Wikipedia 2017, ”Hanns Johst”, https://de.wikipedia.org/wiki/Hanns_Johst, nerladdad 4 maj 2017.
- Åberg, Carl-Johan (2009), ”Långtidsutredningarna – en blandekonomins spegel”. Sid. 164–179 i Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

IUI

Industris Utredningsinstitut
Malartorgsgatan 8
Stockholm

KAPITEL 2

Från fronten i väster: Axel Iveroth i Washington

Go West, young man!
(Horace Greeley)

Industriattaché Iveroth

En av dem som rekryterades till Industriens Utredningsinstitut när detta bildades 1939 var Axel Carlsson. Han var då 25 år. Carlsson hade utexaminerats från Handelshögskolan året före. Under den tid han gått på Handels hade han anställts som kamrer på skjortfabriken Anagra, och från 1937 också som hallåman på Radiotjänst, där han blev den som annonserade att andra världskriget hade brutit ut. Carlsson blev amanuens på IUI. Han fortsatte att arbeta även på Radiotjänst fram till juni 1941, då han blev IUI:s sekreterare. Samma år bytte han namn till Iveroth.

Axel Iveroth var en dynamisk personlighet som lämnade ett kraftigt avtryck på IUI. Hans specialområde på Handelshögskolan hade varit ekonomisk geografi, och under den tid han arbetade på institutet genomförde han, under 1940 och 1941, främst en utredning med klar geografisk anknytning: småindustriutredningen, publicerad 1943.¹ Det var den första utredning som IUI publicerade, ett välskrivet verk, som fick en stor läsekrets.²

På sommaren 1944 lämnade Axel Iveroth IUI för att bli industri-

¹ Iveroth (1943).

² För en diskussion av småindustriutredningen, se Carlson och Lundahl (2014, kapitel 5).

attaché vid svenska beskickningen i Washington. Han klev av båten i Philadelphia på midsommardagen. Iveroth släppte dock inte kontakten med Industriens Utredningsinstitut utan rapporterade brevlades flitigt hem till Ingvar Svennilson under hela den tid han var stationerad i Washington.

Första brevet till Sverige³

Iveroths första bevarade brev är daterat 18 juli 1944. Det är långt: nio maskinskrivna sidor. Han förmedlar bilden av en lätt omtumlad ung man som har svårt att hinna med allt:

Jag hade tänkt att begagna sommaren och hettan, som trots allt dämpar arbetstakten flera grader, i verk och institutioner och försakar vad jag har svårt att föreställa mig skall föreställa lågsäsong i politiskt och ekonomiskt liv – om man undantar konventen, som det är obegripligt att folk orkar med i 35–37 graders värme; det var alltså den värme som jag tänkt sakta genomlida läsande grundläggande, allmänbildande litteratur om U.S.A., efter hand få fastare mark under fötterna och därefter börja ta upp den ena saken efter den andra. – Fullständigt misslyckat. Hittills har jag väsentligen endast hunnit läsa de dagliga tidningarna och det dröjde inte mer än ett par dagar innan jag började klippa, och nu växer klippboxarna och en ny klisterpojke behöver anställas. – Den enda utvägen att få litet grundläggande allmänbildning är att jag reser ut på landet, vilket jag nu planerat tillsammans med Sv.D:s Per Persson. Dit tänker jag ta böcker med mig och dessutom skall vi endast tala svenska med varandra en timme om dagen.

Mycket av innehållet i de brev som Iveroth skickade hem till Ingvar Svennilson behandlade den litteratur som han skickade hem till IUI. Det hade förberetts redan innan Iveroths avresa till USA. Den 27 april hade institutets styrelseordförande, Ernst Wehtje, från Skånska Cement, med benäget bistånd av Iveroth själv, skrivit till Utrikesdepartementets handelsavdelning och förhört sig om aktuell litteratur i eko-

³ Breven finns i Institutet för Näringslivsforskningens arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria, Serie E, Korrespondens, E 1 be.

nomiska ämnen skulle kunna inhandlas via de svenska legationerna i utlandet och vidarebefordras till Industriens Utredningsinstitut, om rapporter från legationerna till UD regelbundet skulle kunna ställas till institutets förfogande och om de skulle kunna utformas på ett sådant sätt att de belyste förhållanden av speciellt intresse för industrin. Den 4 maj tillmötesgick UD i sitt svarsbrev Wehtjes begäran.

Tillgången till utländsk ekonomisk litteratur var under kriget knapp i Sverige. Tanken på att använda legationerna var därför inte originell. Gunnar Myrdal hade varit i USA i flera omgångar mellan 1938 och 1943, först för att arbeta på sin monumentala *An American Dilemma*,⁴ fram till 1942, och följande år som finansiell rådgivare på svenska beskickningen med uppdrag att studera den ekonomiska situationen i USA och dess troliga framtida utveckling, vilket resulterade i en fullständigt felslagen prognos om en kommande depression, i boken *Varning för fredsoptimism*.⁵ Han hade kommit överens med Bo Siegbahn, som då var attaché på beskickningen, om att denne fortlöpande skulle skicka hem sådan litteratur som Myrdal var intresserad av, men det hade inte blivit så mycket av det. ”S. har inte gjort mycket mer än lagrat vad som ... inlutit och jag har intrycket att strömmen börjat sina”, skrev Iveroth till Svennilson den 18 juli.

Iveroth berättar i samma brev att han håller på att samla ihop böcker och tidskrifter som ska sändas hem med den diplomatiska kuriren till Sverige i slutet av månaden, ”ganska mycket, huller om buller”. De normala transportvägarna fungerade inte under krigsförhållandena. Han frågar Svennilson om denne inte kunde tänka sig att göra IUI till en sorts clearingcentral för den litteratur han sände hem. Det var viktigt att skrifterna hamnade hos rätt mottagare:

Kunde inte institutet lägga upp ett amerikabibliotek eller ”bibliotek för industriellt nytt från utlandet eller efterkrigsprogramnytt från utlandet”. Eftersom man icke har någon mottagningsstation på U.D. för inkommande material av denna art, tycker jag att det är bäst att skicka det mesta till

⁴ Myrdal (1944a).

⁵ Myrdal (1944b).

I.U.I. Annars skall man sitta och hitta på missivskrivelser, till varje bok menar jag. I annat fall stannar den i U.D. eller kommer till fel adress. Det bör ju vara lättare att där hemma bedöma, vilka som har störst intresse i skilda frågor.

Iveroth hade insett vikten av att de senaste nationalekonomiska rönen blev tillgängliga för de ledande svenska forskarna och tänkte därför samla så mycket material som möjligt, månatligen sammanställa en telegrafisk rapport om det ekonomiska läget i USA, skriva korta översikter över kontroversiella frågor, samla material om långsiktiga frågor – ett tema som IUI skulle bli alltmer involverat i under kommande år.

Iveroth planerade dessutom att organisera arbetet med ekonomiska rapporter på legationen, ”springa runt och tala med folk och plocka litteratur”. ”Jag köper rätt friskt på institutets bekostnad. Skall inköpen vägas ur legationssynpunkt tar det lång tid och begränsar urvalet.” Iveroth var inte alltför imponerad av den administrativa effektiviteten i Washington. ”Om legationen, folket här, skall jag tala en annan gång.”

Det gjorde han den 23 september, med en blandning av allvar och raljans:

Det sägs att [kabinettssekreterare Erik] Boheman skall komma hit. Borde han inte betänka sig. Detta antisemitiska land, jag tror han skulle få det svårt. I övrigt skickar man hit så mycket grevar och baroner som finns, Ramel, Wachtmeister, Bonde, Aminoff, de ... [Wästfelt]. – all adel sätter man de framför. [Sven] Dahlman försöker hjälpa upp borgerligheten genom ett markerat D'Ahlman.

Det är uppenbart att Iveroth ansåg även den svenska representationen i New York som tämligen hopplös. Den 27 november anförtrödde han Svennilson hur han såg på den:

... annars är ju uppsättningen här (undantagandes ... en del oskyldiga attachéer) en bedrövlig syn. Cheferna för generalkonsulatet och lastkommissionen äro odugliga, kanske litet för mycket sagt när det gäller [konsul

Victor Emanuel (Manne)] Lindholm i last., ty han har ju en viss fanjunkarenergi med det expeditionella. Men han är i övrigt okunnig och virrig ... och han smilar uppåt och förtrycker nedåt, dem han tror saknar inflytande.

Då var det bättre i Chicago, som Iveroth besökte i december. Den 15 skrev han: ”Personalen på konsulatet i Chicago är verkligen av hög klass: [generalkonsul Gösta] Oldenburg, [förste vicekonsul Eyvind] Bratt och ... [attaché Kjell Nordenskiöld] alla trevliga och kloka, god anda och arbetsförhållanden och stil. Skiljer sig sympatiskt från New York-motsvarigheten.”

Den 1 november beskrev Iveroth en legation som framstod som tämligen ineffektiv. ”På legationen förkommer så mycket prat, alla är vana att prata och take one’s time, be at one’s case och det kan ju icke jag vänja dem av med. Klockan 11–11.30 dricker hela personalen kaffe.” Själv hade Iveroth inga problem med att fylla sin dag. Rapporteringen och litteraturinsamlingen var tidsödande:

... jag är ledsen att det inte blir flera rapporter, att jag är så dålig att infria löften om speciella ämnen, etc. Men förklaringen är enkel, tiden räcker inte till, vad kan inte tiden förklara. ... Jag går upp klockan 8.30, är på legationen 9.30; där ligger dagens nummer av Washington Post, New York Times, Herald Tribune, Journal of Commerce och Wall Street Journal etc. Jag har försökt att läsa dem och lägga upp ett klipparkiv men håller på att ge upp. För det första är det ingen mer än jag som är intresserad, jag menar: att veta att man icke kan lägga upp saken på längre sikt, organisera för fortsatt rapp. dämpar lusten. Dessutom har jag icke lust att gräva ned mig i det aktuella, om nu något sådant är möjligt. Det behövdes åtminstone ett par assistenter till den som skall sköta den ek. rapporteringen. Därför önskar jag inte sköta den ek. rapporteringen, hittills har jag varit assistenter åt mig själv. Det tar all tid och ändå hinner jag inte med att läsa vad jag klipper.

Till detta kom läsning av bokkataloger och recensioner för att kunna skicka hem litteratur, och så sådana aktiviteter som Iveroth ansåg vara direkt meningslösa:

Därefter kommer arbetsuppgiften att träffa folk, jag har börjat ränna omkring och intervjuva, d.v.s. det är ju meningslöst. Meningen är att uppsöka människor som sitter väl till och att rafsas med sig så mycket stencilerat och tryckt som möjligt. Men så måste man ju äta lunch och middag med en del – förutom allt cocktailande och superande, som förekommer i de rent diplomatiska emirongerna [sic]. – Reser jag till New York är det rent omöjligt att hinna arbeta, där går man aldrig till sängs före kl. 2 på natten. I Washington händer det ju att man kommer hem före 12 någon gång i veckan. Att resa och se industrier vågar jag inte tänka på.

Iveroth ville få till stånd en ordnad ekonomisk rapportering och han hade bestämda åsikter om hur den skulle organiseras, synpunkter som han meddelade Svernilson den 27 november:

Jag gav Dig i ett tidigare brev några synpunkter varför jag icke hade något riktigt intresse för att gräva ner mig i rapportlämningsarbetet i Wash. Vad jag skulle vilja ha är för det första säkerhet beträffande kontinuitet i detta arbete. Jag skulle vilja ha i uppdrag att organisera rapporteringsarbetet betr. ekonomiska (o. soc.) frågor på längre sikt. I varje fall göra ett förslag. Det är ju själva fan att läsa vad man hinner med vid amerikanska leg. i Sthlm och vilken vikt man fäster vid rapp. från Sverige. Hur man skickar specialister för olika frågor ... i Sv. Här gör man nu så att man skickar hem [Bo] Siegbahn, den ende ekonomiskt utbildade tjänstemannen vid leg. utom jag ... Den där Amerikautredningen var icke särsk. grundlig. Bl.a. tillsattes en handelsattachébefattning i San Francisco. Jag har träffat mannen, Malméus, som påstår att den handeln klarar han av på en kvart on dan. Här behövs åtminstone ett par man, som kunde ägna sig åt löpande rapporteringsarbete. För närvarande, då det är omöjligt att vistas här för fria studier i större utsträckning, skulle det givetvis dessutom vimla av "specialassistenter" på denna legation på samma sätt som det gör på amerikanska beskickningen i Sthlm.

Bo Siegbahn var en av de få på legationen som Axel Iveroth uppskattade. Den 28 januari 1945, när Siegbahn var på väg att lämna Washington, porträtterade han honom:

Jag tycker bra om honom, han är intelligent och en stor sanningsökare. Han är dock icke diplomat. Han tar icke hänsyn till andras reaktion inför hans frågvishet, Han sätter gärna andra på det hala, han är intellektuellt brysk, oslipad i sitt uppträdande och sitt omdöme. Men han är i grund och botten mycket snäll i all sin kritiskhet, som har en benägenhet att bli kverulans och detaljplock. Han är em. skarp i sin tanke, kan skriva ganska bra också. Myrdal tycker illa om honom. – Han har talat om att ev. söka någon uppgift i anslutning till LO, Sterners inst.⁶ Dit han hör enligt sin politiska uppfattning, åtminstone sin tidigare. Tidvis har jag lyckats få honom att se riktigare på de ek. sammanhangen. Han är sål. icke doktrinär. Han har gått och pratat om ibland, förhört sig om utsikterna för en sådan som honom att komma över i affärslivet, en industri eller något. Han har politiska amb. Det är klart, hur långt han kan komma i partiet vet jag inte. I varje fall kan det icke skada att se möjligheten av att han blir någon ekonomisk rådgivare i soc.demokratiska sammanhang. Men han bryr sig nog egentligen icke så mycket om åt vilka krafter han ägnar sin ambition, bara han har ett analytiskt, intressant arbete med hygglig betalning. – Det blev en lång karakteristik. Han är i alla fall rolig att prata med.

Affären Mohn

Iveroth tog i sitt första brev till Svennilson, den 18 juli 1944, också upp ett ”spörsmål av allmänna intresse”, som han uppenbarligen hade fått kännedom om skvallervägen och som han var djupt indignerad över. Det handlade om legationsrådet Paul Mohn, som hade varit ordförande för den internationella kommission som 1942 hade inrättats för att tillförsäkra spannmålsleveranser från Kanada till Grekland på svenska kölar och via Röda Korset fördela spannmål, grönsaker, tormjölks och

⁶ ”Institutet” är LO:s utredningsavdelning. Den förestods av Richard Sterner, som hade varit assistent och medförfattare när Gunnar Myrdal skrev *An American Dilemma* (Myrdal 1944a). Han disputerade 1944 på avhandlingen *The Negro's Share* (Sterner 1943).

medikamenter rättvist bland den grekiska befolkningen. Mohn hade av den svenska regeringen, besviknen, entledigats från sin befattning 1943, enligt Iveroth under omständigheter som lämnade en hel del att önska. Han hade då hamnat på beskickningen i Washington med uppdrag att bevaka de konferenser som det nyinrättade United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) – ett organ för att administrera hjälp till krigsoffer – började hålla, under synnerligen märkliga omständigheter:

... fallet P. Mohn, greklandskommissionens förre ordförande, som går här och gör ingenting. Han blev under dunkla omständigheter avskedad (under knappast hörliga [sic] former) från den nämnda befattningen och ersatt av justitierådet [Emil] Sandström. Den som ”ordnat” detta är sannolikt ... [envoyén Sven] Allard. Ingen har för mig motiverat det nya arrangementet, ingen har gjort anmärkningar mot hans sätt att sköta befattningen, tvärtom tyder alla tecken på att han handhaft det med stor skicklighet. Däremot har Sandström uppenbarligen trasslat till det hela mycket grundligt, fått namn om sig att vara omöjlig att samarbeta med etc. [Utrikesminister Christian] Günther bad Mohn, redan vid dennes ankomst till Stockholm om råd hur han skulle förfara med de svårigheter som S. hunnit skapa på den korta tiden av tre månader sedan han lämnat! Mohn kom till Stockholm efter det snöpliga tillbakaträdandet. Han blev då bjuden av U.N.R.R.A. att komma till U.S. som expert. Här har U.N.R.R.A. kort sagt gett fan i honom. Det är knappt att han har respengarna över. Sedan i februari lever han på egna pengar. Hans sakkunskap utnyttjas dock varje dag av olika förvaltningar här, F.E.A. [Foreign Economic Administration], U.N.R.R.A. o.s.v. [Chefen för den svenska legationen, envoyé Wollmar] Boström har i telegram begärt att få anställa honom på legationen som spec. kontakt och rapportör i relieffrågor (på halvtid). U.D. har avslagit och säger att de icke har pengar. Han är sålunda utan någon som helst fast anställning nu. Och får förmodligen föra ett stort oväsen för att få U.N.R.R.A att betala hemresan.

Iveroth var uppriktigt förbannad på den behandling Mohn hade fått av svenska UD:

Mohn är en av de kunnigaste personer jag träffat, talar tyska, franska, holländska, engelska, och en del grekiska och spanska, ja, han kan allt, och han har märkligt nog grundliga kunskaper, på snart sagt alla områden, särskilt det sociala. Han har legationsråds namn. Han är uppenbarligen även en praktisk begåvning, organisatorisk. [...] Jag tycker att det är en ganska ynkelig historia detta. Bortsett från den moraliska sidan av saken: nog borde väl karlen utnyttjas? ... hela vår hjälpverksamhet efter kriget, om det [är] någon mening med den, behöver väl nå kontakt med dem, som i de krigförande länderna planlägger arbetet. Om inte annat så bör man väl observera vad dom har för sig. Alla skall veta att det inte är lätt, så trasslande som dessa inst. här tycks vara. [...] Att det behövs någon som bevakar relieffrågorna är, förefaller det mig (och Mohn och Boström!!!) ganska självklart. Vem kan göra det bättre än Mohn. Han kan på ett utmärkt sätt företräda vår allvarliga vilja att delta i det humanitära arbetet. – Ja, nu är jag trött. Men Du förstår vad jag menar.

Iveroth kunde dock inte lägga band på sig, utan i ett ”Supplement” till sitt brev kom han tillbaka till frågan:

Jag måste tala något om Mohn igen på ett nytt papper.

[Bengt] Helger [förste aktuarie på socialstyrelsen] och Mohn har haft ett utomordentligt samarbete i Grekland. Helger står i stark opposition till både Sandström och Allard (Allard har senare lämnat Grekland tror jag). Ett exempel på vad Mohn åstadkommer eller kan åstadkomma är att han nyligen lyckats få till stånd en gemensam uppvaktning hos engelska och amerikanska regeringarna av Norges, Hollands, Belgiens och Frankrikes ambassadörer i London och här för att få organisatoriska o.a. åtgärder vidtagna för att lämna snabb hjälp till barnen i resp. länder. Idén att de skulle uppvakta gemensamt är också Mohns. Denna form för framställningar från medallierade är icke omtyckt vare sig i State Dep. eller i England. Man kan då icke negligera saken eller spela på flera strängar utan måste ta itu

med uppgiften. Jag nämner detta som exempel på vilka förbindelser Mohn har och att han icke saknar möjligheter att utnyttja dem.

I februari 1945 var det fortfarande inte klart vad det skulle bli av Mohn. Återigen rasade Iveroth:

[Det ser] ut som om Mohn skulle komma hem i början på april. Han har haft vissa utsikter att bli adviser vid UNRRA delegationen i Italien, men på grund av all den formalitet som vidhäftar så mycket i det här landet så går visst det i stöpet också. Han börjar bli ganska nedstämd nu. [...] ... han har ett uppenbart sinne för ekonomisk politik. Vidare erfarenhet på det kulturella och språkliga området än den han har torde vara sällsynt i Sverige. Om det nu upprättas ett svenskt institut⁷ – jag vet att det är igång och att en kombination av svenskt kärnvirke leder det – så borde han vara självskriven chef för det.

Iveroth menade emellertid att industrin borde bygga ett eget institut, med en tidskrift, för att bygga ut dess utlandsinformation, och då var återigen Mohn en given kandidat först som redaktör för tidskriften och därefter som institutschef.

Mohn har för övrigt skrivit ihop en bok här, till vilken jag kanske har givit honom litet stimulans då och då, vilken går ut på att reta upp hemmasvenskarna i deras ganska stora självbelåtenhet och sittvilja, han kommer däri med synpunkter på en ev. svensk immigrationspolitik, behovet av mer konstruktiva – i flera bemärkelser – insatser av svensk industri utomlands etc. ... Vad han framför allt efterlyser är mer ideell målsättning, baserad på riskvillig personlig företagsamhet på det kulturella och ekonomiska området. Han säger att vi behöver detta för att kunna stå oss i konkurrensen med dem, som av krigets omständigheter tvingats att offra liv och materia för att hålla sina länder vid liv. Jag tror också detta är mer sant än den motsatta åsikten att de kommer att vara trötta på allt.

⁷ Svenska Institutet upprättades 1945 för att informera om Sverige och bygga relationer med människor i andra länder.

Det blev inget av med Iveroths planer för Mohn. Denne kom i stället att bli observatör vid ett par UNRRA-konferenser till innan han fick organisera Röda Korsets avdelningar i Tyskland och Österrike. 1947 blev han medlem i FN:s Palestinakommitté, innan han följande år blev politisk rådgivare till Folke Bernadotte under dennes försök att medla i konflikten mellan Israel och araberna. Hans sista uppdrag var som chef för den svenska representationen vid den neutrala övervakningskommissionen i Korea 1953–54.

Klimat och kultur

Den 4 augusti klagade Iveroth på sommaren i Washington:

Jag är tyvärr inte heller denna gång i stånd att skriva ett genomtänkt brev. Det beror fortfarande på hettan, som lagt mig i sängen en vecka med feber och förkylningssymptom. Antagligen har jag fått detta av för mycket "fans". För att stå ut sitter man ju i fläktdrag så mycket som möjligt. Tidvis har jag badat med jämna mellanrum på nätterna för att kunna sova. Klimatet är fruktansvärt. I mitten på juli hade vi en sval vecka, då höll sig temperaturen kring 30°. Är det inte åt ena hållet så är det åt det andra. I förrgår vräkte det ner 250 mm regn så att man fick ro omkring i stora delar av staden. Under regnet är det relativt svalt. Men efteråt stiger luftfuktigheten till i det närmaste bastukoncentration. Det verkar som om allt obehagligt blommar upp i denna osunda drivhusatmosfär.

Axel Iveroth trivdes inte i Washingtons sommarklimat och hade vidtagit åtgärder för att göra tillvaron någorlunda uthärdlig. En dryg vecka senare, den 13 augusti, skrev han:

Jag är inte vidare arbetsför av två skäl: 1) klimatet är fruktansvärt, jag har beskrivit det i de andra breven så det får vara nu. 2) Jag har delvis som följd av hettan varit sjuk och är inte riktigt återställd. Men det går över. För att det skall gå fortare, har jag måst hyra en lägenhet, som jag inte törs tala om vad den kostar. Den är airconditioned; jag måste ha det, jag kan inte sova i 30° nattvärme, dagarna skall vi inte tala om. Och så måste jag

ha en lägenhet, dit jag kan ta hem folk, annars kommer jag på sidan om. Jag har upptäckt att här är dyrare än vad Myrdal förespeglade. Men jag kör väl på så länge pengarna räcker. Jag tycker ju nu, att U.D. kunde ha givit mig lite mer.

Det var inte att undra på att Iveroth var lättad, när han i slutet av september kunde meddela Svennilson att han hade varit uppe i Vermont och vandrat några dagar med Per Persson. ”Det var ju en välsignelse att få lämna tropikerna för en tid.”

Något som var lika dåligt som klimatet i Washington var den amerikanska kulturen. Iveroth var inte det minsta imponerad. Den 1 november 1944 skrev han:

... det är icke mycket som ligger djupt. Det är intrycket man får vid en ytlig konfrontation med amerikanskt är allt är ytligt. Det finns naturligtvis mycket god kultur också men icke mycket i relativ bemärkelse och den gör sig icke hörd ... Washington har icke en enda stående teater, landets huvudstad har endast resande teatersällskap, operaföreställningar en gång i månaden, dess enda riktiga ”teater”, d.v.s. där folk förekommer på scenen utan film är Gaiety Th. ... Dess standard ligger väl cirka 10 klasser under Odeonrevyn i Sthlm, när den är som värst, jag menar Odeonrevyn. Det är inte bara det att flickor klär av sig under krämningar, det kan man ju titta på, utan det är vad folk skrattar åt, nattkärlshumor är en alltför uppskattande beteckning. – Sedan har vi de s.k. comics, d.v.s. serier, särskilda bilagor till varje tidning, som faktiskt är den förnämsta kulturella upplevelse det amerikanska folket tillåter sig i krigstider, jag menar icke krigstider, för det gör nog ingen skillnad. Och så filmerna som i genomsnitt är sämre än hemma, även om man i vårt genomsnitt tar med våra egna. [...]

Här finns det bara eg. ett sätt att roa sig, att vara kulturell, njuta av livet, det är Broadway – Gaiety – drinkar, nattklubbar etc. och den gradering av standarden som finns är helt hänförlig till pengarna, hur pass mycket och hur ofta, i vilka kvantiteter man har råd att kosta på sig det.

I New York var kulturproblemet rakt motsatt det i Washington. ”Det är i New York icke roligt att gå på teatern när det finns 200 stycken, ingen glädje över upplevelserna därför att de bjuds på grosshandelsvis. Det saknas kvalitet i utvecklingen därför att den haft och har så enorm expansionsram”, skrev Iveroth den 15 december.

Amerikansk organisation

Den 6 augusti 1944 recenserade Iveroth den bristande organisationen av den amerikanska planeringen av omställningen till en fredstidsekonomi när Tyskland besegrats. Man förutsåg en ”*cut back in war production*” på 50 procent, vilket givetvis påkallade åtgärder, men Iveroth var inte imponerad av vad han såg:

Det är naturligtvis risken för snabb fred som gör att man är angelägen, på de håll där man förstår ekonomi och känner ansvar, att ha förberett omställningen i tid. Sedan är det ju beklagligt att man icke kan hålla isär dessa förberedelser från de omedelbara rustningsansträngningarna. Det är nat. svårt. Men det kunde ha gjorts mycket bättre. Nu är allt ett enda mingle. Alla agencies pratar i mun på varandra och griper in på varandras områden. Det bästa exemplet på organisations-virrvaret är väl att man ett tag laborerade med tanken på att upprätta ett nytt organ för att skaffa fram det folk som behövs i vissa krigsind. Just nu!

Den 12 april 1945 konstaterade Iveroth att fortfarande inget hade hänt på omorganisationsfronten. Han hade träffat chefen för Bureau of Foreign and Domestic Commerce i Department of Commerce:

Han berättade, att man ännu saknade en utformad plan för omställningstidens ekonomiska politik, ingenting har egentligen gjorts sedan allt arbete på den fronten stoppades i höstas, armén har sedan dess helt satt sig mot det. Nu önskar och kan icke administrationen börja något förrän kongressen givit ramen, riktlinjer för politiken. [...] Nu ämnar man försöka genom förberedande överläggningar med senatorer och representanthusets medlemmar skapa en grundval för att ta upp frågan i kongressen. Man

måste gå försiktigt till väga med den nya senaten, som visat sig så särdeles reaktionär, i amerikansk mening. Initiativet till dess diskussioner måste och kommer tagas av presidenten.

Svensk-amerikanska förbindelser

Den 13 augusti 1944 hade Iveroth lagt upp en strategi för hur han skulle organisera arbetet med litteraturinsamlingen. Han tänkte samla ihop så många böcker, pamfletter, tidskrifter etc. som han kunde få tag på i aktuella ekonomiska ämnen och skicka alltsamman så fort kurirerna gick. Därtill planerade han att skriva rapporter om större ekonomiska frågor, samla material om mera långsiktiga frågor och skicka hem. (Han trodde sig inte själv få tid eller ro att göra några mera grundliga analyser.) Iveroth planerade också att åka runt och träffa folk. Viktigast av allt trodde han vara att skicka kortfattade telegrafiska ekonomiska rapporter om aktuella ämnen och han ville ha Svennilsons synpunkter på förslaget. Han tyckte att IUI kunde etablera sig som "Amerikainstitutet".

Axel Iveroth var angelägen att utveckla förbindelserna mellan USA och Sverige. I augusti hade han varit i kontakt med en representant för Research Institute of America, som utgav ett stort antal nyhetsblad. Institutet, som hade mer än 1 000 anställda, var intresserat av att utge ett speciellt sådant nyhetsbrev också i Sverige, vilket skulle kunna redigeras på ett avdelningskontor där, som skulle kunna upprättas så fort kriget var slut. Innehållet skulle bestå av upplysningar om marknader, handelspolitik etc. i USA, och eventuellt också Sydamerika – sådana upplysningar som skulle kunna vara av intresse för svensk industri och handel. Avsikten var inte enbart att sikta in sig på Sverige, utan resonemanget var, enligt Iveroth, följande: "Vi, U.S.A., behöver någon fast punkt i Europa efter kriget, en utgångspunkt för det mera långsiktiga arbetet att utveckla förbindelserna mellan Amerika och Europa, i detta fall på det ekonomiska området. Man räknar inte med England, som man tror blir inåtvänt. Man har Spanien, Schweiz och Sverige och man föredrar Sverige."

Det var dock inte givet att institutets syn delades av alla. Sverige hade också att räkna med

åsikten att vi rider för högt på uppfattningen att amerikanerna ser affärs-
mässigt på efterkrigstiden, att vi inte behöver befara några politiska och
känslomässiga resentment från kriget. Jag vet inte hur mycket det ligger i
talet om att vi äro ansedda för att vara alltför mycket ... [”clever”] och att
man inte alls skulle vara obenägen att klämma åt oss, om det går.

Allt som allt tyckte emellertid Iveroth att institutets initiativ var värt att
stödja och han hade lovat att göra en första undersökning av hur stort
intresset för ett amerikanskt nyhetsbrev i Sverige kunde tänkas vara
och bad Svennilson om hjälp med detta. I ett brev skrivet en vecka
senare bad han också honom att fråga Gunnar Myrdal om dennes åsikt
om Research Institute of America. Han hade då fått höra att dess ny-
hetsbrev ansågs dyra i förhållande till innehållet.

Den 20 oktober svarade Tore Browaldh, Iveroths efterträdare som
sekreterare på IUI, att intresset nog inte var vad Iveroth hade tänkt
sig. ”Vad ... beträffar möjligheterna att här i Sverige starta en filial av
Research Institute ställer sig Ingvar och dem vi talat med mycket skep-
tiska. Intresset för amerikanska förhållanden begränsas ju till något
100-tal större företag, så någon större spridning skulle knappast filia-
lens rapporter få.”

Av de telegrafiska rapporterna blev heller intet. Browaldh medde-
lade att

tanken på telegramrapporter måste avskrivras. Dels är kostnaden alltför
stor, dels är intresset av att få dagsaktuella uppgifter om produktion och
sysselsättning etc. ganska litet bland industrimännen. Däremot vore det
tacknämligt, om Du kunde koncentrera Dig på maskinskrivna rapporter
om olika långsiktiga problem.

Svensk-amerikanska industrikontakter

Iveroth släppte aldrig frågan om förbindelserna mellan den amerikanska och den svenska industrin. När han skrev hem 28 augusti 1944 hade han varit på besök hos National Association of Manufacturers (NAM), den amerikanska industrins – särskilt den störres – allmänna intresseorganisation och då träffat svensken Erik Kjellström, som var anställd där. Iveroth summerade sina intryck i en särskild rapport, som han inte ville visa för UD:

Jag har skrivit ihop ett slags rapportliknande brev med synpunkter, som jag funnit det angeläget att framföra, innan delegationen till "Business"-konferensen här i november utsetts och skickats iväg. Jag sammanförde dem i ett särskilt brev för det fall Du vill visa det för andra eller ta avskrifter. Jag vill framhålla att man icke på legationen läst detta och att jag inte velat att man skulle läsa det.

I rapporten påpekade Iveroth att kontakterna var bristfälliga åt bägge håll, den amerikanska industrin var okunnig om förhållandena i Sverige men var intresserad av ett närmare samarbete. Han efterlyste officiella kontakter på ett högt plan mellan de båda ländernas industrisammanslutningar.

Iveroth tog också upp den internationella handelskammarkonferens som var planerad till november 1944 och till vilken representanter för svenskt näringsliv hade inbjudits. Den skulle hållas i regi av The United States Chamber of Commerce och Iveroth hade tjatat på Ingvar Svennilson att denne borde se till att komma med. "Försök att komma, och bättra på intrycket, det dåliga intryck som [Bertil] Ohlin som svensk nationalekonom, gjort på en del. Han har varit ganska snorkig, syns det", skrev Iveroth den 18 juli och i följebrevet till rapporten den 28 augusti fortsatte han: "Alla är förbannade på Ohlin och hans 'lofty' uppträdande. Det är en sak som amerikanerna uppskattar och det är rättfram, icke intellektuellt uppträdande, ett enkelt sätt att diskutera och ett ödmjukt sätt hos den som kommer till dem, jag menar inte krypande, men lyssnande bla."

Iveroth hade den 13 augusti antytt att Sveriges Industriförbund borde skicka en representativ grupp som kunde ta kontakt med sin amerikanska motsvarighet. Han var övertygad om att direkta industrikontakter skulle vara långt mer effektiva än officiella kontakter via gängse diplomatiska kanaler. Iveroth hade av Erik Kjellström fått veta att hans besök på NAM hade setts som viktigt och att organisationen ville sammanföra honom med ett antal av dess ledande män. Iveroth ville därför kunna peka fram mot besök av viktiga svenska industrimän, helst SIF:s ordförande, Ernst Wehtje. ”Delegationen bör även i övrigt bestå av förstaplansmän varibland sådana som skickligt kunna diskutera näringspolitiska frågor, stat-näringsliv etc.” Han nämnde SAF:s ordförande Gustaf Söderlund, Torsten Hérnod från Svenska Cellulosa Aktiebolaget, Harald Nordenson från Liljeholmens Stearinfabrik, Ruben Rausing från Åkerlund & Rausing och Per Egon Gummeson från Höganäs-Billesholm som lämpliga namn, och även tänkbara köpare av amerikanska industriprodukter, som Axel Axelson Johnson på Rederiaktiebolaget Nordstjärnan och Axel Bergengren från Borås Wärfveri.

Det var en person som Iveroth absolut inte ville se på konferensen. I följebrevet skriver han:

Är det oundvikligt att [Sigfrid] Edström⁸ kommer? Jag undrar om han är någon tillgång, någon stor tillgång. Han har ju sitt namn, men han är gammal och kan inte erbjuda någon intressant diskussionspartner till amerikanerna. Dessutom kanske han hindrar andra från att följa med, jag menar hindrar, att det blir en verkligt driftig ledare för delegationen.

Konferensen ägde till sist rum i Rye, New York, på gränsen till Connecticut, 10–18 november. Ingvar Svernilson kom aldrig dit (Iveroth planerade i stället för ett besök på våren 1945), men det gjorde Iveroth – och en synnerligen manstark svensk delegation. I den bok, baserad på intervjuer med honom, som sammanställdes året efter hans död, räknar han upp dem. Till hans förtvivlan leddes den av Edström – vil-

⁸ Sigfrid Edström, ASEAs styrelseordförande, hade varit IUI:s styrelseordförande mellan 1939 och 1943.

ket förmodligen var oundvikligt, eftersom denne vid den tiden var ordförande i International Chamber of Commerce.

I övrigt deltog också Carl-August Wicander, Wicanders Korkfabrik, Sven Salén, d.ä., Salénrederierna, Karl-Fredrik Göransson, Sandvikens Jernverk, Einar Flygt, Svenska Cellulosa, och Olof Lamm [Stockholms Sjöförsäkrings AB]. Som rådgivare deltog också Gunnar Engberg, Eriksbergs Mekaniska Verkstad, Göran Holmquist, Nordiska Kompaniet, Thomas Ihre, Uddeholm, Einar Kördel, Sveriges Grossistförbund, Tore Nilert, ABA, Walter Wehtje, Atlas Diesel och W. Gordon Stiernstedt, Stockholms Handelskammare. Tekniska medhjälpare var: Dan Axel Broström, Svenska Ostasiatiska Kompaniet, E. Cedercrantz, Stockholms Handelskammare, Lars Ekelund, Holmens Bruk, Sven G. Malmberg, Svenska Lastkommittén, O.G. Marell, Svenska Handelskammaren i New York, Lars-Erik Thunholm, då vid Svenska Handelsbanken, samt jag själv.⁹

Lars-Erik Thunholms hågkomster från konferensen var positiva.

Det som gav Rye-konferensen speciell aktualitet och stort intresse var den debatt som på hösten pågick rörande efterkrigstidens internationella valutasystem. Några månader före vår konferens hade det så kallade Bretton Woods-avtalet kommit till stånd och grunden därmed lagts till en nyordning och reglering av de internationella valutarelationerna. Vad man därigenom strävat att undvika var de kaotiska och för världshandeln störande förhållanden som på detta område varit rådande på 1930-talet. Här gavs nu i Rye med representativa företrädare för världens privata näringsliv tillfälle till meningsyttringar i dess för internationell handel så vitala frågor. Inte minst för oss svenskar, som så länge varit avskurna från internationella kontakter, var det utomordentligt värdefullt med den öppning till internationellt samarbete och informationsutbyte som vi här fick tillfälle till.

Rye-konferensen var också så till vida viktig att den blåste nytt liv i ICC, som sedan krigets början varit så gott som totalt nedfruset. Initiativet och den massiva uppslutning som konferensen fick från alla länder som hade

⁹ Iveroth (1994, s. 56).

möjlighet att delta under de svåra krigsförhållandena, var ett tecken på att kriget led mot sitt slut.¹⁰

Men för Axel Iveroth blev konferensen uppenbarligen en besvikelse. I ett brev skrivet i hast den 18 november heter det: ”Jag har varit på konferens, och vilken konferens! En större röra i de flesta avseenden har icke skådats. Men jag har inte tid att lägga ut texten, ty jag har endast tjugo minuter på mig att skriva detta brev.” Iveroth skickade hem en uppsättning med alla rapporter från konferensen, som han tyckte IUI skulle distribuera. ”Ni kunde låta stencilera alltsammans och ge ut det som en sådan där brun pärmsak. Men gör det fort innan [Gordon] Stjernstedt [vd för Stockholms Handelskammare] kommer hem och börjar virra. Varför i all sin dar skulle Stjernstedt ... med? S. är ju den snällaste nolla man kan leta upp. Men detta är ju icke skäl nog. Dessutom ställde han i denna egenskap till så mycket trassel han kunde, därför att han saknar organisationsförmåga. Honom måste alla vi övriga ta hand om”, skrev Iveroth den 27 november.

Iveroth avstod den 18 november i brist på tid från att själv sammanfatta konferensen. ”Det skulle naturligtvis inte ha skadat med en ingress med intryck från konferensen. Men jag har icke haft tid att sätta ihop något sådant. Och för övrigt blir icke de kommentarer som jag kommer att göra till konferensen av den art att de lämpar sig för vidare spridning.”

Den 27 november hade Iveroth mer tid på sig att skriva brev och kommentera Ryekonferensen:

Till det ryckiga för min del hörde den internationella business konferensen. Den var ju ur erfarenhetssynpunkt intressant. Men det kunde ju hända att man kunnat använda tiden effektivare. Dess största värde låg i de intryck man fick av representanterna för olika länder, deras sätt att uppträda och resonera. I andra rummet saknar det inte sin betydelse att manifesteras enighet kring kravet på fri världshandel och fasta växelkurser. Den gav dock inte mycket utbyte av synpunkter eller problemdiskussion.

¹⁰ Thunholm (2005, s. 83–84).

Mest typiskt var free enterprise-överläggningarna, där man överbjöd varandra med vackra uttryck för free enterprise's förträfflighet och övertygelsen om att den kan lösa alla problem. Man knappast touchade frågan om dess ställning i förhållande till staten eller andra krafter i samhället. Skygglappar.

Den svenska gruppen hade inte fått den sammansättning som Iveroth hade önskat. Framför allt hade Sigfrid Edström varit ordförande:

Edström blev ju den olycka som var att vänta. Han trampade direkt i klaveret vid två middagar ... Vid det första tillfället bröstade han sig över Sveriges godhet och betalningsförmåga. ”We can pay cash and there isn't many countries that are able to tell you that.” Vid det andra tillfället förklarade han sig beredd att svara på frågor och svarade bl.a. att han trodde att Sverige skulle vara ryskt om femtio år. Han är ju så otroligt självtillräcklig men naturligtvis snäll på sitt sätt, litet nedlåtande. Och det vore naturligtvis svårt för en var att missa det sista tillfället att uppträda i internationellt sammanhang och träffa forna lekkamrater. Men han kunde icke uppträda som representant för verkande svenskt näringsliv och han kunde icke hålla ihop delegationen. Den vandrade sina egna vägar, var och en hade enskilda övningar. Jag måste ju säga – utan att förneka betydelsen av att det görs enskilda affärer även i nuvarande läge – att det kunde varit politiskt klokare att sända folk med bredd, beredda och kapabla att föra allmänna resonemang. Med syfte att lägga en, bygga ut en grund för affärsutbytet efter kriget. Det borde ha varit målsättningen vid sammansättningen. Nu har det blivit litet affärer här och där, nåja. [...] Men vi försummade tillfället till direkt kontakt med amerikanare – och engelsmän, kanadensare – under och efter konferensandet. – Det hade varit mycket bättre om Edström stannat hemma och [Fredrik] Göransson [styrelseordförande i Sandvikens Jernverk] fått vara ordförande. Han är ju litet trött och inte så rörlig men förständig och han tar ju råd och reson. Han har varit mycket nedstämd över Edströms härjande. Där han har fått tillfälle att agera har han reparerat bra.

Edström var dock i Iveroths ögon inte den ende svensken som hade gjort bort sig på konferensen. Den svenska delegationen innehöll två pratmakare till. Den ena var NK:s Göran Holmquist:

Hr ... [Holmquist] visade sig på ett förträffligt sätt kunna utforma ett "statement" i den godtrogna stilen. Han gick sedan omkring och var viktig över att rapporten från ... [hans] sektion "byggde" på hans synpunkter. Han har gjort sig känd som en "energisk och duglig" ung man (Edström) och sett så förbannat strong ut som endast han kan göra, korthugget able. Jag förstår inte varför jag aldrig tyckte rent ut illa om honom hemma. Nu tror jag att jag fått blicken inställd på hans rätta format.

Den andre pratmakaren var Olof Lamm från Stockholms Sjöförsäkrings AB:

Lamm pratar oerhört: "I certainly believe that according to my opinion every nation has the greatest interest in certain respects – to participate in an international agreement – if it comes to that point where that could be achieved and Sweden recognises this fact too. Of course I wouldn't say that this is our definite position but bla, bla, bla." Men det gjorde effect. Han kallades att vittna om currency och sågs som det stora oraklet i den sektionen. Det säger ju egentligen att man inte var så värst mycket under ytan.

En tredje svensk, som i Iveroths ögon gjorde bort sig kapitalt var Gordon Stiernstedt från Stockholms Handelskammare, på den presskonferens som hölls i New York innan den svenska delegationen åkte hem.

Bla. kom följande fråga: "What is the Swedish view on the future of the gold standard?" Frågan om guldstandarden hade givetvis diskuterats, men Edström [som var ordförande på presskonferensen] hade förmodligen inte varit med då eller helt enkelt glömt saken. I varje fall kunde han ingenting om det. Han tittade sig något rådvill ikring och fick till sist se Stiernstedt, chefen för Handelskammaren. "You Gordon, you answer that question!" Det slog väl nämligen Edström, att han hört Stiernstedt uttala sig om the free nations clause, och han anade på något sätt, att de två begreppen hade

ett sammanhang. Denne såg för ett ögonblick förvirrad ut men började trevande: "The gold standard is considered ...". Edström började då nicka och det tog Gordon som uppmuntran att fortsätta. Han fortsatte därför med att säga: "The idea of the gold standard has been accepted and many people now talk of it as a possible means for reestablishment ...". Han talat nu på sitt speciella svengelska sätt, som jag inte kan återge precis i skrift. "... and many people begin to think it is becoming specially important ...". Edström nickade och Gordon fortsatte: "Actually the Swedish delegation ...". Då började Edström rynka pannan. Då sa han: "Actually the Swedish delegation might come to the conclusion, that we should reintroduce the gold standard, and we will consider that further." Då vände sig [Einar] Flygt [från SCA], som satt i närheten, om och viskade: "Det är tvärtom!" Varpå Stiernstedt fann sig genom att säga: "But after having considered the matter further a few times, we have become doubtful and it is not so sure any longer, that we will have support for a decision to reintroduce the gold standard. There are too many problems attached to the matter." Därefter upplöstes presskonferensen utan det avslutande tal som Edström hade planerat.¹¹

Ett viktigt samarbete

Axel Iveroth betonade vikten av att svenska industrimän satte sig ordentligt in i den amerikanska industrins filosofi och i den miljö den hade att arbeta i. Centralt i filosofin var begreppet "free enterprise". Det "kan väl inte vara djupare rotat än det är i detta land". Men friheten var på väg att naggas i kanten:

Den amerikanska företagarvärlden är ... medveten om att den måste kämpa för att behålla sin ställning, sin frihet, både inåt och utåt. Den möter inom landet allt starkare krafter i motsatt riktning. Det är först och främst de radikalare tendenserna inom de båda stora partierna men framför allt det demokratiska, underblåsta dels av radikala rådgivande vetenskapsmän, dels av arbetarrörelsens växande politiska intresse.

¹¹ Iveroth (1994, s. 59–60).

Svenska industriföretag måste ta hänsyn till denna dragkamp i sina ansträngningar att bygga upp affärsförbindelser med USA inför efterkrigstiden. Visserligen var samhällets ekonomiska inflytande inte alls så stort som i Sverige, men icke desto mindre kunde man förutsätta ”att den amerikanska företagsamheten kommer att stå i opposition, och mycket livlig sådan, till varje styre, som vill utvidga statens ekonomiska makt; den motarbetar med alla medel den nuvarande regimen och dess tendenser i denna riktning.” Slutsatsen var kristallklar: ”Det förefaller självklart att dessa enkla sanningar skola tagas till utgångspunkt för svenska närmanden till den amerikanska företagsamheten.”

Iveroth såg det som väsentligt att ”komma till tals över administrationens huvud, att rikta sig direkt till industrien och dess organisationer”. Han ville därför gärna se att en ”industriens legation” upprättades i New York. ”Statlig handelsrepresentation i Washington skulle icke ha samma verkan, dels är Washington en ren administrationsstad, dels skulle kollaboration med statliga agencies betraktas med misstänksamhet.” Det gällde att förstå och möta den amerikanska industrins frihetsintresse, och Iveroth varnade i skarpa ordalag för att framhålla vissa svenska dygder:

Det sämsta man kan göra för att väcka industriens välvilja är naturligtvis att i tid och otid skryta med statsjärnvägar, statliga tobaks- och spritmonopol, kommunala spårvägar, Kooperation, ”mixed corporation” och andra middle ways. Detta är ju praktiskt taget det enda man här i landet får reda på om svenskt näringsliv, Det är givetvis mycket effektivare, om man vill väcka de amerikanska företagarnas intresse för Sverige och för att göra svenska affärer, att beskriva det fria näringsliv som finns kvar, och att man gör klart, att de svenska företagen motsätter sig socialisering, att det överhuvud finns andra företagariidéer med svenskt ursprung än statsmonopol och Kooperation. Den allmänna informationsverksamhet som Swedish American News Exchange bedriver spelar mycket på dessa sistnämnda strängar och verkar ur de ekonomiska förbindelsernas synpunkt antagligen icke i positiv riktning.

Norsk-svenskt samarbete

När Iveroth hade varit i Vermont i september 1944 hade han träffat en del norrmän, bland annat ”en inflytelserik affärsman” vid namn Osmund, direktör på International Harvester, och med honom diskuterat norsk-svenskt samarbete:

Jag fick ett ganska annorlunda intryck av norrmännens inställning till Sverige än det, som man i Washington har ansett vara det riktiga ... [Osmund] ansåg att motsättningarna överdrivits. Han talade varmt för svensk-norskt samarbete. Norge kommer väsentligen att ägna sig åt handelsflottan, fisket och de spec. ind. för vilka det är ägnat, en del skogsind. och vattenfallsind., i övrigt finge Sverige ta hand om industrialiseringen, den som kräver minst en nordisk marknad. Och så ville man ha hjälp med handelsflottan förstås, att bygga den – och hjälp att bygga ut vattenfallen.

Den norska exilregeringen i London förutsatte att efter fredsslutet skulle det krigstida kontroll- och regleringssystemet avvecklas.

... ja yttermera: handelns och industriens org. skulle ex. själva få administrera fördelningen av råvaror under övergångsperioden. Londonreg. vore företagsvänlig och skulle icke kunna utnyttja tillfället, det goda tillfället för soc. manövrer. ... [Osmund] ansåg icke, att den politiska miljön i Norge skulle överhuvud vara fruktbar för detta.

Det gick emellertid att ha andra åsikter om detta och Iveroth såg därför gärna en gemensam skandinavisk industrioffensiv i industrifrågan:

Vore det inte klokt att lite demonstrativt från sv. industris sida kollaborera med danskt och norskt näringsliv. Dom blir glada för det och det är icke säkert att man i dessa länder är försiktigare i radikaliseringsfrosseri och -strävanden, att hela den politiska utvecklingen blir mer förborgerligad nationell, i varje fall mer än vad utv. indikerade före kriget.

New York

Axel Iveroth hade inget emot att resa bort från det ”sumphål” som var Washington. Hans första tripp gick till New York, i mitten av augusti. Den 20 rapporterade han entusiastiskt därifrån till Ingvar Svennilson:

Min första resa till New York. Staden är fantastisk, det finns ingenting liknande, det är knappt man tror detta är sant. Ändå kom jag hit med järnväg och steg upp ur underjorden och gick miste om the skyline från sjön. – Detta gjorde jag första natten: gick till sängs kl. halv sex om morgonen efter nattliv under sakkunnig ledning. Det är icke mycket skillnad på natt och dag här. Detta gjorde jag andra dagen: for ut till Long Island för att bada, tappade min nyinköpta halmhatt i sjön, återvände halvt avsvimmad med subway, gick till sängs med feber och frossa. – Sedan fick jag ligga tredje dagen, ett lätt värmeslag. Jag har kommit in i en otursperiod, som jag dock hoppas nått klimax med detta. Jag är i New York för att bekanta mig med de svenska institutioner som finns här, lastkommittén, konsulatet, nyhetsbyrån, bankavdelningen m.fl. Sedan reser jag ut på landet en vecka.

Det är uppenbart att Iveroth tyckte om New York och tog alla chanser att åka dit. ”Jag börjat känna mig mera hemmastadd med förhållandena – icke minst trafik – det är viktigt att man skall känna fast mark har jag märkt. Nu reser jag fram och tillbaka till New York som mellan Stockholm och Uppsala”, rapporterade han den 23 september. Den 1 november beskrev han återigen i förälskade ordalag ett intåg i The Big Apple:

Nu har tåget passerat New Ark [sic] och är på väg över sumpmarkerna väster om Hudson in mot New York. Eldarna från sopbränderna och brinnande vass lyser upp kvällen, en flygmaskin med gröna och röda lanternor följer oss en bit. Nu far vi in i tunneln under Queens och Hudson och så är jag i Gotham.

Konduktören går genom vagnen och säger: Better get off in New York, wake up now or you will find yourself in Boston. – Det finns mycket hjärtlighet, öppenhet och vänlighet och New York är en tjusig stad men grym, vräkig, fattig, hemsk för dem som skall leva sitt liv där i småkuggarbete.

Canada och Chicago

Efter Ryekonferensen åkte Iveroth i december till Canada, och därifrån tillbaka till Washington via Chicago, tillsammans med Fredrik Göransson och Lars-Erik Thunholm från det ekonomiska sekretariatet på Svenska Handelsbanken. Han redovisade resan, som han betraktade som en förberedelse för en längre senare tur, i ett brev till Ingvar Svennilson den 15 december. Svenskarna hade varit på lunch hos den kanadensiske ministern för krigsmateriel och rekonstruktion i Ottawa och då dessutom knutit kontakt med handelsministern och den biträdande finansministern. De hade besökt Bank of Canada, Canadian Chamber of Commerce, Canadian Exporters Association i Toronto, University of Toronto Press, Canadian Manufacturers Association, en utredningsbyrå på Bagg Street i Montreal och ILO:s högkvarter där. (Eftersom Schweiz var omgivet av tyskbehärskade nationer hade ILO omlokaliserat från Genève till Montreal 1940.) Iveroth drog av sin kanadensiska resa slutsatsen att det var viktigt att inte ta Canada som ”en bisak till U.S.A”. Direkt uppmärksamhet skulle vara ”gynnsam”.

På hemvägen, med tåg via Chicago, besöktes Jacob Viner på University of Chicago, Chicago University Press och Association of Commerce och Continental Bank and Trust där. Dessutom gjordes en utflykt till Northwestern University i Evanston där svenskarna träffade ett tiotal ekonomer och fick en lista på amerikansk och engelsk ekonomisk litteratur lämplig för europeiska universitet att anskaffa. ”Listan är nat. det som jag letat efter sedan jag kom.” Iveroth tyckte om Evanston:

Miljön i Evanston trevligt akademisk, de människor vi träffade informellt sympatiska. Men man behöver tid för att få ut något av sådana här besök. Man behöver ”ligga” på en plats en vecka minst. Man kommer annars inte människorna så mycket in på livet att man kan få ut något av samtalen. Jag hoppas jag kan komma tillbaka efter dessa goda kontaktbesök.

1945 inleddes med att Axel Iveroth fick ett tättskrivet brev från Tore Browaldh, daterat den 16 januari, där denne redogör för den senas-

te verksamheten på IUI och för hur det material som Iveroth skickat hem hade använts. Det verkliga syftet med brevet var dock ett annat. Browaldh var skicklig jazzpianist, med Teddy Wilson som sin store idol. Han undrade därför om Iveroth

... för min räkning kunde inköpa två album med grammofonskivor, som nyligen utkommit. Jag antar, att de knappast under kriget kan sändas hem, men då albumen utgivits i en mycket begränsad upplaga vore jag tacksam, om Du redan nu kunde försäkra Dig om dem. Albumen äro: *Mary Lou Williams*, piano solos, ett album som bl.a. innehåller Lullaby of the Leaves och St Louis blues, samt *Art Tatum*, pianosolos med gitarrackompanjering, ett album på märket Comet med 12 inch. skivor innehållande bl.a. The man I love, Flying home, Body and soul. Det ställe där de säkert ha dessa skivor är Commodore Music Shop, 42nd Street, New York City.

De två Mary-Lou Williamssidorna ingick i en serie på tre 78-varvare inspelade för Asch-etiketten (Lullaby of the Leaves är en sextettinspelning, inte ett pianosolo). Williams hade på 1930-talet spelat piano i och arrangerat för Andy Kirks Twelve Clouds of Joy i Kansas City, innan hon blev soloartist.¹² Art Tatum är den många håller för den främste jazzpianisten genom tiderna, ett tekniskt vidunder, som mest spelade solopiano, men 1944 hade han en trio med Tiny Grimes på gitarr och Slam Stewart på bas, som spelade in tre 78:or för Comet.¹³ Den skivaffär Browaldh skriver om ägdes av Milt Gabler, som också hade det legendariska märket Commodore Records. (Butiken låg på 136 East 42nd Street.) Det var Gabler som 1939 spelade in Billie Holidays *Strange Fruit*, den klassiska sång om lynchning som de större bolagen inte vågade sig på:

*Southern trees bear a strange fruit
Blood on the leaves and blood at the root
Black bodies swinging in the southern breeze
Strange fruit hanging from the poplar trees ...*¹⁴

¹² För Williams biografi, se Dahl (1999).

¹³ Tatums biografi finns i Lester (1994).

¹⁴ Historien om *Strange Fruit* berättas i Margolick (2000).

Det var också Gabler som kontrakterade Bill Haley för Decca och 1954 spelade in *Rock around the Clock*.

Innan Axel Iveroth återvände till Sverige hann han med ett besök i Boston, kombinerat med skidåkning i New Hampshire. Han blev besviken på bådadera. Den 27 februari skrev han:

Jag har just i dag återkommit från en veckas kombinerad semester- och studieresa till Boston med omgivning. Skidåkning här i landet består i att man åker aereal tramway upp till toppen på ett berg och sedan hasar eller ramlar utför en ättestupande smal skogsgata. Jag kom i alla fall ifrån det hela utan brutna ben, men det var inte långt ifrån, ty det regnade isbark de första två dagarna, vilket till yttermera visso gjorde ett glasberg av det hela. Vilket land, som jag sagt förut. Dessutom gjorde mig Boston besviken. Den staden har ju alltid sagts skola ha en särprägel, något av en europeisk atmosfär. Det finns väl också i vissa kvarter, men på det stora hela är staden minst lika smutsig, illa byggd, beklämmande ful som alla andra amerikanska städer.

Något av det sista som Axel Iveroth upplevde under sitt år i USA var president Roosevelts död den 12 april. Han hade just lämnat Cosmos Club, där han träffat Amos Taylor, chefen för Bureau of Foreign and Domestic Commerce i Handelsdepartementet.

Så gick jag ut, genom Lafayetteparken, och såg mycket folk samlat på gatorna vid Vita Huset. Jag gick däråt och fann egendomligt, att man hade mottagning samtidigt som man flaggade på halv stång. Flaggnings utsatte jag gällde sydafrikanske ministern, som begravdes den dagen. Då ingenting hände gick jag vidare och efter ett par steg såg jag hälften av framsidan på en tidning, där stod Roosev och jag frågade mig, varför jag inte begripit förut. Jag såg faktiskt att människorna såg annorlunda ut, de stod ensamma och tittade ut i luften på refugerna. Och det var ovanligt mycket folk vandrande på gatorna, letande efter tidningar, som såldes innan någon såg hur det gick till. Jag lyckades till sist få ett exemplar av Washington Post och tog en spårvagn till legationen.

Axel Iveroth flög hem från USA den 31 maj 1945. Han hade fått ett kryptiskt telegram från SAF-chefen Gustaf Söderlund och Ernst Wehtje på Skånska Cement: ”Axel vi behöver dig hemma. Försök få tag på snabbaste lägenhet till Stockholm.”¹⁵ Den 14 januari hade han uttryckt en viss belåtenhet över tillvaron:

Efter det första halvåret, som jag inte begriper ... [vart] det tagit vägen, känner jag mig nu ganska säker i tillvaron här. Det är väl det bästa beviset för att sex månader har gått antar jag. Aldrig har jag känt mig så fotfästlös som när jag steg av båten i Philadelphia midsommardagen 1944. Ända till dess att jag första gången varit i New York gick jag på gungfly. Efter resan till Canada och Chicago går jag varsomhelst som på gatorna i Stockholm. Jag antar att det är det som kallas för erfarenhet.

Icke desto mindre lämnade han Washington utan saknad. I sina sista två brev till Ingvar Svennilson kände han att den vedervärdiga Washingtonsommaren ånyo nalkades. Det första är från den 23 april, mindre än två veckor efter president Roosevelts död:

Detta är antagligen sista brevet före min hemresa skrivet en ovanligt sval och fin söndag i Washington. Ingenting låter denna paradisiska eftermiddag ana den offensiv med eld och vatten som klimatet vilken dag som helst kan släppa loss mot den ganska försvarslösa människokroppen. Det är förvånansvärt att presidenterna lever så länge som de gör i alla fall i detta sumphål.

Det blev dock ytterligare ett brev. ”Här börjar det bli hett och vått nu så jag flyger för den skull med glädje”, fortsatte han den 18 maj.

Efter hemkomsten till Sverige fick Axel Iveroth förklaringen till det kryptiska telegrammet. Han fick börja med att modernisera SAF:s

¹⁵ Iveroth (1994, s. 67).

tidskrift, *Industria*. Samtidigt blev han disponent på Cementa, 1945–52, och därefter vd och ordförande för den europeiska cementindustrins samarbetsorgan Cembureau, 1949–57. Tillsammans med Tore Browaldh och Lars-Erik Thunholm tog han initiativet till bildandet av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS), skapat med det amerikanska Committee for Economic Development som förebild.¹⁶ Iveroth var ordförande för SNS 1948–60 och från 1957 till 1977 var han vd för Sveriges Industriförbund.

Referenser

- Carlson, Benny och Mats Lundahl, (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram: IUI från grundandet till 1950*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Dahl, Linda (1999), *Morning Glory: A Biography of Mary Lou Williams*. New York: Pantheon Books.
- Iveroth, Axel (1943), *Småindustri och hantverk i Sverige*. Stockholm: IUI.
- Iveroth, Axel (1994), *Det härliga livet: Minnen, skrönor och debattinlägg*. Stockholm: Industrilitteratur.
- Lester, James (1994), *Too Marvellous for Words: The Life and Genius of Art Tatum*. New York och Oxford: Oxford University Press.
- Margolick, David (2000), *Strange Fruit: Billie Holiday, Café Society, and an Early Cry for Civil Rights*. Philadelphia, PA och London: Running Press.
- Myrdal, Gunnar, under medverkan av Richard Sterner och Arnold Rose (1944a), *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*. New York och London: Harper & Brothers Publishers.
- Myrdal, Gunnar (1944b), *Varning för fredsoptimism*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Sterner, Richard (1943), *The Negro's Share: A Study of Income, Consumption, Housing and Public Assistance*. New York: Harper & Brothers.
- Thunholm, Lars-Erik (2005), *Flydda tider*. Rimbo: Fischer & Co.

¹⁶ Ibid., s. 63–66, 74–75.

KAPITEL 3

Från den nya världen: Ingvar Svennilson i USA och på Cuba

Under det år Axel Iveroth befann sig på svenska legationen i Washington som industriattaché, 1944–45, föreslog han upprepade gånger Ingvar Svennilson att denne borde komma till USA, först som självskrivnen medlem av den svenska delegation som skulle delta i en affärskonferens arrangerad av the United States Chamber of Commerce på senhösten 1944. Det blev dock inget av med det. Iveroth föreslog då i stället att Svennilson kunde komma över på våren 1945 och att de två då kunde resa runt och besöka fabriker, universitet och forskningsinstitut och kanske till och med göra en avstickare till Sydamerika.

Inte heller detta gick emellertid i lås, utan det dröjde till vintern och våren (februari till maj) 1947 innan Ingvar Svennilson företog en tre månaders studieresa till USA. I en redogörelse till IUI:s styrelse i juni 1947 förklarade han att syftet med resan varit ”att få en allmän orientering beträffande ekonomiska förhållanden och ekonomisk forskning i Amerika”.¹

Svennilson anträdde resan tillsammans med hustrun Margit den 31 januari med M/S Gripsholm. Efter några dagar i New York styrde han kosan till Boston och Harvard, där han höll föredrag om svensk investeringspolitik vid Alvin Hansens seminarium och där han fick tillfälle

¹ Protokoll (1947, bilaga). Den fortsatta redogörelsen för resan baseras på denna bilaga.

att samtala med en rad berömda ekonomiprofessorer: Gottfried Haberler, Joseph Schumpeter, Edward S. Mason, John Henry Williams, Edward Chamberlin, Sidney Alexander och Paul Samuelson. Han deltog även i ett seminarium vid Harvard Business School, lett av human relations-profeten Elton Mayo.

Industribesök

I mars och början av april reste Svennilson runt till en rad amerikanska industrier. Listan är lång – omkring 30 företag och organisationer i 16 städer. Bland mer kända verksamheter kan nämnas Macy's i New York, Monsanto i Anniston, Tennessee Valley Authority i Knoxville, Firestone i Memphis, Ford och Chrysler i Detroit där Svennilson åt middag med cheferna för bilföretagen och höll föredrag tillsammans med IUI-kollegan Axel Iveroth, Carnegie och Westinghouse i Pittsburgh samt SKF i Philadelphia.

De viktigaste intrycken från besök vid olika industriföretag var enligt Svennilson att den massproducerande industrin, inte minst bilfabrikerna i Detroit, uppvisade ”en enorm effektivitet, mätt i antal enheter producerade per arbetstimme”.

Industrien i övrigt gör ett ur svensk synpunkt föga märkligt intryck. Mekaniseringen är måhända på en och annan punkt längre driven, men fabriker och kontor äro ofta gammalmodiga, den allmänna hygieniska och sociala standarden är vanligen låg, fabrikerna äro ofta smutsiga och göra icke alltid ett välordnat intryck.

Arbetsintensiteten lät sig svårligen bedömas men var enligt Svennilsons ”ögonmått” hög endast i Södern, där man använde svart arbetskraft. Arbetstakten i industrierna i nordöst hade minskat påtagligt till följd av den fackliga organiseringen. I de företag där man försökte hålla facket borta gjordes ansträngningar att stärka kontakten mellan arbetsledning och arbetare.

Ett främsta intryck från industriresan var sålunda, att vi i fråga om teknik och organisation i stort sett inte ha så mycket att lära från Amerika. Amerikas försprång beror så gott som helt på möjligheterna till massproduktion. [...] Den inblick jag fick i amerikanska distributionsförhållanden gav mig emellertid ett bestämt intryck, att man har en i vissa avseenden mycket effektivare distribution än här i landet.

Den höga levnadsstandarden i USA förklarade Svennilson med fyra faktorer: 1. Effektiv massproduktion och massdistribution. 2. Gynnsamma naturtillgångar. 3. Hänsynslös exploatering av dessa tillgångar. 4. Exploatering av den svarta arbetskraften. Den amerikanska ekonomiska tillväxten var – för att använda ett nyckelord från vår egen tid – inte hållbar. ”Räkningen härför kommer utan tvivel att presenteras under de närmaste årtiondena.” Slutsatsen för svenskt vidkommande blev lakonisk: ”När det gäller våra egna effektivitetsproblem ha vi sålunda icke i stort sett så mycket att lära från Amerika.”

Universitetsbesök

I slutet av mars, under industrituren, besökte Svennilson även Northwestern University i Chicagoförorten Evanston. En bit in i april landade han i Washington och träffade en rad personer vid den svenska legationen, bl.a. ambassadören Herman Eriksson, handelsrådet Leif Belfrage, finanssekreteraren Bengt Metelius och Dag Hammarskjöld. Han besökte de amerikanska handels- och arbetsmarknadsdepartementen och höll föredrag om svensk ekonomisk politik för staben åt presidentens ekonomiska rådgivare. Han flög därefter till Los Angeles och besökte UCLA.

I början av maj vistades Svennilson vid University of California, Berkeley, där han bedrev studier, höll föredrag för studenter om utvecklingstendenser i svensk nationalekonomi och träffade ekonomiprofessorerna Howard Sylvester Ellis och William Fellner. Fler professorer stod på tur: Corwin Edwards i Evanston, Illinois, och matematikern William Feller vid Cornell, Ithaca, New York. Den 24 maj anträdde han hemresan på M/S Queen Elizabeth.

Resan gick på sammanlagt 25 800 kronor, motsvarande en halv miljon i dagens penningvärde, varav Svennilson själv stod för 9 500 och IUI för 16 300 kr.

Enorma investeringsbehov

I juninumret av *Ekonomisk Tidskrift* 1947 hade Svennilson en artikel om "Amerikas ekonomiska framtid" som behandlade en undersökning av J. Frederic Dewhurst från The Twentieth Century Fund om "America's Needs and Resources" (mer om den undersökningen nedan). Här återkom han till temat att USA:s i många kretsar höga levnadsstandard byggde på ohållbar grund – "att amerikanen hittills icke betalat, vad det kostar att leva en urbaniserad tillvaro på denna högs standard". Samtidigt hade investeringarna släpat efter i många år av kris och krig och Svennilson beskrev "det intryck som dominerar för en besökare av Amerika i dag. Det är i huvudsak 1929 års Amerika man rör sig i, man bor och arbetar i 1929 års hus, reser på 1929 års järnvägar, sitter i 1929 års biografer". Det framstod "utan vidare klart att Amerikas investeringsbehov äro enorma".²

Risk för överproduktion?

Sommaren 1947 påminde *Dagens Nyheter*s chefredaktör Herbert Tingsten brevledes (14 juli) Svennilson om att denne utlovat en artikel om sina erfarenheter i Amerika. Svennilson svarade först två månader senare (brev 19 september) och beklagade att han fördröjts på grund av sjukdom men att han nu hade en serie om fyra artiklar på gång. Den första skulle leverera kritik av Gunnar Myrdals prognos om risken för en överproduktionskris efter kriget. Tingsten, som själv var på väg till Amerika, svarade omedelbart (brev 20 september) och hoppades att Svennilson ville skriva relativt utförligt om den amerikanska sociallagstiftningen.

Hösten 1947 publicerade Svennilson sålunda fyra artiklar i *Dagens*

² Svennilson (1947e, s. 170–171).

Nyheter, byggda på vad han lärt sig under sin resa, på temat ”nya drag i Förenta staternas ekonomiska struktur”.³

Den första artikeln resonerade om risken för överproduktion. Utgångspunkten för resonemanget var följande:

Somliga fruktar att en ny amerikansk kris av 30-talsmått skall sätta hela det västerländska kulturområdet i gungning. Andra syns med tillfredsställelse spekulera i att en sådan kris skulle beröva Förenta staterna dess nuvarande ställning i världspolitiken. Flertalet syns i varje fall ha den uppfattningen att det ekonomiska systemet i Förenta staterna är sådant att landet är predestinerat att råka in i häftiga svängningar mellan högkonjunktur och depression.⁴

Alla dessa bedömare hade emellertid enligt Svennilson knappast klart för sig vilka avgörande förändringar den amerikanska ekonomin genomgått sedan 1920- och 1930-talet. Såväl motståndskraften i det ekonomiska systemets struktur som den ekonomisk-politiska handlingskraften hade på ett avgörande sätt förändrats sedan 1930-talet.

Förutsägelseerna om en snar kris i USA grundades ofta i ”en grov överproduktionsteori”. Det var emellertid uppenbart att den amerikanske konsumenten, trots sin höga levnadsstandard, hade fått långtifrån alla behov mättade. Den amerikanska allmänhetens köpkraft utgjorde den avgörande frågan ”och den har herrar krisprofeter i allmänhet icke gjort sig mödan att studera närmare”.

Överproduktionstanken hade i Sverige förfäktats av Gunnar Myrdal i boken *Varning för fredsoptimism* från 1944.⁵ Myrdal hade lagt tonvikt på timingen. Den amerikanska konsumenten skulle efter femton år av kris och krig med nedskärning av den civila konsumtionen inte hinna följa med i den snabba fredstida produktionsökningen. Svennilson trodde tvärtom att den långa återhållsamheten skulle underlätta övergången till en högre standard på grund av alla uppdämda

³ Så löd överrubriken för samtliga artiklar.

⁴ Svennilson (1947a).

⁵ Myrdal (1944).

behov hos vanliga familjer. Miljoner arbetslösa hade också kommit i arbete och fått ökade inkomster. ”Inför detta faktum upplöses, såvitt jag förstår, hela eftersläpningsteorin.”

Myrdal hade också förutsett ”kolossala svårigheter” med omställningen på arbetsmarknaden. Även den profetian hade slagit fel. ”I själva verket ägde en rastlös omställning rum med en snabbhet som tog inte bara Myrdal, utan även flertalet amerikanska ekonomer med överraskning.”

Man kan i sammanhanget notera att Svennilson 1944 hade legat nära Myrdal i synen på risken för en efterkrigsdepression. I ett memorandum om sysselsättningspolitiken efter kriget hade han förutspått att ekonomierna vid övergång från krigs- till fredsekonomi skulle genomgå tre stadier: först stagnation, sedan stark efterfrågan beroende på eftersatta behov och återuppbyggnad och slutligen en kontraktion med ursprung i USA.⁶

Fackets framsteg

Den andra artikeln i Svennilsons serie behandlade fackföreningarnas ökande inflytande och inleddes med följande ord: ”En grundläggande förändring i amerikansk ekonomi i jämförelse med 30-talet är att arbetsmarknaden förlorat sin tidigare övervägande fria karaktär och att större delen av det industriella området blivit överspant av ett nät av kollektiva avtal.”⁷

När Franklin Roosevelt genom Wagner-lagen och inrättandet av National Labor Relations Board 1935 gav sitt stöd åt fackföreningsrörelsen var antalet fackligt organiserade 5 miljoner. År 1947 hade antalet tredubblats. De viktigaste inslagen i lagstiftningen var att arbetsgivaren måste förhandla med den fackförening till vilken en majoritet av arbetarna var ansluten och att arbetsgivaren, men inte fackföreningen, kunde åtalas för brott mot löneavtal. Fackföreningarna kunde alltså i stort sett utan risk för påföljd bryta ingångna avtal. Samtidigt hindra-

⁶ Svennilson (1944, s. 93).

⁷ Svennilson (1947b).

de antitrustlagarna tillsammans med arbetsgivarnas individualistiska attityd en organisering på arbetsgiversidan. Fackföreningarna hade därför ”möjlighet att välja ut och attackera den svagaste länken” inom industrin. Fackföreningarna hade i många fall lyckats erövra en stark monopolställning genom att arbetsgivare tvingats gå med på ”closed shop”, att endast anställa fackföreningsmedlemmar, och ”check off”, att fackföreningsavgiften dras från lönen av arbetsgivaren även för icke fackföreningsmedlemmar. Fackets makt hade alltså blivit stor utan att ansvaret på motsvarande sätt hade preciserats.

Man har länge haft klart för sig att fackföreningarna måste åläggas vissa förpliktelser och begränsningar, som svarar mot det stöd de fått i lagstiftning och administration. ... Att denna uppfattning omfattades långt in i radikala kretsar framgår av Myrdals uttalanden av år 1943 i ”Amerika mitt i världen”.⁸

Denna insikt hade sommaren 1947 resulterat i Taft-Hartley-lagen, som gjorde avtal bindande även för facket, förbjöd ”closed shops”, begränsande ”check off”, skapade vissa garantier för demokratiska arbetsformer inom fackföreningsrörelsen och förstärkte medlingssystemet. Lagen utmålades på sina håll som ett dråpslag mot den amerikanska arbetarrörelsen, vilket Svennilson fann överdrivet. ”I alla dessa avseenden innebär den nya lagstiftningen ett steg i normaliserande riktning – sett ur nordisk synpunkt.” Den nya lagen innebar emellertid att de politiska och administrativa ingreppen på arbetsmarknaden blev allt mer omfattande. Det var enligt Svennilson ofrånkomligt.

Enda möjliga alternativet hade varit en avveckling även av tidigare interventioner i fackföreningskyddande riktning och ett överflyttande av ansvaret för arbetsmarknadens spelregler på parterna i något slags Salt-sjöbadsanda. En sådan avveckling synes emellertid utesluten, både därför att fackföreningarna saknar en jämspelt motpart på arbetsgiversidan och därför att den snabbt framdrivna fackföreningsrörelsen i stor utsträckning

⁸ Myrdal (1943).

saknar de traditioner av demokratisk sans och måtta som den svenska tillägnat sig under årtionden av hård kamp och segt organisationsarbete.

En avgörande fråga för Svennilson var hur kollektiviseringen och politiseringen av lönebildningen i Amerika skulle komma att påverka konjunkturförloppet. Monopolisering och stela löner kunde utlösa kriser eller fördröja en återhämtning. Så till exempel hade de ”starkt monopolistiska byggskråna” i många fall medvetet sänkt – ibland halverat – arbetstakten och hindrat införande av nya och arbetsbesparande metoder, vilket hotade att utlösa en kris. ”De högt uppdrivna byggnadskostnaderna hindrar nu en uppblomstring av bostadsbyggandet, trots att behoven av ny- och ersättningsbyggen är enorma. Från detta håll framträder det kanske allvarligaste hotet att det uppstår en ny, djup och långvarig amerikansk depression.”

Å andra sidan innebar ”ett allmänt relativt starkt motstånd mot lönesänkningar ett säkrare underlag för en stabil konjunktur”. Fackföreningarnas växande inflytande hade också bidragit till den minskning av inkomstskillnaderna som ägt rum sedan 1930-talet. Svennilson följde, kort och gott, den balanserade ekonomens tumregel i sina betraktelser över fackföreningarna i USA: å ena sidan och å andra sidan.

Socialpolitik och inkomstfördelning

Den tredje artikeln avhandlade socialvård och inkomstutjämning. Svennilson återkom till att konsumtionen nu hade skjutits i förgrunden och att det var dags för ”en social skördetid”. De viktigaste leden i utvecklingen var 1) förstärkningen av fackföreningarna (som han redan avhandlat), 2) en plan för allmän socialförsäkring och socialhjälp och 3) ökad progressiv beskattning. Grunden för det andra ledet lades när Roosevelt genom Social Security Act 1935 inledde utvecklingen mot ”en modern socialstat, där den fria företagsamheten förenas med ett stort mått av social trygghet och inkomstutjämning”.⁹ Lagen innehöll arbetslöshetsförsäkring, ett delstatligt system finansierat med av-

⁹ Svennilson (1947c).

gifter från företagen, försäkring för gamla och överlevande, ett federalt system finansierat med avgifter från anställda och arbetsgivare, samt bidrag efter behovsprövning till oförsörjda gamla, blinda och barn, ett blandat federalt och delstatligt system. ”Dessa uppgifter visar att den allmänna minimistandard som garanterats genom amerikansk sociallagstiftning i stort sett ligger på en efter europeiska förhållanden relativt hög nivå. Programmet har ännu sina luckor, men man arbetar på att successivt fylla ut dessa.”

Ökade statsutgifter och ökade skatteintäkter gav en automatiskt stabiliserande effekt. ”Det allmännas utgifter för dessa ändamål ökas automatiskt under en depression, medan motsvarande statsinkomster minskas när arbetslöshet uppstår.” Och tvärtom i högkonjunktur.

Skatterna hade höjts till en nivå där de blev av ”mycket väsentlig betydelse för inkomstfördelningen” och detta innebar i sin tur att risken för överproduktion och stagnation hade minskat:

Skatterna för högre inkomstagare har sålunda förts upp till en nivå fullt jämförbar med de svenska under kriget. Skärpningen har emellertid på grund av det låga utgångsläget blivit väsentligt kraftigare, ja den innebär i själva verket en verklig revolution i inkomstfördelningen. ... Troligt är att inkomstutjämningen ökat den andel av nationalinkomsten som går till konsumtion – benägenheten att konsumera och icke spara inkomsterna har i stort sett troligen stigit.

Konjunkturpolitik

I den fjärde och avslutande artikeln redogjorde Svennilson för sin syn på förutsättningarna för konjunkturpolitiken. De amerikanska delstaterna hade, genom de utvidgningar av de federala myndigheternas verksamhet som han beskrivit i sina tidigare artiklar, bundits ”fastare samman genom en från Washington ledd ekonomisk och social politik”, låt vara att delar av Mellanvästern, Södern och västkusten gjort sig mindre beroende av östkustens inflytande.

Det råder ... inget tvivel om att kongressen och det amerikanska folket numera helt accepterat att myndigheterna i Washington bär ansvaret för den allmänna ekonomiska utvecklingen. ... Näringslivet har fått vänja sig vid att i många fall de avgörande diskussionerna och besluten icke längre fattas på Manhattan, utan vid överläggningar i Washingtons ämbetsverk.¹⁰

Amerikas väldiga krigsinsats hade möjliggjorts av samarbetet mellan politikerna i Washington och storföretagen. Frågan var hur detta samarbete skulle gestalta sig vid en framtida ekonomisk kris. Inom ledande kretsar hade man i vart fall ”accepterat den moderna uppfattningen om budgetbalanseringens betydelse för det allmänna konjunkturläget”.

Den amerikanska regeringen har ... visat att det även i ett demokratiskt system med dess tävlan mellan olika partier är möjligt att genomföra en konjunkturbalanserande budgetpolitik, som innebär att man i en högkonjunktur med inflationstendenser håller uppe skatterna och skär ned utgifterna.

Det fanns emellertid luckor i krisberedskapen. Inga omfattande förberedelser hade gjorts för att med offentliga arbeten stödja privat byggverksamhet eller hålla uppe investeringarna om de skulle visa en tendens att falla. Å andra sidan verkade opinionen förberedd på åtgärder även på dessa områden.

Sådana åtgärder torde också om en kris inträder komma att drivas fram med stor kraft under trycket av den uppfattning som man överallt möter i Amerika, att man icke kommer att tillåta en ny kris av 1930-talsmåttn att utveckla sig och att man inför en sådan risk är beredd till kraftåtgärder av samma omfattning som under kriget.

¹⁰ Svennilson (1947d).

En tioårsplan

Vid IUI:s styrelsemöte i januari 1948 presenterade Svennilson ett förslag till undersökning av Sveriges behov och resurser.¹¹ Han inledde sitt ”strängt konfidentiella” dokument med följande ord:

Sedan hemkomsten från Amerika har undertecknad övervägt att föreslå, att institutet skulle igångsätta en större undersökning om möjligheterna för den ekonomiska utvecklingen på litet längre sikt. ... Ett sådant arbete skulle vara en naturlig utveckling av institutets hittillsvarande arbetsprogram ... Det behöver inte sägas, att några säkra prognoser inte kunna uppgöras på så lång sikt. Men å andra sidan torde det vara av största värde att klargöra olika utvecklingsalternativ ... En motsvarande undersökning, som nyligen utförts av Twentieth Century Fund (America's needs and resources) visar, att en sådan undersökning är möjlig att genomföra.

Till en del skulle undersökningen innebära en sammanfattning av tidigare utfört arbete vid IUI om t.ex. arbetskraft, skogens avkastning, investeringar och produktivitet. Dessutom skulle man göra beräkningar av framtida nationalprodukt och dess fördelning på export- och hemmamarknad, på sparande, konsumtion och investeringar. Ett väsentligt inslag skulle handla om inkomstfördelningen.

Svennilson räknade med att vid sin sida ha fil.kand. Jonas Norden-son att leda arbetsprogrammet. Som sakkunniga hoppades han kunna rekrytera framstående nationalekonomer som Torsten Gårdlund och Erik Lindahl. Han hoppades även att IUI skulle kunna samarbeta med Lantbruksförbundets utredningsavdelning och att arbetet därigenom kunde framstå som ”en manifestation från hela näringslivets sida”. Undersökningen borde genomföras under 1948 och 1949 för att publiceras 1950. Svennilson räknade med att programmet skulle behöva extra anslag på 40 000 kr under tre år.

Redan vid nästa styrelsemöte, i juni 1948, kunde Svennilson berätta att flera delutredningar hade påbörjats och styrelsen godkände

¹¹ *Protokoll* (1948a, bilaga 2).

arvoden till Gårdlund och Lindahl.¹² Vid styrelsemötet i november redogjorde Svennilson för IUI:s medverkan i det långtidsprogram 1947–1952/53 (fyraårsprogrammet) som svenska regeringen överlämnat till OEEC. Arbetet på det programmet hade tagit mycket tid i anspråk under hösten men å andra sidan hade det delvis sammanfallit med arbetet på 1960-årsutredningen. Fyraårsprogrammet kunde ses som en utgångspunkt för tioårsprogrammet.

Jonas Nordenson redogjorde för planerna på tioårsprogrammet som nu beräknades kräva tilläggsanslag på 75 000 kr. Flera styrelseledamöter vädrade skepsis inför en så lång planeringshorisont. Svennilson förklarade emellertid att 1960-utredningen var ”varken att betrakta som planering eller prognos utan ett vetenskapligt studium av sammanhang och tendenser, där ’prognosen’ endast hade karaktären av en illustration”. Nordenson menade för sin del att de olika alternativ för utvecklingen som skulle tas fram ”vore att betrakta såsom räkneexempel”. Ernst Wehtje, vd i Skånska Cement, backade upp Svennilson och Nordenson med yttrandet att långtidsprogrammet ”vore av stort värde om man blott undveke att gå till överdrifter” och att det var viktigt att industrin tog initiativet ”då stora risker annars förelågo att det skulle sättas i verket på annat håll” (läs: av regeringen). Svennilson fyllde på med att understryka vikten av ”att industrien när det gällde utredningar icke behövde ta order från staten, utan om möjligt kunde komma före”. Han sammanfattade därefter helt sonika diskussionen som ”att styrelsen vore positivt intresserad av att arbetet på undersökningen om ’Sveriges behov och resurser’ skulle fullföljas enligt tidigare uppgjorda planer”.

I oktober 1949 tog Svennilson tjänstledigt för att på FN:s uppdrag skriva vad som skulle bli hans stora verk, *Growth and Stagnation in the European Economy*.¹³ Vid IUI:s styrelsemöte en månad senare redogjorde Nordenson för arbetet med utredningen om Sveriges behov och resurser och presenterade två alternativ: antingen skulle hela materialet publiceras på en gång sedan utredningen slutförts eller

¹² Protokoll (1948b).

¹³ Svennilson (1954).

också skulle resultatet publiceras efter hand men en avslutande sammanfattning.¹⁴ Styrelsen uttalade sig för det senare alternativet och resultatet av den storstilade tioårsplanen blev ett antal IUI-volymer 1952 om befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning, inkomstfördelning, distributions- och transportväsende.¹⁵

Svennilson på Cuba

Ingvar Svennilson lämnade Industriens Utredningsinstitut 1 oktober 1949. Han hade då fått två års tjänstledigt för sitt FN-projekt. Han skulle aldrig komma tillbaka, men höll även i fortsättningen nära kontakt med institutet. 1960 var Svennilson åter i USA, på Yale-universitetet i New Haven, där han 1959–60 innehade Irving Fisher-professuren i nationalekonomi. Därifrån skickade han sporadiska rapporter till Jan Wallander om hur han och familjen hade det och om tillståndet i den amerikanska politiken. I samma veva passade han och familjen på att göra ett besök på Cuba. I likhet med Fredrika Bremer, som besökte ön 109 år tidigare,¹⁶ skrev han brev hem till Sverige, i hans fall till Jan Wallander. Den 25 februari rapporterade han:

Vi har varit en vecka på Cuba. Flickorna var med och vi hade en skön vinstersemester i sommarvärme. Själv visste jag ingenting om Cuba innan jag for dit. Men vi bör ju lära oss mera om världen. Och problemen på Cuba återfinns nog på andra ställen i Latinamerika. Jag gjorde bifogade anteckningar när jag kom hem, och de kan kanske intressera någon. Jag vill dock inte ha dem publicerade. Du kanske kan ge det en begränsad cirkulation. Beteckna gärna det som ett resebrev som jag skickat personligen till Dig.

¹⁴ *Protokoll* (1949).

¹⁵ Dessa volymer presenteras i Carlson och Lundahl (2019).

¹⁶ Bremer (1983).

I det revolutionära Havanna

Cubabesöket hade ägt rum mellan den 12 och den 25 februari. Det hade genomsyrats av den politiska situationen. När Svennilson kom till Havanna hade det inte gått mer än ett drygt år sedan Fidel Castro 8 januari 1959 hade kommit dit i spetsen för sina *barbudos* (skäggiga trupper) efter att diktatorn Fulgencio Batista hade lämnat landet på nyårsdagen. Svennilsons besök var ingen renodlad semesterresa, utan han hade blivit inbjuden av Cubas finansminister Rufo López-Fresquet att tillsammans med några amerikanska ekonomer föreläsa om ekonomisk utveckling. Han utnyttjade tillfället till att umgås med folk från finans- och ekonomiministeriet, affärsmän och svenska handelspolitiska representanter och hann dessutom med ett par dagar på landsbygden.

Familjen Svennilson bodde på det flotta tjugofemvåningshotellet Habana Hilton, som invigts knappt två år tidigare i närvaro av Conrad Hilton. I juni 1960 nationaliserade Castro hotellet och döpte om det till Habana Libre. Där hade han själv bott de tre första månaderna efter sitt intåg i Havanna. Därefter hade han fört en ambulerande tillvaro, visste Svennilson att berätta: ”Castro är en mycket bohemisk person utan fast bostad, som sover på de ställen där han råkar befinna sig; ibland även på det hypermoderna 25-våningars hotell Hilton, där jag bodde.” Hotellet stod vid den tiden till största delen tomt, eftersom de amerikanska turisterna hade skrämmts bort av det politiska regimskiftet. ”Någon gång, då Castro bodde där, kunde man se ett par skäggiga ’barbudados’ [sic] med gevären i högsta hugg komma i ilfart genom lobbyn.”

Ingvar Svennilson beskrev Havanna som ”ganska lugnt”. Visserligen hade han blivit väckt av explosioner en natt. Batistaaanhängare hade flugit in från Florida eller Rafael Trujillos Dominikanska Republiken och försökt bomba det hus där de trodde att Castro uppehöll sig men hade skrämmts bort och släppt sin last någon annanstans. För övrigt hade den kubanska huvudstaden gjort ett gott intryck:

Staden är helt amerikaniserad med en livlig trafik av amerikanska bilar. Folket, dominerat av spanjorer men därjämte med negerblod i olika kulörer, är vackert, välfött och välklätt. Karnevalen firades som vanligt.

Stränderna kring staden är kantade av enklare och finare klubbar med klubbhus, playa och båthamnar. Stora moderna villakvarter breder ut sig. Arkitekturen är modern och står mycket högt. Det finns gamla pittoreska kvarter. Men det är renare än i en amerikansk stad. I stort sett gör Havanna (ca 1 milj. inbyggare) ett modernare och rikare intryck. Helt enkelt en underbar stad att leva i under lugna politiska förhållanden.

Det var innan Havanna började förfalla.

Den kubanska ekonomin

Svennilson var imponerad av den kubanska naturen och jordens ”enorma” bördighet. Klimatet var behagligt och allt gick att odla på Cuba. Nederbörden var såväl riklig som väl fördelad och konstgödsel behövde användas endast undantagsvis. ”Sockerrören växer som ogräs. [...] Man tänker skamset på vår egen förträffliga sockerbetsodling, som vi (såvitt jag minns) ger ett högre skydd än någon annan jordbruksprodukt.”

Ingvar Svennilson hade kommit till ett land där den nya regimen hade fördelen att kunna ta över tillgångar som hade byggts upp av den gamla. Visserligen hade Batistaregimen varit diktatorisk och korrumperad. Den försvarades inte ens av ”de affärsmän som då hade gyllene tider”. Icke desto mindre gick det inte att komma ifrån att Batista hade åstadkommit en hel del:

[S]om vanligt glömmar man bort att diktatorer trots allt ofta åstadkommer en snabb utveckling. Cuba har nu ett rikt förgrenat järnvägsnät, hypermoderna vägar och hamnar, förnämliga sjukhus, skolor och universitet, sportanläggningar till vilka Stockholm inte har maken. Castro har nu fördelen att inte behöva offra mycket kapital på ”infra-strukturen”. Dessutom stod landet öppet för utländska investeringar och amerikanerna har

investerat miljardbelopp. Hotell- och badortsanläggningar är imponerande. Det finns alla slags serviceanläggningar i amerikansk stil. Och det finns en början till modern industri (cementfabriker, kemiska fabriker m.m.).

Svennilson förstod emellertid att även i det nya Cuba fanns det inkomstskillnader, mellan olika arbetarkategorier och mellan stad och landsbygd. Arvet från Batista levde vid den tiden kvar. Han hade satt in sitt eget folk i fackföreningarna och gett de senare stor makt. Svennilson uppfattade klyftorna mellan de privilegierade arbetarkategorierna och säsongarbetarna på landet som överdrivet stora.

Stödet för Castro

Ingvar Svennilson ställde frågan varför kubanerna hade slutit upp kring Castro. Han identifierade fyra orsaker. För det första revolterade de mot Batistas diktatur och förtryckande av de mänskliga rättigheterna. Castro hade däremot bekänt sig till demokrati och västerländska frihetsvärden. De hade också reagerat mot den omfattande korruptionen i den gamla regimen. För det tredje hade Castro lovat en jordreform. De storgods som hade ägts av Batistas vänner och av amerikaner skulle omvandlas till familjejordbruk. Slutligen hade Cuba sedan länge varit hårt specialiserat på sockerproduktion. USA hade köpt halva sockerskörden till ett pris som låg över världsmarknadspriset, i utbyte mot tullpreferenser för amerikanska industrivaror. Detta tolkades av Castro som ett kolonialt beroende som höll tillbaka den kubanska industrialiseringen. Han ville bryta detta mönster, höja tullarna och exportera mer till andra länder än USA.

Svennilson var inte övertygad om att utvecklingen skulle gå åt rätt håll. ”Risken är att Cuba – kanske mot Castros ursprungliga avsikt – glider in i totalitära politiska och ekonomiska samhällsformer.” Mycket skulle bero på Castro själv. Svennilson vacklade i sin inställning till honom. I början på 1960 fanns det fortfarande många som hyste förhoppningar om att han inte skulle radikaliseras. Å ena sidan lyser en viss beundran igenom i brevet till Jan Wallander:

Hans ställning bland dem som inte har vänt sig från honom är närmast ett helgons eller en Guds. Hans styrka är att ha massan, särskilt av bönderna, bakom sig. Själv är han utbildad till jurist, son till en välbeställd bonde. Det finns inga tecken på att han ideologiskt är en leninistisk kommunist. Tvärtom tror jag – men detta är endast ett personligt intryck – att man kan ta hans bekännelse till västerländsk demokrati på allvar. Hans främsta intresse tycks vara en utjämning av inkomster och levnadsförhållanden, som väl efter svensk måttstock skulle kunna kallas socialdemokratisk. Utslag härav är de stora programmen för att skaffa lantarbetarna ordentliga bostäder och att utjämna inkomstklyftan mellan land och stad.

Castro hade ännu inte officiellt blivit kommunist, men Svennilson anade åt vilket håll det kunde barka. ”Det som gör ön särskilt intressant just nu är att den ligger tätt inpå Florida, och att Förenta staterna står inför risken att nära sin kust få en fientligt sinnad, kommunistiskt orienterad nation.”

Svennilsons observationer var skarpa, eller så hade han skarpsynta sagesmän. Han hade kommit till Cuba efter ett år som hade karakteriserats av tilltagande spänningar: å ena sidan mellan de olika fraktioner som stödde Fidel Castro, å andra sidan mellan Cuba och USA. När framgår tydligt när man jämför Svennilsons brev med det mastodontverk på nästan 1 700 sidor om Cuba som publicerades av den engelske historikern Hugh Thomas, författare till det klassiska verket om spanska inbördeskriget,¹⁷ slås man av överensstämmelsen i bedömningen.

Det kritiska året 1959

Thomas går igenom det första året efter Castros maktövertagande i detalj.¹⁸ I januari 1959 visste Fidel inte riktigt i vilken ideologisk riktning han skulle gå. ”Det är omöjligt att tro att han i januari 1959 hade bestämt sig för att skapa, låt säga, en kommunistisk stat på Cuba; omöjligt också inte att tro att han skulle pressa på vad han än gjorde.”¹⁹ Från

¹⁷ Thomas (1961).

¹⁸ Thomas (1971, kapitel 86–101).

¹⁹ Ibid, s. 1059.

USA kunde man befara det värsta. John Foster Dulles var fortfarande utrikesminister och hans bror Allen CIA-chef. Båda hade praktfulla antecedentia från McCarthytiden, i Latinamerika inte minst genom USA:s inbladning i den statskupp som störtade Guatemalas demokratiskt valde, progressive president, Jacobo Árbenz, 1954, och på Cuba hade amerikanerna, inte minst maffian,²⁰ haft ett nära samarbete med Batistaregimen. USA hade betydande ekonomiska intressen på Cuba. Värdet av de amerikanska investeringarna där var högre än i något annat latinamerikanskt land, med undantag för Venezuela. Räknat per capita var deras värde tre gånger så högt som i vilket annat latinamerikanskt land som helst. USA hade dock ingen klar uppfattning om hur man skulle hantera Cuba i början av 1959.

Thomas menade att Castro vid tiden hade ”ett odefinierat beroende av revolution för dess egen skull” och att ”hans ambitioner var alltför höga, hans temperament alltför Don Quijotiskt för att det skulle kunna få honom att underkasta sig den disciplin och högre auktoritet som kommunismen håller för nödvändig ...”²¹ Han var glödande nationalist, okonventionell, och hade en närmast garibaldisk-romantisk inställning till revolutionen, om vi vågar tro Thomas. I vilket fall som helst var han inte doktrinär. Till största delen byggde hans framgång på hans person, på den fenomenala förmåga han skulle utveckla under 1959 att få massorna att lyssna i timal på hans improviserade, eldande tal, i direktkontakt utan behov av en stel, byråkratisk partiorganisation som mellanhand.

Icke desto mindre stod Castro 1959 inför ett val, åt vilket håll han skulle låta revolutionen gå, åt det borgerliga hållet – en bourgeoisie som var starkt nordamerikaniserad och som skulle kunna omintetgöra eller urvattna hans tankar på ekonomisk och social omvandling – eller åt någon form av proletariats diktatur.

Svennilson tyckte sig se att Castro var på väg att tappa det stöd han en gång haft bland ”den bildade medelklassen” och vissa företagare. Dessa grupper började dra öronen åt sig i en tid då det fria företa-

²⁰ Se Cirules (2004) och English (2008).

²¹ Thomas (1971, s. 1055).

gandet började bli kringskuret och tidningarna inte vågade diskutera faran med att omfamna kommunismen. Visserligen innehöll den kubanska regeringen både liberala och mera kommunistiskt orienterade element, men hur framtiden skulle komma att te sig var långt ifrån klart. Svennilson menade att de liberala höll på att förlora terräng och han litade inte på Castro. Han ”är som jag redan antytt en bohem. Hans maratontal i radio tyder inte på psykisk balans.”

Möjligen, spekulerade Svennilson, kunde det också vara så att Castro var utsatt för influenser som gick utanför det demokratiska. Han såg inget tydligt formulerat politiskt program som vilade på demokratisk grund och regeringen samlades alltmera sällan och det var inte bra. Det var särskilt en suspekt figur som utmärkte sig:

Detta ger utrymme för framstötter av favoriter, vanligen gamla frontkamrater, och en idealisk miljö för manövrer från eventuella kommunister. Vilka som är det och i vad mån, är svårt att säga. De flesta förnekar det. Detta gör också den som under Castros allmänna popularitet tagit ledningen på det ekonomiska området, [Ernesto ”Che”] Guevara (långt hår över axlarna; ständigt klädd i uniform). Han är en argentinsk läkare, som under Castros landsflykt i Mexico anslöt sig till honom och blev revolutionsarméns militära strateg.

Svennilsons slutsatser bekräftas av Hugh Thomas. Den främsta vänsterpåverkan på Fidel kom från hans bror Raúl och från Che Guevara, som båda stod kommunismen betydligt närmare, och deras inflytande på honom var starkt. Fidel var skeptisk mot doktrinär kommunism, inte minst som den manifesterades i det gamla kubanska kommunistpartiet, som inte hade spelat någon roll i hans gerillakrig mot Batista, men under 1959 kom balansen att förskjutas. Castro bestämde sig. De liberala element som ingick i den kubanska regeringen fick ge vika för de radikala elementen och lite i taget överbyggades klyftan mellan den gamla och den nya radikalismen. Liberalerna utmanövrerades, trots att de försökte spela med.

Det gick inte längre att kritisera kommunister. Den groteska skenrättegången mot Huber Matos, Castros forne vapenbroder, militärkommendant i Camagüey, som hade avgått därför att han ansåg att revolutionen hade infiltrerats av kommunister, inleddes den 11 december. Matos anklagades för antipatriotiskt och antirevolutionärt uppförande. Castro vittnade under rättegången – orerade i många timmar om ovidkommande saker. Den 15 dömdes Matos till tjugo års fängelse. Han undgick med nöd och näppe dödsstraff, men han fick avtjäna alla sina tjugo år, under extremt svåra förhållanden.

INRA

När Svennilson var på Cuba hade Che Guevara fått långtgående befogenheter att omvandla ekonomin. Han hade blivit chef för INRA (Instituto Nacional de Reforma Agraria), bildat 1959, med uppgift att genomföra en jordreform. INRA höll dock på att växa ut till en kombination av hydra och bläckfisk:

... en jättestor statsapparat som driver konfiskerade jordbruk, fabriker, transportapparat (lastbilar och toll roads), bygger upp ett detaljhandelsnät på landsbygden och gör anspråk på att leda ett importmonopol (som Guevara föreslagit). Man kan inte vända sig i Cuba utan att möta bokstäverna INRA. Detta är en stat i staten. Dess verksamhet gjorde ställningen ohållbar för den liberale chefen för Nationalbanken [Banco Nacional de Cuba], Passos [Felipe Pazos] som avgick och ersattes med Guevara. Till Nationalbanken fogades, när jag var i Cuba, en av investeringsbankerna.

Det skulle gå betydligt bättre för Felipe Pazos än för Che. Medan den senare 1967 skulle gå sin död till mötes i sitt orealistiska, feltänkta försök att med utgångspunkt i en utifrån introducerad gerillarörelse stöta den bolivianske presidenten, René Barrientos, och hans regering, fick Pazos lämna Cuba i slutet av 1959 för att senare arbeta för Framstegsalliansen och Inter-American Development Bank. Han överlevde Che med mer än trettiofyra år.

Till INRA kom ”den skäggiga revolutionsarmén”, ledd av Fidel Castros bror Raúl. Svennilson ställde frågan huruvida inte Castro hade blivit systemets fånge. Han frågade sig vidare om INRA någonsin skulle komma att dela ut någon jord till självägande bönder, om det skulle bli fria val, pressfrihet och utrymme för enskild företagsamhet. Situationen stod och vägde när Svennilson var på Cuba, och han anade uppenbarligen hur det skulle komma att gå. Fackföreningarna var på väg att domineras av kommunister och när de inte fick igenom sina krav gentemot arbetsgivarna ”intervenerade” staten och lät arbetsministeriet fastställa lönerna, vilket ofta fick groteska följder:

Om företagen då förklarar, att företaget ej kan drivas med dessa löner utser ministeriet en företagskontrollant som (jag fick på denna punkt olika uppgifter) antingen kontrollerar eller leder företaget (ägarerätten ändras inte även om den blir en chimär). Enligt en uppgift tas dessa kontrollanter från fackföreningarna, enligt en annan från revolutionsarmén. Under sådana förhållanden kan tydligen enskilda företag inte fungera. De tvingas för att undgå kontroll acceptera även orimliga lönekrav.

INRA var inte enbart en organisation som skulle handlägga den jordreform som mejslades fram 1959:

[Det] blev snabbt den nya regeringens främsta redskap, för dess uppgift var inte bara att expropriera och omfördela jord, utan att organisera vägbyggande, hälsovård, utbildning och bostäder i landet. INRA fick också en kreditavdelning och det sög upp de gamla socker-, ris- och kaffestabiliseringsinstitutet. Det blev, i själva verket, ett slags eget skuggkabinett.²²

Svennilson hade fattat institutets roll helt rätt.

²² Thomas (1971, s. 1217).

Förhållandet till USA

Ingvar Svennilson menade att Cubas förhållande till USA präglades av ett ”storebrorskomplex”. Amerikanerna beskyldes av regeringen och dess press för att ha stöttat Batista och att ha utnyttjat Cuba ekonomiskt. Det ekonomiska beroendet visade sig efterhand som den kubanska jordreformen rullades ut. USA försökte skydda sina företag och krävde omedelbar kompensation när nationaliseringarna och exproprieringarna började. Svennilson beklagade att USA:s kontakter med Cuba hade varit så gott som enbart kommersiella och att tekniskt bistånd och kultur försumrats. Detta gav Sovjetunionen vind i seglen. När Svennilson var i Havanna hade Anastas Mikojan precis skrivit på ett avtal med Cuba om teknisk hjälp, vilket bland annat innefattade leverans av hela fabriker, och ryssarna hade dessutom åtagit sig att köpa en miljon ton socker per år under fem år till världsmarknadspris.

Svennilson konstaterade att Cuba var föremål för en livlig aktivitet från kommunistvärldens sida, ”öppet och säkerligen även underjordiskt”. Han ville dock inte dra några förhastade slutsatser och hade inte riktigt gett upp hoppet om Castro:

Trots allt står det fortfarande och väger, vart utvecklingen skall gå. Ett komplett kommunistiskt färgat totalitärt system kan arbeta sig fram successivt fast ... [det] egentligen inte har någon anklang hos landets katolska befolkning. De kommunistorienterade kan göra en kupp med armén bakom sig. Omvänt kan Castro börja söka stöd och stödja mera liberala kretsar. Man talar också om möjligheten av en motrevolution stödd utifrån men detta förefaller mig osannolikt. Mycket beror på hur skickligt Förenta staterna kan sköta sin politik och därigenom stödja mera demokratiska krafter, kanske med hjälp av andra sydamerikanska stater.

Föga anade väl Ingvar Svennilson att förhållande mellan Cuba och USA skulle försämrast drastiskt under de närmaste två, tre åren. Cuba drogs in i det kalla kriget. Den 17 april 1961 landsteg 1 500 USA-tränade och -stödda exilkubaner i Grisbukten på Cubas sydkust. Invasionsförsöket blev ett fullständigt fiasko. Efter tre dagar var det slut. De överle-

vande togs till fånga av Castros styrkor och utväxlades följande år mot barnmat, mediciner och traktorer till ett värde av 53 miljoner dollar. Politiskt slog operationen totalt bakut. Dagen före invasionen, efter ett misslyckat amerikanskt flygbombardemang av kubanska flygplan, tillkännagav Castro att den kubanska revolutionen var socialistisk och marxistisk.

Castro hade definitivt gått över till det kommunistiska lägret, och under 1962 undertecknade han ett avtal med Sovjetunionen som gav ryssarna tillstånd att placera robotar som kunde bära atomvapen på Cuba. Nikita Chrusjtjov kände sig hotad av att USA hade placerat medeldistansrobotar i Italien och i Turkiet, nära ryskt territorium, och ville svara med samma mynt. USA svarade i sin tur med en flottblockad mot Cuba. Världen stod hotande nära ett tredje världskrig, men tack och lov slutade incidenten med att båda sidor monterade ner sina robotar.

Ingvar Svennilsons rapport från Cuba bjuder på intressant läsning. Den står sig ännu idag. Den moderne läsaren slås av hur han utan några egentliga förkunskaper alls lyckas tolka de ofta tvetydiga tecknen på vart utvecklingen skulle gå. Han genomskådade retoriken och erbjöd genomtänkta och välargumenterade reflektioner över en ny politisk regim som ännu inte uppnått ideologisk stabilitet.

Referenser

- Bremer, Fredrika (1983), *Hemmen i den nya världen, del III, A*. Kalix: K/B Sterno Coordinato.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram: IUI från grundandet till 1950*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2019), *Ett forskningsinstitut expanderar: IUI från 1950 till 1966*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Cirules, Enrique (2004), *The Mafia in Havana: A Caribbean Mob Story*. Melbourne och New York: Ocean Press.
- English, T. J. (2008), *Havana Nocturne: How the Mafia Owned Cuba – and Then Lost It to the Revolution*. New York: William Morrow.
- Myrdal, Gunnar (1943), *Amerika mitt i världen*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag
- Myrdal, Gunnar (1944), *Varning för fredsoptimism*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen i Industriens Utredningsinstitut, fredagen den 26 juni 1947; bilaga: Redogörelse för resa till Amerika februari-maj 1947* (1947). Stockholm: IUI.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut torsdagen den 15 januari 1948; bilaga 2: Förslag till undersökning angående "Sveriges behov och resurser – 1960"* (1948a). Stockholm: IUI.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut tisdagen den 1 juni 1948* (1948b). Stockholm: IUI.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens Utredningsinstitut lördagen den 19 november 1949* (1949). Stockholm: IUI.
- Svennilson, Ingvar (1944), "Avvägningsproblem inom sysselsättningen efter kriget". Annex till Betänkande den 4 oktober 1944 angående investeringspolitiken. I SOU 1944:57, *Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Svennilson, Ingvar (1947a), "Nya drag i Förenta staternas ekonomiska struktur: Risken för överproduktion". *Dagens Nyheter*, 15 oktober.
- Svennilson, Ingvar (1947b), "Nya drag i Förenta staternas ekonomiska struktur: Fackföreningarnas ökade inflytande". *Dagens Nyheter*, 18 oktober.
- Svennilson, Ingvar (1947c), "Nya drag i Förenta staternas ekonomiska struktur: Socialvård och inkomstutjämning". *Dagens Nyheter*, 21 oktober.

- Svennilson, Ingvar (1947d), "Nya drag i Förenta staternas ekonomiska struktur: Konjunkturpolitiska förutsättningar". *Dagens Nyheter*, 22 oktober.
- Svennilson, Ingvar (1947e), "Amerikas ekonomiska framtid". *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 49, nr 2, 167–172.
- Svennilson, Ingvar (1954), *Growth and Stagnation in the European Economy*. Genève: United Nations Economic Commission for Europe.
- Svennilson, Ingvar (1960), Brev till Jan Wallander, 25 februari, med bilaga "Besök på Cuba 12–25 februari 1960".
- Thomas, Hugh (1961), *The Spanish Civil War*. London: Eyre & Spottiswoode.
- Thomas, Hugh (1971), *Cuba: The Pursuit of Freedom*. New York: Harper & Row.

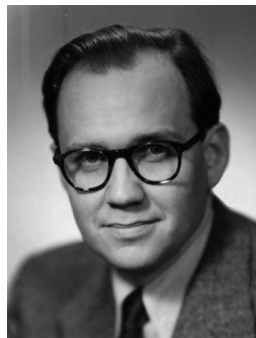
IUI

Industris Utredningsinstitut
Malartorgsgatan 8
Stockholm

KAPITEL 4

"Ja men se på den tiden var brännvinet billigt": Jan Wallander i Värmlandsskogarna

I vår bok *Ett forskningsinstitut växer fram*¹ ägnar vi ett kapitel åt Jan Wallanders doktorsavhandling *Flykten från skogsbygden*.² Avhandlingen analyserar migrationsströmarna ut ur och in i skogskommunerna i Värmland i mitten på 1940-talet. Den skrevs på uppdrag av Uddeholmsbolaget, som vid den tiden hade problem med att hålla sin arbetskraft kvar i skogen.

Tydligen ville folk inte längre bo kvar uppe i skogen som de gjort i århundraden. Många av dem härstammade från den bosättning av finnar som ägt rum på Karl IX:s tid. Men nu blåste uppenbarligen nya vindar och inom bolaget såg man framför sig en situation där all ungdom hade flytt från skogen och det bara fanns gummor och gubbar kvar.³

Avverkningen sjönk och industrin kunde inte få det virke den behövde.

Vårt kapitel ägnas främst åt innehållet i Wallanders bok och till en del också åt omständigheterna runt dess tillkomst, vilka han själv beskriver i första delen av sin självbiografi.⁴ Vi hade då inga möjligheter att i detalj gå in på den fältundersökning han gjorde under 1945 och 1946. Det skulle ha fört för långt.

¹ Carlson och Lundahl (2014).

² Wallander (1948).

³ Wallander (1997, s. 187).

⁴ Wallander (1997).

Det existerar emellertid ett fragmentariskt källmaterial som tillsammans med Jan Wallanders nedtecknade hågkomster kastar ljus över en upplevelse som enligt hans egna uppgifter gav honom intryck som han bar med sig genom hela livet. Materialet består av fältanteckningar från de intervjuer Jan Wallander och hans nära medarbetare Marja Hedström, som "ledde ungefär hälften av detta arbete",⁵ gjorde tillsammans med Eva Holmström och Bert Hellberg, inte bara med skogsarbetarna utan med även med bolagsfolk och andra personer i tre Värmlandssocknar: "Längst i norr Norra Ny där bondeskogsbruket dominerade, i öster Gustav Adolf, där bolaget respektive kyrkan var den helt dominerande skogsägaren och så i söder Sunnemo som representerade en blandning av bolags- och bondeskogar."⁶

Det följande är en sammanställning, "på markplanet", av vad Wallander, uppvuxen på Valhallavägen i Stockholm, som nybliven fil. kand., fick se och vara med om under sin tid i Klarälvsdalen. Förhoppningsvis kan den bidra till bilden av den unge Jan Wallander som just blivit anställd på Industriens Utredningsinstitut och som huvudstupa kastats in i en omfattande forskningsuppdrag, och av den fältmiljö i vilken han fick arbeta och som gav honom så starka intryck.

Från Valhallavägen till Risberg

Wallanders första kontakt med Värmland och den sociala verklighet som omgav Uddeholmsbolaget var när han tillsammans med Ingvar Svennilson och arkitekten Jöran Curman, som just anställdes av bolaget för att vara behjälplig med upprustningen av dess bostäder, åkte tåg från Stockholm till Karlstad någon gång på våren 1945.

När vi sent på kvällen kom fram till Karlstad mötte vi Nils Danielsen och eftersom vi var i hans sällskap fick vi åka i disponentens specialdressin från Karlstad och upp till Uddeholm på den smalspåriga Nordmark-Klarälvens järnväg. Dressinen hade införskaffats av en av hans företrädare, dispen-

⁵ Wallander (1948, s. 11).

⁶ Wallander (1997, s. 188).

ten Troili, och bestod av en stor bil som hade försetts med järnvägshjul. Hoppackade i den rullade vi nu upp utmed Klarälven. Det var mörkt och bud hade gått till alla tåg som befann sig på linjen att här kom disponenten och de fick hålla sig undan. De stod inbackade på olika sidospår med sina glimmande strålkastare. Vid stationerna var stinsarna ute och gjorde honnör iklädda uniform och svart fluga. På ett ställe kom de och lämnade upp ägg och smörgåsar som vi skulle ha till färdkost. De hade glömt saltet, men det kom vid nästa station. Vi frågade lite vagt vilka som ägde markerna på ömse sidor om linjen och fick klart för oss att bortsett från några mil i början på resan där Mölnbacka Trysils skogar slöt sig omkring oss, så färdades vi genom Uddeholmsbolagets domäner och jag fick en vision av hur det var att färdas med kungen genom hans rike. För Uddeholm var verkligen ett konungarike. Jag tror knappast att det fanns något annat bruk som så dominerade en hel dalgång med kraftverk, järnväg, skogar, jordbruk, massafabrik, pappersbruk och ett antal jordbruk. Så hade man dominerat i hundratals år.⁷

Jan Wallander flyttade upp till Värmland tillsammans med sin hustru Ann Charlotte i början av juni 1945. De kom att stanna där ett år – ett år som Wallander aldrig skulle glömma. I sina memoarer skriver han:

När jag går igenom mina minnesanteckningar ter det sig nästan överkligt att jag inte tillbringade mer än ett år uppe i Uddeholm. Det var i juni 1945 som vi flyttade upp och bosatte oss i en trädgårdsmästarebostad i närheten av Risberg, som var herrgården där disponenten bodde. Och det var ett år senare som vi packade ihop våra pinaler – det mesta av möbler och annat hade vi lånat av bolaget – och flyttade tillbaka till Stockholm. Visserligen förlängdes tiden av att jag var uppe i Uddeholm en hel del under våren och sedan kom tillbaka under hösten 1946 för en del sammanträden, men ett år av upplevelser som kom att forma mig på många sätt.⁸

Jan Wallander hade kalkylerat med att det behövdes fyra personer för att genomföra intervjuerna (av i slutändan 255 hushåll och 983

⁷ Ibid., s. 184.

⁸ Ibid., s. 185.

personer). Han försökte städsla ett antal studenter från Stockholms Högskola, men det gick inte riktigt som han tänkt sig. Att cykla runt i Värmlandsskogarna och fråga ut skogsarbetare och annan lokalbefolkning var ingenting som studenterna stod i kö för. En del som kom upp återvände snabbt till huvudstaden. ”Jag hade emellertid turen att få kontakt med Marja Hedström, en ung dam som blev en verklig stöttepelare i arbetet.”⁹ I praktiken fick Jan och Marja dela på det mesta arbetet. För egen del kom Jan Wallander att genomföra ett par hundra intervjuer. Marja stöttade föredömligt. Ur det bevarade fältmaterialet framgår med all önskvärd tydlighet att hon var en person med både skarp iakttagelseförmåga och förmåga att se såväl det humoristiska som det allvarliga i de miljöer hon besökte. ”Hon hjälpte mig sedan under lång tid med allt övrigt arbete med undersökningen.”¹⁰

Vi här nere, ni där uppe: det värmländska klassamhället

Uddeholmsbolaget var bekymrat över hur undersökningen skulle gå. Det var uppenbart att det fanns spänningar mellan företagsledningen och skogsarbetarna. Vid ett sammanträde i Uddeholm den 6 juli 1945 med det som döpts till Kommittén för Skogsbygdsundersökningen föreslog bolagets skogschef Gösta Wesslén, ”en kolerisk man, men samtidigt en person som hade sinne för vad som rörde sig i tiden”,¹¹ att utredningen skulle helt bedrivas i IUI:s regi. Wessléns motivering var att ”det vore lättare att komma i kontakt med befolkningen om det var Institutet och inte Bolaget, som framstod som den ledande”. Jan Wallander fick i uppdrag att skriva en ”orienterande artikel” om undersökningen, för de tre viktigaste Värmlandstidningarna: *Värmlands Folkblad*, *Nya Wermlands-Tidningen* och *Karlstads-Tidningen*.¹²

Det rådde starkt tvivel om kvaliteten på skogsarbetarna. Uddeholmsbolaget hade på egen hand genomfört en arbetsplatsundersök-

⁹ Ibid., s. 189.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., s. 185.

¹² Protokoll, fört vid sammanträde med Kommittén för Skogsbygdsundersökningen, Uddeholm 6 juli 1945.

ning. Resultatet var nedslående. En av bolagets ingenjörer beskrev det: Man "fick då fram att själva folkmaterialiet är oerhört heterogent. Man får en starkt sned kurva, med en stor svans av oduglingar. Detta är en känslig sak och har inte publicerats."¹³ En av skogvaktarna vittnade om hur bolaget gjorde skillnad mellan folk och folk:

Vi kom ... in på behandlingen av arbetarna och han erkände öppet att han begick mannamån, på min fråga om den som ett år hade haft en dålig trakt nästa år kunde få en bra svarade han att om det var en hygglig och arbetsam karl kunde han få det men om det var en bråkstake så försökte man ju gå ikring honom.¹⁴

Bolagets chefer såg skogsarbetarna som envisa. "Det är finnblod i folket här, har de fått en tanke i skallen så släpper de den inte."¹⁵

På arbetarsidan var åsikterna helt annorlunda. "I Gustav Adolf var det ett svalg mellan bolaget och befolkningen i övrigt."¹⁶ I sina memoarer berättar Jan Wallander en bisarr historia om hur djupt hatet mot bolaget kunde sitta:

Jag minns hur jag satt en sen kväll och intervjuade en skogsarbetare i skenet från en ljusstump i hans nerkylda stuga, där vi försökte få lite värme från några sura vedklubbar i spisen. Jag hade väntat någon halvtimme på att han skulle komma hem efter en lång dag i skogen. Vi pratade om skogsarbetet och han talade om hur tungt det var. Plötsligt blixtrade det till och han fick hat i stämman när han berättade om hur jägmästaren hade kommit till honom på ett hygge och förklarat att det kolvedsres som han åstadkommit inte höll fullt mått och sedan sparkat ikull det. Det var nästan kusligt att se honom när han lät sitt hat flöda över jägmästaren och jag kände mig lite förvånad, eftersom jag kände denne som en ovanligt beskedlig karl. Jag hade mycket svårt att tänka mig att han skulle ge sig ut i skogen och ensam med denne man skulle ge sig till att sparka ikull hans

¹³ Samtal med civilingenjör L, odaterad, Jan Wallander.

¹⁴ Samtal med skogvaktare H, 22 oktober 1945, Jan Wallander.

¹⁵ Samtal med jägmästare F, i Anteckningar från Gustav Adolf, odaterade, Jan Wallander.

¹⁶ Wallander (1997, s. 198).

kolvedsres. Jag frågade därför försiktigt om det verkligen var jägmästare A. Det visade sig då att det inte alls var fråga om denne jägmästare, utan att upplevelsen gick tillbaka till en revirförvaltare som hade tjänstgjort däruppe under första världskriget. Men för honom i stugan var det lika levande som hade det ägt rum igår.¹⁷

På våren 1946 hade Jan Wallander och hans medhjälpare samlat in så gott som allt primärmaterial för undersökningen. Wallander förberedde sig för att flytta tillbaka till Stockholm. Dessförinnan, på eftermiddagen den 27 maj 1946, fick han emellertid åka med den allsmäktige Nils Danielsen till Hagfors Folkets hus.¹⁸ ”På trappan stod upproriska arrendatorer med en ombudsman från Skogs- och Flottnings i Gävle i spetsen samt [jägmästare Sven G.] Ekman och [Gösta] Wesslén.” Läget var spänt. I sina memoarer skriver Wallander:

Vid den tiden strävade Uddeholmsbolaget efter att ordna ordentliga kontrakt med sina skogstorpere. Kontrakten gick ut på att dessa skulle ställa en viss mängd av sin arbetskraft till förfogande. Det var alltså första steget på vägen mot att ordna en fast skogsarbetarstam. Detta mötte motstånd på många håll. Man var van vid att ha en fullständig frihet och att endast arbeta i den utsträckning man kände behov av för att skaffa sig inkomst.¹⁹

Nya arrendekontrakt skulle skrivas på av Uddeholmsbolagets arrendatorer och de innehöll, till skillnad från tidigare kontrakt, en paragraf om arbetskyldighet. Värmlandspressen hade fått reda på detta och skrivit om det på ett sätt som bolagsledningen inte gillade. Danielsen gick ut hårt:

Jag vill med mitt anförande lägga tillräta en del saker och förtydliga andra, som i tidningspolemiken har blivit förvanskade. Ni är en av de få arbetargrupper som har haft fullständig frihet i Ert arbete, de andra är de fria företagarna, och jag förstår mycket bra att Ni i det längsta vill behålla

¹⁷ Ibid., s. 197–198.

¹⁸ Anteckningar från besök på Hagfors Folkets hus, 27 maj 1946, Jan Wallander.

¹⁹ Wallander (1997, s. 202).

den friheten. Men det moderna samhället kräver specialisering både av er och mig. Kräver Ni er frihet så passar det helt enkelt inte in i vårt system, såsom samhället nu en gång är funtat. Det är alldeles nödvändigt för oss att kunna räkna ut hur mycket arbetskraft vi kan få ut av er, annars kan vi inte göra några planer som håller.

Som Wallander noterade, framhöll Danielsen också "att skogsarbetarna inte alls arbetar så mycket som de själva gärna vill tro".

Bolagets problem var att det inte gick att få arbetskraften att stanna kvar i skogen. "Vi har igångsatt ett betydande nybyggnadsprogram på skogen, men det är ingen idé för oss att göra det om vi inte vet att vi kan få folk som bor uthålligt på skogen. Arrendeställena är en dålig affär för oss." Danielsen framhöll allt bolaget gjort för arbetarna – vägar, järnväg, elektricitet, bättre redskap – och allt det möjligen planerade att göra – samlingslokaler, egnahemslån, pensioner via bolaget, en skogsarbetarskola i förening med en lantarbetarskola, trivselåtgärder, information om bolaget (om sådan efterfrågades). Avslutningsvis nämnde han IUI:s undersökning om orsakerna till vantrivsel i skogen och utflyttning därifrån och bad arbetarna att ärligt, rakt på sak, svara på de frågor de skulle få från utredaren.

Danielsen fick omedelbart ett svar, "rakt på sak", från en tandlös skogshuggare, "Herr E" (enligt Wesslén en besvärlig figur, "men tillhållen att hålla sig lugn"): "Man frågar varför lämnar arbetarna skogen; på det skulle jag vilja svara att det beror på att det betalas för dåligt. Det är min åsikt." Danielsen höll inte med utan insinuerade att orsaken till att de hade dåligt betalt var att de arbetade mindre än industriarbetarna. Positionerna var klarlagda, och Wallander kunde konstatera att "[n]är storgubbarna hade avlägsnat sig så började den verkliga diskussionen om hur man skulle ställa sig".

Wallander skildrar också hur han deltog i ett sammanträde i den socialdemokratiska ungdomsklubben Gustav Adolf.²⁰ Han kom som vanligt dit på cykel framåt åttatiden på kvällen, i beckmörker och regn. "Mötet skulle äga rum i ett litet hus som låg en bit bort i skogen. När

²⁰ Demokratiska ungdomsklubben Gustav Adolf den 25 okt. 1945 klockan 20, Jan Wallander.

jag kom i backen upp mot huset kunde jag inte se några ljus i fönstren, så jag tänkte vända. Mötet hade väl blivit inställt.”²¹ Det stod dock några cyklar vid vägen så Wallander gick in i det lilla rummet och skakade hand med alla. Det var fyra personer som hade kommit, alla styrelsemedlemmar i klubben.

Golvet sopades och stolar ställdes upp framför ordförandens bord i två rader. Tiden led och det blev alltmera tydligt att det inte skulle komma flera medlemmar. Det blev allmän diskussion om detta sorgliga förhållande ... Framför allt var man bekymrad över att inga flickor kom – man skulle ha bil att skjuts hit dem med – de kun väl bolag skaff. Fnitte. Nej se har man inte dans då kommer det inga jäntor. [...] Alla satt och väntade, ordföranden ordnade med sina papper och det blev alltmera tydligt att det aldrig skulle bli något möte.

Det hela höll på att rinna ut i sanden, tills man kom in på Wallanders undersökning. Sammankomsten, som hade börjat klockan 20, höll på framåt midnatt. ”... det framgick ... att man hyste ett synnerligen stort hat gentemot bolaget och ett grundmurat misstroende mot alla dess åtgöranden. Man pratade och pratade men ingen tordes gå in till jägmästaren. [...] Alla var fulla med historier rörande orättvisor.”²²

Synen på bolaget varierade i Klarälvsdalen. Man hyste ingen misstänksamhet mot det utan tyckte att man blev rejält behandlade, hävdade kyrkoherden i Norra Ny,²³ medan kommunalkamreren i Sunnemo menade att ”Man har nog det intrycket här på trakten att av bolagen är Uddeholmsbolaget det hårdaste att ha att göra med.”²⁴

I Sunnemo fick Wallander av en annan sagesman uppgifter om att alla duktiga skogsarbetare hade flyttat ut och att de som fanns kvar var ”den sämre delen”. Det var flera som bara högg för hundra kronor i månaden. De gamla fick bo kvar på torpen, hos sina barn, mot före disponenten Troilis och Wessléns order. De fick ved och pension

²¹ Wallander (1997, s. 196).

²² Demokratiska ungdomsklubben Gustav Adolf den 25 okt. 1945 klockan 20, Jan Wallander.

²³ Intervju med kyrkoherde John Finsson, 29 maj 1946, Jan Wallander.

²⁴ Intervju med Gustav Ericsson i Lid, odaterad, Jan Wallander.

från staten. De fick göra vad de orkade. Det gick ingen nöd på dem. Kommunen fick ibland träda emellan. Det förekom ingen hemslöjd. "Värmlänningarna är inte framåt för sånt, har inget affärssinne."²⁵

Skogsarbetarna hade en del att anmärka på arbetsledningen i skogen. "Jägmästaren har så häftigt humör." "Jägmästaren är så vrång att det liknar ingenting. Han är vresig och så har han aldrig tid." "Skogvaktarna kommer aldrig till oss. Är så upptagna av älgjakta." "Det är en dålig arbetsledning. Det har inte gått att opponera – då har du svart att du får gå hem. Det har varit som det har varit därför att du fordrar att man ska krypa." "Regimen är för hård. Bara brutalitet och uppsägning." "Befalet är inte det bästa. Jag tror nog inte att viljan är så god hos skogvaktaren alla gånger."²⁶

På marken

Wallanders och hans medarbetares fältanteckningar vittnar om hur de fyra cyklade runt i Klarälvsdalen, på stundtals näst intill obefintliga vägar, i trakter som ibland knappt var bebodda och där det inte gick att se något på kvällen. Gårdarna låg ofta oländigt till: "Vägen dit bedrövlig. Det är just inte någon väg. Emellertid är det mycket vackert runt omkring."²⁷ "Vägen dit var ganska dålig ... Ganska svårt att ta sig fram i mörkret, slirigt över gårderna och inte en tillstymmelse till belysning."²⁸ "En fantastisk backe, upp för vilken åtminstone inte gengasbilar kunde gå, sönderfrusen och djäklig."²⁹

Det var nog bra att Jan Wallander själv tvingades göra ett stort antal intervjuer. Därigenom fick han en direktkontakt med skogsbygdens folk som han knappast skulle ha fått om hans ursprungliga plan att använda studenter hade fungerat:

²⁵ Anteckningar om Sunnemo odaterade, Jan Wallander.

²⁶ Yttranden om arbetsledningen i skogen, Gustav Adolf, odaterade, Jan Wallander.

²⁷ Intervju nr 261, 27 september 1945, Bert Hellberg.

²⁸ Intervju nr 331, odaterad, Jan Wallander.

²⁹ Intervju nr 336, odaterad, Jan Wallander.

Det betydde alltså att jag satt ned med ett tvärsnitt av invånarna i de tre socknarna och mötte unga och gamla, jägmästare, socialfall, trygga storbönder och efterblivna fångelsekunder, tattarkärringar och blomstrande bonddöttrar, kyrkoherdar och lastbilschaufförer, Pelle i kiosken och Kalle i handelsbon. Fick sitta och sakta och varligt försöka få ur dem hur deras liv hade varit, deras besvikelser och glädjeämnen, deras förhoppningar och planer. Vi kom också in på deras relationer till familjemedlemmar, till bolaget, till bönderna, till de andra "hjonon" på ålderdomshemmen.³⁰

I de bevarade fältanteckningarna ägnas ett betydande utrymme åt att beskriva hur det såg ut utanför och i de hem där intervjuerna gjordes. Förhållandena skilde sig kraftigt åt. En del gjorde med små medel det bästa av sin tillvaro. Eva Holmström besökte en smedfamilj:

Bostaden var trevligt inredd och väl underhållen [...] Trevliga och ändamålsenliga möbler. Trevligt inrett kök med bra arbetsbänkar och skåp. Vackra blommor, rena gardiner och fönster. Trevliga lysdukar på bordet samt rena kokkärl. [...] Familjen lever efter vad jag kan förstå under rätt små ekonomiska omständigheter, men den gav intryck av att vara nöjd med sin lott.³¹

Ibland var det nästan idylliskt, trots att det var september och den bästa årstiden var över:

[Hushållet] låg ett stycke ovanför sjön på andra sidan landsvägen med utsikt omkring. Grannstugor syntes på något avstånd. Vi gick uppför grässlutningen, förbi ett land med persilja och några blomkålshuvuden kvar. En svart katt med en stor yvig svans satt uppflugen på några störar. Ladugården låg en bit före bostadshuset och vägen däremellan var gytjtjig av allt regn – ingenting för lågskor. Ett äppelträd fanns också och litet blommor som dock hade mist det mesta av sin prakt.³²

³⁰ Wallander (1997, s. 191).

³¹ Intervju nr 168, 26 september 1945, Eva Holmström.

³² Intervju nr 204, 24 september 1945, Jan Wallander.

Skenet bedrog dock. Wallander och hans sällskap steg in i stugan. ”En ganska tjock kvinna med en duk om huvudet och det svarta håret spretande rakt ut åt alla kanter under densamma stod mitt på golvet i en ganska kavat ställning och med ett föga inbjudande uttryck. [...]. Något tacksamt intervjuobjekt var hon inte. Hennes liv var lika händelselöst som en fisks i ett akvarium och hennes åsikter karakteriserades närmast av ’vet inte.’” Familjens artonåriga dotter var inte bättre. ”En kuttryggig, tanig flicka som helst såg ner och satt med händerna knäppa mellan benen. Sublimt. Hon var ännu värre än modern att få något ur – någon åsikt om vad hon ville bli kunde man omöjligt locka ur henne. Stopp precis. Modern försökte skjuta på, men förgäves.” Till sist lyckades emellertid Wallander få ett konkret besked på en punkt. ”Den största olägenheten för ... [modern] tycktes vattenfrågan vara. Källan, som hon uttryckte sig, låg ett gött styck därifrån och de va bara te å bär vattnet hela vägen”, minst 125 meter.

Ibland dök det upp interiörer som förmodligen låg en bra bit över förväntningarna:³³

Allt i hemmet var perfekt. Golven skinande blanka och väl underhållna med fernissa; möblerna trevligt placerade och välpolerade med snygga överdrag mot sol och damm. I fönstren fanns det gott om vackra blommor i krukor, som voro glänsande. Gardinerna voro ljusa, lätta och vackert arrangerade. Familjen hade en välförsedd bokhylla med verk av både inhemska och utländska författare. Dessa böcker voro icke s.k. cirkelböcker eller billighetsupplagor. Alltså hade familjen väl i allmänhet inköpt varje bok på grund av intresse av innehållet. Jag blev även bjuden på kaffe med dopp. Kaffet serverades från en bricka med vackert broderad brickduk och i äkta Rosenthalkoppar med mellanlägg mellan kopp och fat. Mycket prydligt. Även brödet och kakorna vittnade om fantasi och förmåga att skapa hemtrevnad.

³³ Intervju nr 170, 26 september 1945, Eva Holmström.

Hushållet var inte, som man kanske skulle kunna tro, ett borgerligt hushåll, utan ett lantbrukarhushåll, dock förmodligen ett relativt be-
suttet, med ett genuint intresse av samhällsfrågor:

Jag träffade båda makarna och de voro mycket ekonomiskt och politiskt intresserade och allt tydde på att de följde med sin tid mycket bra. De visste bl.a. väldigt mycket om Amerikas efterkrigsplanering och export och import. Något som de verkade vara intresserade av att diskutera var även statsmonopol, bensinrestriktioner, oljemonopol samt f.ö. nationalekonomiska spörsmål.

Andra miljöer kännetecknades av direkt armod. Människor som skulle ha behövt hjälp av de sociala myndigheterna var lämnade åt sig själva:

Låg rätt långt upp i skogen/ ca 20 min. promenad från närmaste grannar/ Fanns endast en mycket liten åkerbit, där det odlades potatis. [...] Bostaden var mycket smutsig och illa underhållen. Ladugården var vanvårdad, så familjen inte ens visste om taket skulle hålla över vintern. Inne i ladugården var det otroligt smutsigt trots att det endast fanns en gris f.n. Väggarna voro säkert inte kalkade någon gång och golvet bar tydliga spår efter kor. Köksgolvet var otroligt smutsigt, disken stod på en stol och det luktade smutsiga kläder, snusk, damm och matrester.

Fru P hälsade mycket lamt på mig, varefter hon sjönk ner på en stol och sparkade av sig skorna, varvid ett par trasiga strumpor och smutsiga fötter blevo synliga. Gräsligt. ... Fru P hade en trasig kjol på sig som var provisoriskt hopsatt med säkerhetsnålar. På huvudet hade hon en lindrigt ren yllehalsduk, som var nerdragen långt i pannan. Allt var otroligt snuskigt och vanvårdat. Såg inte en hel sak.

Fru P var mycket virrig. Hon visste inte ens när hennes barn voro födda eller vad de hette. ... Något som hon dock kunde var att framhålla hur dyrt allting var och hur dåligt kommunen sörjde för de fattiga. [...] Fru P endast fänflinade då jag frågade om något.³⁴

³⁴ Intervju nr 143, 29 juli 1945, Eva Holmström.

I ett radioföredrag som han höll sommaren efter Värmlandsvistelsen reflekterade Jan Wallander över vad som i verkligheten dolde sig bakom de statistiska fattigdomsindikatorerna:

Det som först slår en när man gör ett sånt här arbete är hur ofantligt svårt det är att föreställa sig hur andra egentligen har det innan man sett det med egna ögon. Jag har ju till yrke att hålla reda på till exempel hur stor kaloritillförseln är per huvud i Sverige och var gränsen går för undernäring och i hur många procent av hushållen i Värmland det bor mer än 5 personenheter per rumsenhet. Men det var först när jag kom en kväll till ett torp och såg hur skolbarnen kom hem och fick soppa på varmt vatten och sönderkokt potatis och hur två vuxna och tre barn gick och lade sig i ett litet, litet kök, som jag verkligen förstod vad olika siffror kan betyda.³⁵

Vissa bostäder var så små att det var ofattbart.³⁶

Stugan är inte större än en lekstuga, grå av väder och vind och lappad med takpapp på ytterväggarna. Ett par gungande trappsteg av trä leder upp till den grönmålade ytterdörren, som öppnas utåt, så man är nära att trilla utför trappstegen igen. Dörren har nämligen ingen plats att svänga på! [...] Jag knackade ... på och steg in i ett kök, inte större än 2 x 1 ½ [sic!] högst. En spis, ett bord med framdukad, orörd mat, 3 stolar, en liten beredningsbänk under ett skåp, en hylla, en väckarklocka och några blomkrukor var så gott som allt som fanns. En trasmatta på golvet också, f.ö. brädgolv med masonit över.

I detta hushåll bodde två vuxna och två små barn, en pojke på 4–5 år och en baby. Stugan hade ett ynkligt sovrum: "Rummet var inte ... större än köket, ett bord mitt i och två ... ottomaner och babysäng och ett par stolar. *Var* låg alla människorna? Radio fanns ej, ej heller symaskin – var skulle de förresten få plats?" Frun i huset var bara 21 år, hade dåligt rykte på bygden, hade det förmålts på omvägar, eftersom hon fått äldsta barnet när hon bara var 17, "ogift förstås", och mannen

³⁵ Wallander (1997, s. 192).

³⁶ Intervju nr 217, 5 oktober 1945, Marja Hedström.

hade blivit tvungen att gifta sig med henne. ”Och därvid är det nu och bygden beklagar honom. [...] Hon såg litet enfaldig ut (förlåt) tyckte jag.” Stället andades ensamhet och mannen verkade längta bort.

På andra ställen var familjesammansättningen märklig:³⁷

Jag klev in i köket ... och där satt familjen, 6 karlar och 1 tant (fruntimmer skulle jag säga) och åt. Det var trångt runt bordet, tanten, fru L själv, satt förresten vid ett bord vid sidan av. [...] Karlarna blängde men fortsatte att äta (knivarna i mun) och då jag gick runt och hälsade reste de sig i tur och ordning och sa: L. Sista gången höll jag på att svara: Det ante mej.

Högre upp

På en högre social pinne återfanns borgerskapet i allmänhet och prästerna. Köpmannen C framhöll de fördärliga följderna av såväl den moderna dansen som rationaliseringen. ”Se på mig, ta det lite lugnt i stället.” Wallander karakteriserade honom som ”borgerlig och konserverativ – inte särskilt begåvad”. Dock var han snäll och välmenande. Han bjöd till och med på grogg.³⁸

Föreståndaren för Konsumbutiken bodde, som ofta, på andra våningen, ovanför affären, i en tvårumslägenhet, som verkade ”högmödern”.³⁹ ”Det verkade välbärgat och ganska hemtrevligt”, med blomsterbord med spaljé och oljemålning på väggen, böcker – ”Vackra vita tänder bl. a.”, konversationslexikon, romanserier och Konsumlitteratur, om försäljningsteknik. ”Fru G. hade guldringar i öronen och *lite* för korta kjolar.” Man och hustru ”såg så rart på varann och skrattade att ingen kunde tro att de varit gifta i 8 år!” Marja och Bert fick skriva i en gästbok med grönt skinn.

Och så mötte Jan Wallander kyrkans män. Han fick i Norra Ny vid ett tillfälle dricka kaffe med prosten, ”en sällsynt obehaglig figur, domderande, smutsig, flottig och svettig, hattbandet nersvettat. Fet

³⁷ Intervju nr 219, 28 och 30 september 1945, Marja Hedström.

³⁸ Samtal med köpman C, odaterad, Jan Wallander.

³⁹ Intervju nr 226, 25 september 1945, Marja Hedström.

och vräker i sig."⁴⁰ Då var det bättre hemma hos den frireligiöse predikanten.⁴¹ Bert Hellberg och Marja klev in i köket, prydligt och rent, dekorerat med blommor, landskapsfotografier, bonad med hängbjörkar och enklare "kort" med religiösa motiv och ett krucifix, i det enkla hemmet, där vatten och avlopp saknades, välkomnade av en "änglaljuv uppenbarelse", predikantens tjugofyraåriga fru. Hon hade realexamen, han – lantbrukarson från Jämtland – folkhögskola och fyraårig predikantutbildning, varav han hoppat över ett år, "förmodligen begåvad". De var "kort sagt sympatiska människor, som mycket beredvilligt besvarade frågorna, vilka inte gav upphov till missförstånd ... Frun bjöd sedan på kaffe (3 koppar)".

Den 29 maj intervjuade Wallander kyrkoherden i Norra Ny, John Finnson.⁴² Han beskriver honom som glad, snäll och hjälpsam, mycket livlig – en man som ständigt hade bråttom. Han fick intrycket att kyrkoherden hade god kontakt med befolkningen. Han hade dessutom en genomtänkt syn på utflyttningen. Enligt kyrkoherden var inte avflyttningen något problem, utan invånarantalet höll sig förvånansvärt konstant. De som flyttade ut flyttade inte alls till Hagfors, som man kanske skulle tro, utan till landsbygden i andra delar av Värmland, till Malung eller till Stockholm. De ville ha kvar sin frihet och flyttade därför inte så gärna till industrin. Det var inte så lätt att komma in vid industrierna om man inte kom från någon av bolagets "egna" socknar. Sönerna stannade i allmänhet hemma, alldeles för mycket enligt kyrkoherden. Det blev för många hemmansklyvningar.

Under dåliga år då ingen avverkning ägde rum drog bönderna in på staten och levde på de pengar de hade på banken. De som enbart var skogsarbetare fick det däremot knalt, men de var inte så många, mest från Månäs och Ambjörnby. Döttrarna, ofta mycket förmögna, for däremot till Stockholm över vintern för att arbeta som hembiträden, "för att se sig omkring och lära känna världen". Ofta kom de hem igen till sommaren. I socknen rådde kvinnounderskott, men det fanns

⁴⁰ Intervju med kyrkoherde John Finnson, 29 maj 1946, Jan Wallander.

⁴¹ Intervju nr 220, 25 september 1945, Bert Hellberg.

⁴² Intervju med kyrkoherde John Finnson, 29 maj 1946, Jan Wallander.

en del flickor att gifta sig med, och det gick många halvgamla pojkar och flickor som inte kom sig för att gifta sig. De var kanske fästfolk sedan många år. Ofta hade de utomäktenskapliga barn. Det blåste ingen frisk fläkt över socknen. Kvinnorna var synnerligen betydelsefulla för rekryteringen av skogsarbetare. ”Kvinnorna är trötta på slavarbetet och det är verkligen ett slavarbete, och utan kvinnor blir det inga män.”⁴³

En bidragande orsak till att flickorna flyttade ut verkade, enligt intervjuoffren, vara att det var klen beställt med folknöjena i Klarälvsdalen. Det var dåliga förbindelser till Hagfors. Om man skulle gå på bio där måste man ta taxi hem. Flickorna klagade. Det var inte bättre på andra ställen. Skulle man från Uvanå på bio i Gustavsfors var det också bil (taxi) som gällde. Var man några stycken blev det tre kronor ”per skaff”.⁴⁴ ”Det förekommer stundom dans på logen uppe i Uvanå. Annars har vi de religiösa micklarna som håller borta all ungdom från dansbanan.”⁴⁵

Jan Wallander drog sina egna slutsatser: ”Alla nöjestillställningar står under kontroll av landsfiskalen ... Jag fick vid ett annat tillfälle det intrycket att tillståndet egentligen bara är till för att man skall kunna driva in nöjesskatten ordentligt.”⁴⁶

I mellangruppen ingick också småkapitalister. Bert Hellberg fick träffa en karamellkokerska.⁴⁷ Hemmet hade piano och länstolar, gamla och nya möbler blandade, ”relativt dyrbara men tråkiga”. Karamellkokerskan var ”24 år yngre än sin man. Hon verkade rivig, domderande och något kverulerande. Klagade över orättvisan här i världen. Hade taxerat för 3 000 kr. inkomst av karamellkokandet, men fick skatta för 6 000 kr. Rena stölden. Man förlorar arbetslusten.” Mannen var mera timid, naturligt nog, eftersom han inte förtjänade så mycket pengar utan var beroende av sin hustru, som var den som hade bekostat ombyggnaden av huset och möblerna.

⁴³ Jägmästare F, i Anteckningar från Gustav Adolf (1945).

⁴⁴ Intervju nr 303, odaterad, Jan Wallander.

⁴⁵ Intervju nr 302, odaterad, Jan Wallander.

⁴⁶ Protokoll fört vid sammanträde med bygdekommittén för Gustav Adolfs socken, i Gustavsfors Folkets Hus, den 20 sept [1945] klockan 11.

⁴⁷ Intervju nr 233, 29 september 1945, Bert Hellberg.

På toppen

Längst upp i den sociala hierarkin fanns Bolaget. Uddeholmsbolagets stämpel fanns på allt. Uddeholm ”var ett litet samhälle som helt dominerades av bolagets huvudkontor”, skrev Wallander.⁴⁸ ”Där var ordningen fast och väl etablerad.”⁴⁹

När jag var där i mitten på 40-talet fanns det bara två personer som stod vid sidan om bolaget, även om också de var beroende. Den ene var distriktsläkaren, som hade mottagning och sjukstuga i en byggnad som gränsade till huvudkontoret, och den andre handelsman som drev ortens handelsbod. För en sociologiskt intresserad person var det intressant att studera den distinkta sociala gruppering som existerade i detta samhälle och som utgick från mannens ställning i bolagets hierarki.⁵⁰

Stundtals blev den sociala hierarkin näst intill bysantinsk – helt obegriplig för den oinvigde:

När jag på morgnarna med någon uddeholmare gick till kontoret kunde denne konstatera att smokingarna hängde ute lite här och där i villaträdgårdarna. Det hade varit fest hos disponenten igår och själv hade han inte varit bjuden, men det var naturligt för uppenbarligen hade Karlsson heller inte varit bjuden. Strecket hade tydligen dragits lite högre upp. Att Fornander och Wikmark och Halle och Gustafsson varit där, var självklart. Däremot frågade han sig varför Klintemalm hade varit bjuden. Hans smoking hängde alldeles tydligt utanför huset. Detta föranledde mycket grubblerier och spekulerande. Så småningom kom vi tillsammans på lösningen. Var det inte så, att en dotter till Klintemalm nyligen hade gift sig med en bergsingenjör vid något företag i Skåne och hade inte disponenten och hans fru varit med på bröllopet. Detta hängde nog i sin tur ihop med att fru Danielsen var god vän med fru Klintemalm. De hade i sin ungdom gått i samma skola. [...] Sedan vi funnit nyckel till mysteriet kände vi oss lugna igen.⁵¹

⁴⁸ Wallander (1997, s. 198).

⁴⁹ Ibid., s. 199.

⁵⁰ Ibid., s. 198.

⁵¹ Ibid., s. 198–199.

Allra högst upp på den sociala rangskalan återfanns bruksdisponenten – Nils Danielsen.

I Uddeholmsbolagets bolagsordning stod det på den tiden att chefen för bolaget ägde bära titeln bruksdisponent. Vad den titeln innebar hade jag dåligt klart för mig när jag satt där i dressinen, men så småningom kom jag underfund med att i de svenska bruksbygdernas världsordning kom givetvis Gud högst upp på rangskalan, men strax därunder kom de äkta bruksdisponenterna. Sedan var det ett mycket långt hopp tills man råka-de på bergsingenjörerna och därefter – en bra bit ner – följde direktörer, jägmästare m.m.⁵²

Stackars Marja råkade i Sunnemo ut för en riktigt dryg forstmästare.⁵³ Hon gjorde inte det minsta för att dölja sin antipati:

Jag hade redan på förhand hört att denna forstmästare V inte var någon riktig forstmästare, men trodde dock att han skulle verka mer bildad än han gjorde. [...] Så kom han då äntligen. Mörkblank, inte alltför mager och med guldändarna blottade i ett flottigt leende. Jag log tillbaka och presenterade mig och följde sedan snällt efter honom upp i övre hallen, där vi slog oss ner i var sin fåtölj. Jag föredrog att sitta mera hyfsat men han slängde sig med välbehag i fåtöljen så att huvudet kom att ligga längst ner och resten av kroppen beskrev en uppåtgående kurva ända fram till knäna, där bågen plötsligt bröts i en skarp vinkel och gick rakt ner i golvet.

Jag log fortfarande, såg mig omkring och skulle just till att börja efter ett kraftigt andedrag – då han började. ”He he, det var ett så konstigt brev jag fick häromdagen, he he, det var så egendomligt formulerat, he he ...” – ”He he... he he ...” ”Jaså fick forstmästaren det?”, sade jag för att visa deltagade. ”Ja, vänta ...” /han gick efter brevet/. ”Här ser fröken ... he he ... det står: undertecknade medlemmar har bildat en kommitté ... ser fröken?” Ja,

⁵² Ibid., s. 184.

⁵³ Intervju nr 277, odaterad, Marja Hedström. Forstmästare var yrkestiteln för person med en lägre examen från en skoglig utbildning vid Skogsinstitutet och dess efterföljare Skogshögskolan.

jag såg men förstod ingenting, bara fortsatte att le. [...] Han försökte med alla medel få fram vilken betydelsefull person han var i socknen och hur olämpligt styrd denna var av alla socialdemokrater och kommunister där. [...] Han ville också få fram hur omtyckt och inflytelserik hans far hade varit och hur stora områden han ägt ... Han skröt och sken av självbelåtenhet nerifrån djupet av sin stol i ca 45 minuter, då alla superlativer om hans och hans familjs insatser för socknens bästa började glesna. Det värsta var i alla fall skatten. Han och hans fru kunde inte bo på samma ställe emedan skatten då blev så hög, utan hon fick lov att mantalsskriva sig och bo i Filipstad, där hon f.n. var lärarinna – fast det behövde hon naturligtvis inte, påstod den snåljåpen.

Över huvud verkade han föga vederhäftig – allt han sade var en attityd, avsedd att imponera. När han märkte att verkan därav var ganska minimal fick han tillgripa ett annat medel att hävda sig. Det gjorde han genom att säga sig inte vilja svara på de flesta frågorna. ... för att göra sig stor igen frågade han mig vad fröken hade för utbildning till det här. Jag sade så mycket som jag tyckte angick honom och var på vippen att fråga med vilken rätt han kallade sig forstmästare ... Jag började må illa bara av att se på karlen och ville därför försöka att få ett slut på det hela. Det märkte han väl så han uttryckte till sist en önskan om att ifall kand. W. skrev en avhandling om det här den måtte tillställas honom så att han ”fick sudda i kanter” som han uttryckte det. He he. Och det var verkligen intressant att få diskutera det här med fröken – hade han inte haft så otroligt ont om tid skulle han ju helst velat skriva en inlaga själv om alla sina värdefulla synpunkter /vilka?/ men det kunde han ju omöjligt hinna med nu. Och jag var välkommen in igen om jag ville prata mera. Men han var nästan aldrig hemma. – Aldrig har det varit så skönt att komma ut i friska luften igen. Brr.

Intervjuarna fick ibland finna sig i att bli betraktade som mindre vetande. ”Det kan han väl förstå varför folk flyttar från landet utan att behöva fråga.”⁵⁴ Ofta blev dock stämningen riktigt trevlig och inbjudande under intervjuerna. ”Alldeles ovanför färjefästet på västra sidan av sjön låg smeden P O:s stuga, intill landsvägen utan någon som helst gård

⁵⁴ Intervju nr 258, 26 september 1945, Bert Hellberg.

omkring.”⁵⁵ Smeden, som var lite döv, bad Marja följa med in i köket, där en deg stod och jäste.

Gubben var pratsam och berättade litet om gångna tider, han hade skött färjan ensam då – nu fanns det två som turades om och man kunde komma över vilken tid på dygnet som helst. Han var mycket vital för sin ålder, men kom sällan bortom Sundet. Cyklat hade han inte gjort de 11 senaste åren, han hade fått telefon och behövde inte gå någonstans. Det kom en del folk förbi från färjan och pratade med honom och det fick han vara nöjd med. För att få den långa vintern att gå prenumererade han på Dagens Nyheter. Så kom frun också in som var rund och glad och hade just hämtat posten. ”Vi” och ”Karlstadstidningen”. På frågorna om skogen tyckte gubben att där var förhållandena riktigt bra nu mot förut och hade inget att invända alls. Han blev ivrig när han pratade och kröp närmare och närmare mej över bordet. [...] De ville jag skulle stanna längre, för det var bara trevligt att någon tittade in, men jag måste vidare.

Jan Wallanders egen plats i den värmländska hackordningen var odefinierad, naturligt nog, eftersom han kom utifrån och sysslade med något helt annat än bolagsfolket. ”Sådana exotiska djur som filosofie kandidater föll utanför världsordningen.”⁵⁶ Det gick emellertid inte i längden. Någonstans måste utbölningen stoppas in.

När jag kom till Uddeholm torde jag ha inplacerats någonstans mellan jägmästarna och skogvaktarna. Jag hade ju en akademisk utbildning. Men det var långt ner på skalan. Sedan familjen kommit upp och vi bosatt oss i närheten av Risbergs herrgård – där disponenten bodde – blev det känt att fru Danielsen vid flera tillfällen varit synlig i vårt kök, där hon tydligt ägnat sig åt att dricka kaffe och prata med Ann Charlotte. Jag flyttades nu raskt upp på skalan och hamnade någonstans mellan jägmästare och bergsingenjörer. Detta hade den värdefulla effekten att det nu blev lättare för mig att få tag på papper och pennor och annan kontorsmateriel och få hjälp med att låna skrivmaskiner.⁵⁷

⁵⁵ Intervju nr 216, 28 september 1945, Marja Hedström.

⁵⁶ Wallander (1997, s. 184).

⁵⁷ Ibid., s. 199.

De gamla

Längst ner på den värmländska samhällsstegen stod de gamla och fattiga. I sina memoarer beskriver Wallander hur det såg ut på ett av bygdens ålderdomshem. Välfärdssverige hade en bra bit kvar:

Besöket på ålderdomshemmet brände sig fast. På den tiden var de intagna ännu "fattighjon" som levde på kommunen och de var en blandning av fattiga och orkeslösa gamla, som i en del fall var svårt senila och förvirrade. Det fanns också några efterblivna barn. Det var en skakande upplevelse att sitta och försöka intervjua dem som kommit med i vårt urval och som hade möjlighet att delta i en intervju, samtidigt som de gamla som satt intill hade svårt att ta vara på sig själva och grisade ner omkring sig.⁵⁸

Det var besvärligt för och med de gamla. Familjebanden spelade ofta en avgörande roll för om de for illa eller ej. "När min sonhustru flyttar härifrån hur skall det då gå för mig? Om jag fick komma till ett samhälle och sitta vid vägen, nån dag innan jag dör. En gammal som jag kan inte klara sig själv."⁵⁹ Wallander beskriver i sina memoarer hur i ett hushåll de fyra döttrarna gång på gång flyttade mellan Stockholm och hemsocknen. Det föreföll obegripligt, tills han fick reda på orsaken: "Alla de ogifta flickorna turas om att komma hem och sköta föräldrarna, ett år i taget."⁶⁰

Ibland utspelades vardagstragedier:

Gubben själv hade mest haft lust för slaktning. Den dagen jag var där hade han gjort sig i ordning och farit fram till revirkontoret för att slakta upp en älg, och det var tydligen ett stort ögonblick för honom. Han var den ende som kunde det riktigt här på trakten. Men han blev så utmattad av upphetsningen och cykelfärden att han inte mäktade det. När det väl kom till kritan blev han tvungen att fara hem igen, till sin stora grämlse.⁶¹

⁵⁸ Ibid., s. 191–192.

⁵⁹ Intervju nr 315, odaterad, Jan Wallander.

⁶⁰ Intervju nr 335, odaterad, Jan Wallander.

⁶¹ Ibid.

En del klarade sig helt utan hjälp, mot alla odds. Marja Hedström träffade tre gamlingar i Gustav Adolf:⁶²

Jag knackade på och steg in i ett mycket stort kök, det största jag råkat på, tror jag. I detta kök satt en ganska gammal och ganska puckelryggig gubbe i blåkläder. Han såg inte ut att göra just någonting. Vid det stora bordet vid ena fönstret satt en ganska gammal gumma och pysslade med något. Jag framförde mitt ärende men fick allt skrika ett par gånger för det var tämligen dövt upptäckte jag. Strax efter mig kom ännu en tant med – om jag inte misstar mig – ved i famnen. Hon verkade lite konstig och gick och satte sig långt ner i ett hörn av köket. [...]

Jag började intervjun och det gick trots allt ganska gott. Gubben var den som hörde bäst och det var också han som till största delen besvarade frågorna. Kvinnan som kom in och satte sig i hörnet visade sig vara blind, så man måste säga att det var ett ganska typiskt hushåll för den nuvarande situationen: tre gamla, varav en döv, en blind och en lite hälften av varje ... Gubben hade dessutom brutit benet för en tid sedan och var inte bra än. Men enligt uppgift från annat håll skall han ha en skaldeädra i sig som då och då fått tillfälle att flöda i Husmodern, och historien lär han visst kunna både framlänges och baklänges så gammal han är. Där kuggar ingen honom. [...] Jag kan inte nog förvåna mig över att dessa tre på gravens rand kan hålla igång detta torp [med fyra kor och två ungdjur]. [...] Men folket i Gustava tycks kunna klara av och stå ut med en hel del "av bara vanan". Och det är väl för dem.

Marja Hedström intervjuade också en ensamstående – och enastående – kvinna i Gumhöjden i Gustav Adolfs socken:⁶³

Ack vilken charmfull kvinna! [...] Den huvudsakliga klänningen var sydd av madrassvar och utanpå den satt en betydligt kortare svart kjol som mest hölls upp och ihop av säkerhetsnålar. En rutig blus med kort ärm satt under den ärmlösa madrassvarsklänningen och på huvudet hade hon en löst virkad liten pirka över sina ljusa spretande testar. Sublimt. Armbågarna

⁶² Intervju nr 3101 [sic!], 24 oktober 1945, Marja Hedström.

⁶³ Intervju nr 380, odaterad, Marja Hedström.

stack ut som på en Belsenkvinna men hon föreföll trots detta vara vid utomordentligt god vigör. [...]

Inne i huset möttes Marja av en kattkoloni:

Då jag inträdde i tabernaklet dröp ett tiotal ruggiga katter ner från stolar, lårar och bord ner på golvet och ut genom dörren. ... Golvet var ett vanligt trägolv med ett par trasmattstumpar på – och en halvåten råtta. Katterna hade tydligen blivit överraskade. E tog upp rättresten, gick ut och slängde den på backen. ... Det här verkade pikant. [...] På ett fönsterbord låg en liten slags filt av kufisk kulör, avsedd för kattorna. E berättade sedermera att den filten hade hon gjort av ullen från en amerikansk ullkatt hon haft en gång. Men nu var det sannerligen bara vanliga svenska bondkattor hon hade, om ens det. En katt var t.o.m. blind. Men tro inte att hon ville göra sig av med en enda en – trots att hon blivit bjuden ett stycke fläsk av någon för en av dem. [...]

Och hon berättade om bergfolket som bodde här i Gustava när hennes förfader för fyra generationer sedan kom från Finland och slog sig ner i Gustafsfors. De var inga riktiga troll de där bergsmänniskorna men de var sannerligen inte goa att tas med. Man fick all pass sej riktigt om en intsku råk illut. [...]

Allt kan och gör E själv. En vagn hade hon gjort av två hjul förbundna medelst en wire och två träpluggar och ett flak ovanpå dem – att hjulen sedan beskrev mer eller mindre deformerade åttor då hon drog vagnen bekom henne ingenting. Och plöjer och hackar och sår och skördar gör hon alldeles ensam – att hon då inte alltid hinner med att städa inomhus måste man förlåta henne, för hon gnor ändå hela dagarna. [...]

Till ålderdomshemmet vill hon inte på några villkor – hon var så lycklig med sitt och ville inte byta med någon, trots att hon väl har det värst i hela Gustava.

Möjligen var hennes inställning rationell. En pensionär vittnade om att man på hemmet var tvungen att följa vissa rutiner och släcka på bestämda tider. Man fick tillrättavisning för dåligt bordsskick, kraven på renlighet var stora, maten var ovan och det fanns inga möjligheter att bjuda släktingar som kom på besök på kaffe.⁶⁴

Andra ville inget hellre än att komma till pensionärshemmet. Ensamheten blev betungande, särskilt för dem som en gång i tiden hade levtt ett aktivt liv mitt i en familj. I sitt radioföredrag berättade Jan Wallander om en äldre kvinna som levde alldeles ensam, utan familj och utan nära grannar.

Det var ... en liten stuga, den låg vackert på en udde vid en sjö och när jag kom över ängen såg jag en liten krokig gumma som var på väg bort till brunnen för att hämta vatten. [...] Hennes man hade varit skogsarbetare där i trakterna hela sitt liv, men han var död nu sedan länge. Barnen hade flyttat hemifrån och hade arbete borta i städerna, men de skickade henne pengar så hon klarade sig bra. Hon var nu åttiofyra år gammal och kry efter omständigheterna. Det var naturligtvis besvärligt för en så gammal människa att hämta vatten och sköta hushållet, men det var ju inte mer än vad hon hade varit van vid i all sin tid, så det hade hon aldrig kommit att tänka på att det kunde vara någonting att beklaga sig över. Men ändå så levde hon ett ganska dystert liv och fick uppleva någonting som väl alla får när de blir gamla, men som kanske känns särskilt mycket när man bor så pass ensam som hon gjorde. Det var dock en halvmil till närmaste handelsbod och post och en kilometer till närmaste granne. Hon tyckte själv att det var lite ensligt, särskilt på vintern då snön gjorde det svårt för henne att ta sig fram och man kanske inte alltid höll så noga reda på hur hon egentligen klarade sig. Därför ville hon nu komma in på ett pensionärshem som man nu höll på att bygga i socknen. Hon hade talat med en kommunalman, som hade sitt finger med i det här och han hade lovat att han skulle anmäla henne till inträde.⁶⁵

⁶⁴ Samtal med M ang, pensionärshemmet m.m., odaterat, Jan Wallander.

⁶⁵ Wallander (1997, s. 194).

Efterhand hade drömmen om pensionärshemmet förvandlats till en fix idé – och samtidigt hade gumman blivit handlingsförlamad:

Hon hade hört nu att det var mycket trångt om platserna och att man skulle ha lämnat in en skriftlig ansökan för att överhuvud ha några chanser. Kanske hade den där kommunal mannen glömt bort alltsammans. Hon hade inte hört något ifrån honom och det hade ju nu gått så lång tid sedan hon talade med honom att han borde kunnat ge henne besked. Förresten hade hon hört att hemmet snart skulle vara färdigt och att några hade fått veta att de skulle få flytta in. [...] Någon hade sagt att endast gifta par skulle få komma in där, men det måste väl vara så att en så ensam och gammal person som hon skulle få komma in. [...] Hon hade liksom förlorat kontakten med verkligheten. Skulle hon tala i telefon med den där kommunal mannen så var det ett helt företag. [...] Hon hade alldeles tappat förmågan att klara upp saken längre. [...] Hon satt och grubblade på det i oändlighet och gled allt längre bort från möjligheterna att göra någonting åt saken.⁶⁶

Tack och lov visade det sig att gumman oroade sig i onödan. Kommunal mannen hade skött sig och lämnat in hennes ansökan. Hon kom in på hemmet.

Andra kanske också borde ha varit där: ”Den gamla gubben sa bara vad man än frågade om, ja men se på den tiden var brännvinet billigt.”⁶⁷

Uddeholmsbolaget betonade att det gav befolkningen både arbete och bostäder. Skogsarbetarna fick arrendera små torp av bolaget, torp som behövde underhållas. El och vatten drogs in och vägar byggdes. Bolaget tyckte att man gav tillräckligt. En del arbetare tyckte att man fick för lite och att man fick vänta alldeles för länge på att få något gjort. (Andra tyckte att de blev rejält behandlade.) Situationen var inte enkel.

⁶⁶ Ibid., s. 194–195.

⁶⁷ Intervju nr 345, odaterad, Jan Wallander.

Nils Danielsen hade kommit till insikt om att det inte räckte med enbart rationalisering om Uddeholmsbolaget skulle kunna få fram tillräckliga virkeskvantiteter. Det handlade också om levnadsförhållandena. Trivdes inte skogsarbetarna och deras familjer skulle de lämna skogen.⁶⁸

Det var precis vad de gjorde. De lämnade skogsarbetet för att övergå till andra yrken. Det var inte så konstigt att folk gav sig iväg från skogen. De intervjuer som Wallander och hans medarbetare genomförde, och de miljöer de beskriver, lämnar ett bestående intryck av tristess. I *Flykten från skogsbygden* talar han om "det ofta mycket avskilda läget långt upp i skogarna, långt till handelsbod, skola och nöjen, dåliga bostäder och ladugårdar m.m., torde särskilt för kvinnornas del stimulera till utflyttning från socknen eller nerflyttning till bättre belägna delar".⁶⁹ Det var främst de unga som gav sig iväg, kvinnor mellan 20 och 25 och män mellan 25 och 30. Kvinnorna flyttade mer än männen, framför allt de ogifta.

Männen flyttade mest för att de ville byta yrke. "Orsaken till att man inte vill arbeta i skogen är dels att man anser att det ger en alltför låg och osäker inkomst, dels att man inte trivs med arbetet och arbetsförhållandena."⁷⁰ Skogsarbetet var hårt, det gav inte heltidssysselsättning och stämningen på arbetsplatsen var inte alltid den bästa, stundtals spänd. Vad som betraktades som en fullgod arbetspresentation varierade beroende på var man befann sig på den sociala stegen.

I Klarälvsdalen kastades den unge filosofie kandidaten Jan Wallander från Valhallavägen i Stockholm in i ett skogsmikrokosmos, en värld *sui generis*, kontrollerad av det allsmäktiga Uddeholmsbolaget. Det var en strikt hierarkisk värld, där var och en visste sin plats, en värld där de där uppe såg ner på dem där nere och de där nere inte sällan hyste agg mot dem där uppe.

Klarälvsdalen var ett utpräglat klassamhälle, genomsyrat av gammaldags patriarkalism – på gott och på ont – där de däruppe krävde lydnad av dem där nere, som man mest betraktade som arbetskraft.

⁶⁸ Carlson och Lundahl (2014, s. 348).

⁶⁹ Wallander (1948, s. 232).

⁷⁰ Ibid.

Wallander var inte helt oförberedd. I familjen hade man umgåtts med socialdemokrater – Myrdals, Gustav Möller och Else Kleen, Alf Johansson, och Jans pappa Sven hade byggt upp HSB. Men dessa socialdemokrater tillhörde toppskiktet. I Klarälvsdalen fick den unge Jan träffa fotfolket – den riktiga arbetarklassen – bokstavligen i deras hemmiljö, dagligen under ett år. Det satte spår för livet. Bidrog det möjligen till tillkomsten av Oktogonen, som gav de anställda på Handelsbanken del i vinsten, tjugoåtta år senare?

Referenser

De fältanteckningar som vi refererar till finns på Centrum för Näringslivshistoria i Bromma, Arkiv 1:1, Institutet för Näringslivsforskning, Serie F1 ai:2, "Intervjuer" och ai:6, "Diverse anteckningar". Vi refererar till dem i stort sett under de rubriker som finns på de olika dokumenten.

Carlson, Benny och Mats Lundahl (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram: IUI från grundläggandet till 1950*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

Wallander, Jan (1948), *Flykten från skogsbygden: En undersökning i Klarälvsdalen*. Stockholm: IUI.

Wallander, Jan (1997), *Livet som det blev: En bankdirektör blir till*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

IUI

Industris Utredningsinstitut
Malartorgsgatan 8
Stockholm

KAPITEL 5

Som gräshoppor i Mississippi: Erik Höök och den offentliga sektorn*

En avhandling om *Den offentliga sektorns expansion* från 1962 av ekonomen Erik Höök utlöste på sin tid en livlig debatt inom akademien och i media i Sverige. I avhandlingen anlades ett ”konsumtionsteoretiskt” perspektiv, vilket innebar att den offentliga sektorn betraktades som ett stort företag vars verksamhet styrs av allmänhetens behov (efterfrågan) och inte av politikernas ambitioner (utbud). Avhandlingen fick beröm av ledande ekonomer som Erik Lundberg och Ingvar Svennilson och blev ofta betecknad som ett värdefullt ”finansstatistiskt standardverk”. De flesta bedömare och debattörer menade emellertid att Hööks efterfrågeperspektiv var alltför ensidigt. Det var närmast fatalistiskt och kunde därmed jämföras med Wagners lag eller rent av Marx’ ödesteori. Även om efterfrågan på exempelvis sjukvård och utbildning ovillkorligen ökade i takt med välståndet, var det ju inte givet att dessa behov måste tillfredsställas av enbart den offentliga sektorn.

Avsikten i detta kapitel är att sprida ljus över Hööks arbete eftersom

* Detta kapitel är tidigare publicerat i engelskspråkig version som ”Like Locusts on the Mississippi: A Pioneer Study of the Expansion of the Swedish Public Sector”, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, vol. 122, nr 2, 2020.

det, även om det på sin tid blev mycket omdebatterat i Sverige, knappast väckte den internationella uppmärksamhet man kunde ha väntat sig med tanke omvärldens oavslätliga intresse för ”folkhemmet”, ”*the middle way*” eller ”den svenska modellen”. Hur tillkom Hööks avhandling? Hur bemöttes den i pressen och av det akademiska samhället vid disputationen, i recensioner och sakkunnigutlåtanden? Vilken roll har den på lång sikt spelat i diskussionerna om den expanderande svenska välfärdsstaten? Och vad i hela friden har talet om gräshoppor som driver med strömmen på Mississippifloden med saken att göra?

Några bakgrundsfakta

Erik Höök (1920–1997) studerade statskunskap, statistik, praktisk filosofi och nationalekonomi vid Uppsala universitet, arbetade åren 1948 till 1962 vid Industriens Utredningsinstitut (IUI), ett forskningsinstitut finansierat av Svenska Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet, och disputerade alltså 1962 på en avhandling om den offentliga sektorn som var resultatet av ett femårigt projekt vid detta institut. Efter disputationen blev han planeringschef vid Finansdepartementet med ansvar för långtidsutredningarna, som sökte sina rötter i det långtidsprogram för åren 1947 till 1952/53 som utarbetats under ledning av Ingvar Svennilson under dennes tid som IUI-chef.⁷¹ Han var därefter åren 1976–85 verkställande direktör vid Jernkontoret.

Höök arbetade i början av 1950-talet vid IUI med frågor som i någon mån bör ha tjänat som förberedelser för avhandlingsarbetet, frågor om konsumtionens och tjänstesektorns utveckling samt statens inflytande över näringslivet. Under 1950-talets andra hälft och ingången till 1960-talet tog han i artiklar upp frågor kring barnbidrag, skatter, pensioner och offentliga sektorns storlek i jämförande perspektiv. I flera artiklar riktade han skarp kritik mot politikerna samtidigt som han var optimistisk om möjligheterna att öka produktiviteten i den offentliga tjänsteproduktionen,⁷² en fråga vi strax återkommer till.

⁷¹ SOU 1948:45. Hööks karriär redovisas närmare i Wadensjö (2019).

⁷² Se t.ex. Höök (1960a, 1960b).

Planerna på att sätta igång en undersökning om den offentliga sektorns expansion nämns första gången i IUI:s styrelseprotokoll hösten 1957.⁷³ I verksamhetsberättelsen för 1957 sägs avsikten vara att ge en statistisk redovisning av expansionen under mellan- och efterkrigstiden, att klarlägga på vilka områden expansionen varit särskilt framträdande och att analysera faktorerna bakom den. Särskild uppmärksamhet skulle ägnas åt frågan i vad mån efterfrågan på offentliga tjänster påverkades av pris- och inkomstförhållanden samt åt att studera produktivitetsförhållanden. Vidare skulle den offentliga expansionen sättas i relation till teorier om förskjutningen från primära näringar till servicenäringar.⁷⁴

Utredningen bedrevs under 1958 enligt den uppgjorda planen. Under våren vistades Höök i USA för studier i ämnet.⁷⁵ Han inventerade olika teorier om förskjutningar i arbetsfördelningen mellan olika näringar när realinkomsterna ökar.⁷⁶ Under 1959 inhämtades statistik från offentliga budgetar.⁷⁷ Året därpå analyserades olika utgiftsområden: rättsväsende, sjukvård, socialvård och undervisningsväsende. I årsredovisningen för 1960 gavs en glimt av utgifterna för folkskolan, i redovisningen för 1961 en glimt av utgifterna för vägväsendet.⁷⁸

Våren 1960 valsade Hööks namn under några dagar runt i den svenska pressen. Journalisten Åke Ortmark hade inlett en serie radio-program om samhällets maktfaktorer. Måndagen den 16 maj skulle programmet handla om ”den ofantliga offentliga sektorn” under medverkan av statsminister Tage Erlander, finansminister Gunnar Sträng och ledarna för de borgerliga partierna. Programmet refererades i socialdemokratiska tidningen *Ny Tid*. Erlander hade förklarat att utbygg-

⁷³ *Protokoll* (1957, s. 1).

⁷⁴ IUI (1958, s. 22).

⁷⁵ *Protokoll* (1958) med Promemoria (1959). Intervjuad av Rolf Henriksson 20 juni 1989 erinrar sig Höök att han med ett stipendium från IUI reste omkring i USA i tre månader för att träffa olika personer och samla information om forskning om offentliga sektorn. Av intervjun att döma var Hööks minne skralt men han tycks i vart fall ha besökt Washington, Baltimore, New York, Chicago och San Francisco.

⁷⁶ IUI (1959, s. 26).

⁷⁷ IUI (1960, s. 18–19).

⁷⁸ IUI (1961, s. 26–28); IUI (1962a, s. 29–30).

naden även i fortsättningen måste ske i den takt medborgarna kräver och han fick ganska oväntat stöd av Erik Höök, ”som minst av allt visade sig vara någon propagandist för högern”:

[Och] så blev resten av programmet en egendomlig duett mellan lic. Höök och finansminister Sträng, som på nästan varje punkt visade sig ha samma meningar. De förklarade t ex båda, att det var tidsutvecklingen själv som medfört den kraftiga ansvällningen av den offentliga sektorn. ... Och så slutade det med att både hr Höök och finansministern förklarade sig tro på en fortsatt expansion för den offentliga sektorn.⁷⁹

Produktivitet och kostnadssjuka

Höök var tidigt inne på frågan om produktivetsutvecklingen i tjänsteverksamhet. En intressant fråga är därmed hur han förhöll sig till den förklaring till offentliga sektorns expansion som kommit att gå under beteckningen Baumols kostnadssjukdom. Förklaringen går ut på att produktiviteten inom t.ex. kulturverksamhet och utbildning inte kan ökas som i industrisektorn (ett klassiskt stycke musik blir inte bättre om man spelar det dubbelt så fort, en lärare blir inte begripligare om han pratar dubbelt så fort) men lönerna måste öka i paritet med industrilönerna om det ska gå att rekrytera musiker och lärare. Därigenom växer dessa verksamheter – som dominerar inom offentlig sektor – som andel av nationalprodukten. Höök kunde förstås inte förhålla sig till just Baumols sjukdom eftersom den inte formulerades förrän i mitten av 1960-talet.⁸⁰ Men han förhöll sig till – och tonade ner – betydelsen av detta fenomen. I en debatt om ökande tjänstemannakostnader 1956 förklarade han att:

Den hittillsvarande erfarenheten har ju givit många exempel på hur tjänstemannaarbete kunnat substitueras mot kapital, hur rationalisering och mekanisering förbilligat tjänsterna. Genom automattelefonen har beho-

⁷⁹ H. W. (1960).

⁸⁰ Baumol och Bowen (1966). För en introduktion till Baumols sjukdom, se t.ex. Heilbrun (2003).

vet av telefonister skurits ned, genom radio, television och film har skådespelares och musikers tjänster blivit billigare per åhörare. ... Även på tjänsternas område måste vi nog tänka oss att i framtiden allt större ansträngningar kommer att göras för att rationalisera och förbilliga arbetet. ... Varför skulle inte undervisning kunna göras effektivare, varför skulle inte utvecklingsingenjörernas–arbetsstudieingenjörernas med fleras arbete kunna göras effektivare?⁸¹

Ett annat inlägg av Höök gjordes 1961 efter ett föredrag av Ingvar Svennilson i Nationalekonomiska Föreningen på temat utbildning och ekonomisk politik.⁸² Svennilson förklarade att utbildningens kostnader som andel av nationalprodukten ovillkorligen skulle komma att öka och döpte denna utvecklingstendens till utbildningens ”järnhårda kostnadslag”,⁸³ vilken han skrev upp på svarta tavlan som en formel.

Grundvalen för denna ”lag” är, att löner dominerar utbildningens kostnader och att möjligheterna till en arbetskraftsbesparing genom rationalisering på detta område troligen är relativt begränsade. [...] Något motsvarande synes gälla andra servicebetonade grenar av den offentliga verksamheten bl.a. sjukvården [...]. Min prognos blir därför att vi i fortsättningen liksom hittills måste räkna med att den ”offentliga konsumtionen” stiger snabbare än nationalprodukten dvs. tar en allt större andel av denna i anspråk.⁸⁴

Svennilsons ”järnhårda kostnadslag” förefaller vara liktydig med (och formulerad före) Baumols kostnadssjukdom. Höök var inte övertygad:

Vad skall man här tro om professor Svennilsons formel? Jag vill hålla före, att man i detta sammanhang måste beakta frågan om lärarnas produktivitet[sökning]. Man behöver nog inte ta för givet att denna alltid skall vara

⁸¹ Höök (1956, s. 336–337).

⁸² Nationalekonomiska Föreningen (1961).

⁸³ Svennilson hade i årets första nummer av *Ekonomisk Tidskrift* publicerat en artikel på samma tema: Svennilson (1961). Han introducerade emellertid i artikeln inte begreppet ”den järnhårda kostnadslagen”.

⁸⁴ Nationalekonomiska Föreningen (1961, s. 37–38).

noll. Professor Svenilsons formel innebär ju att när vi alla – för att driva saken till sin spets – har blivit teknologie doktorer, så får vi en väsentlig försämring av produktiviteten. Framstegstakten betingas nämligen enligt denna formel i stor utsträckning av att det sker ett utbyte av lägre mot högre utbildad arbetskraft. När vi har kommit så långt, att ingen sådan substitution längre är möjlig, då upphör i stort sett produktivitetsvinster-na. Skulle man dra ut konsekvenserna av detta, finge man till slut ett läge, där produktivitetsökningen går mot noll.⁸⁵

Höök fortsatte med att hävda att produktiviteten i utbildningssystemet hade ökat och kunde fortsätta öka. Han fann det

obestriddigt, att de vetenskapliga upptäckter som görs måste underlätta kunskapsinhämtandet. Förnekar man detta vet jag inte var man till slut skulle hamna. Sådana upptäckter som att jorden är rund, varför äpplet faller och ljudvågornas beteende måste dock ha underlättat förståelsen av omvärlden och inlärandet av fakta. Jag tror alltså att det finns någon form av produktivitet på detta område och att man inte skall räkna med produktivitet[sökning] som ständigt är lika med noll. Jag har följaktligen en något mera optimistisk uppfattning än professor Svenilson på denna punkt. Vad sedan den mera renodlade lärarproduktiviteten beträffar, tror jag även att framsteg inom pedagogiken etc. medfört att en lärare i dag lättare kan bibringa en klass ett visst kunskapsmått än vad som var fallet 1913. Detta är emellertid endast en tro. Vad jag kunnat finna, finns inga klara besked att få på denna punkt.⁸⁶

Svenilson menade att hans järnhårda kostnadslag var ”ren matematik” och bemötte inte Hööks argument om stigande kunskapsnivå och pedagogiska framsteg med mer än ett mycket allmänt hålet yttrande: ”Men jag tror inte att vad lic. Höök påvisat strider mot tanken att det ligger någonting i denna ”lag” som en långsiktig tendens.”⁸⁷

⁸⁵ Ibid., s. 54.

⁸⁶ Ibid., s. 55.

⁸⁷ Ibid., s. 62.

Doktorsavhandlingen

År 1962 förelåg den färdiga utredningen i form av en doktorsavhandling, *Den offentliga sektorns expansion: En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling 1913–1958*.⁸⁸ I inledningen underströk Höök att han velat belysa ett prognosproblem men att det knappast var möjligt att ”nä en bestämning av styrande faktorer och samband i en sådan siffermässigt preciserad form som erfordras för en avvägd prognos”; undersökningen kunde därför ses som ”en förberedande studie av prognosproblemet”. Höök underströk också att ”angreppslinjen” var förankrad i gängse ekonomisk teori. “Mer konkret innebär det sätt att söka analysera den statliga och kommunala utgiftsutvecklingen som görs i detta arbete, att samma förklaringsschema, som tillämpas beträffande förskjutningar mellan företag och näringsgrenar, bör kunna prövas för en diskussion av den offentliga sektorns tillväxt.”⁸⁹ Höök förklarade att hans ekonomiska angreppssätt var inspirerat av vad han lärt av sina kollegor under åren vid UI: Ragnar Bentzels konsumtionsstudier, Erik Dahméns syn på omvandlingens problematik och Erik Ruists produktivitetsstudier.⁹⁰ Höök hade också haft tillfälle att diskutera arbetet med sin lärare från Uppsala, Erik Lindahl, och vid seminarier ledda av Bent Hansen, där han fått synpunkter från Kurt Eklöf, Ulrich Herz och Assar Lindbeck. I slutskedet hade han fått goda råd från Erik Lundberg.

Ambitionen var alltså att anlägga ”ett sedvanligt konsumtionsteoretiskt betraktelsesätt” men i fråga om en del utgifter var det inte möjligt. Vissa utgifter hade nämligen ”ett ganska uttalat marknadsdirigerande syfte”. Det gällde t.ex. bostads- och jordbrukssubventionerna. Utgifter för affärsdrivande verk och militära ändamål hade inte tagits med.⁹¹

Höök kom fram till att de offentliga konsumtionsutgifterna (som

⁸⁸ En mycket koncis sammanfattning av avhandlingen finns i Höök (1962b). Året därpå gav UI ut en mindre skrift på 50 sidor som sammanfattade Hööks avhandling. Se *Offentliga utgifter 1913–58* (1963).

⁸⁹ Höök (1962a, s. 15).

⁹⁰ Ibid., s. 17.

⁹¹ Ibid., s. 386.

andel av totala civila konsumtionsutgifter) på de flesta områden hade ökat i jämn takt under undersökningsperioden. Dock hade konsumtionsutgifterna för undervisningsväsen samt hälso- och sjukvård ökat kraftigare under 1940- och 1950-talet än under den tidigare delen av perioden. Vissa transfereringar hade ökat kraftigt mellan 1946 och 1948; det gällde folkpensioner och barnbidrag.

De faktorer bakom de offentliga utgifternas tillväxt som diskuterades av Höök var följande: Utgifter som är komplementära till privat efterfrågan, överflyttning av utgifter från privat till offentlig sektor och utgifter beroende av inkomst- och prisförändringar. De komplementära utgifterna gällde efterfrågan på vägtjänster samt offentliga tjänster förenade med privat efterfrågan på olika konsumtions- och produktionstjänster. Överflyttningen av utgifter hade främst ägt rum inom socialvården och till en del inom undervisningsväsen, t.ex. skolmåltider, och hälso- och sjukvård. De ökade utgifterna för undervisning samt hälso- och sjukvård kunde emellertid i hög grad sättas i samband med ökade inkomster i samhället.⁹²

Höök uteslöt inte att överflyttning av utgifter från privat till offentlig sektor kunde ha politiskt-ideologiska motiv men hans ambition var inte att studera politiska utan enbart ekonomiska förklaringar till offentliga sektorns expansion. Han gjorde i avhandlingen också vissa internationella jämförelser.⁹³ Han fann att den offentliga sektorns expansion i Sverige låg mitt i fältet av europeiska länder. I Sverige var transfereringar och investeringar i offentligt ägda företag mindre än i de flesta andra länder men den offentliga konsumtionen var större än i alla andra länder. De offentliga utgifterna hade ökat i jämn takt i Sverige men i Storbritannien och USA uppvisat en trappstegsartad ökning. I sin internationella utblick och i avhandlingens avslutande diskussion tog Höök därför upp den av Alan Peacock och Jack Wiseman vid denna tid lanserade teorin om spärrhjulseffekter (*displacement effects*).⁹⁴ Teorin går ut på att skattemotståndet minskar i samband med krig och kriser och att skatter och

⁹² Ibid., se sammanfattningen i kapitel 15.

⁹³ Ibid., kapitel 14.

⁹⁴ Peacock och Wiseman (1961). Se vidare Henrekson (1990).

utgifter, när kriserna väl är överståndna, inte återgår till sin tidigare nivå; de ökade skatteintäkterna används i stället för andra utgifter än militära ändamål eller krishantering. Eftersom Höök funnit att de offentliga utgifterna i Sverige ökat i jämn takt menade han att spärhjulsteorin här knappast var tillämplig. Han resonerade också om att skattemotståndet i Sverige försvagats av själva skattesystemet. ”Genom den progressiva beskattningen har det offentliga med oförändrade skattesatser tillförts ökade skatteintäkter genom den fortgående inkomstökningen i samhället. Utrymme skulle därmed automatiskt ha skapats för en jämn expansion av den offentliga verksamheten.”⁹⁵

Även i avhandlingen demonstrerade Höök sin optimistiska syn på produktivitetens utvecklingen i offentlig verksamhet: ”Helt osannolikt är det inte att skrivmaskinen och telefonen är de enstaka företeelser som betytt mest för produktivitetens utvecklingen inom den offentliga sektorn.”⁹⁶

Disputationen

Avhandlingen ventilerades vid Stockholms universitet den 1 december 1962. Vid disputationen var fil. dr Göran Ohlin fakultetsopponent⁹⁷ och fil. lic Ulrich Herz⁹⁸ och försäkringsdirektör Bror-Johan Lindgren respondentens opponenter. Bland åhörarna fanns bl.a. Gunnar Myrdal, Erik Lundberg och Svenska Arbetsgivareföreningens direktör Bertil Kugelberg. Enligt tidningsreferaten gick det livligt till. Ohlin gick till attack mot Hööks tes om att medborgarnas efterfrågan på offentliga tjänster och inte politikernas utbud styr den offentliga utgiftsexpansionen, en attack som i *Dagens Nyheter* refererades så här:

⁹⁵ Höök (1962a, s. 405).

⁹⁶ Ibid., s. 129. När Höök 1962 lämnade IUI förärdades han en festskrift med inlägg av vännerna vid institutet. Kollegan Kritz kommentar till citatet om skrivmaskiner och telefoner lyder (IUI 1962b, s. 46): ”Vi förstår nu bättre varför näringslivets direktörer har minst tre telefoner på sina skrivbord. Det befördrar företagets produktivitet. Men varför är de ändå alltid oanträffbara.”

⁹⁷ Ohlin hade disputerat vid Harvard 1956 och därefter varit verksam vid Stanford, Columbia och Yale och hade 1962 återvänt till Sverige och Institutet för internationell ekonomi.

⁹⁸ Herz var en flitig författare och debattör som flytt nazismen för Sverige på 1930-talet.

Är det inte tvärtom just vad man i regel gör? undrade dr Ohlin. Skulle till exempel subventionerna till jordbruket vara ett uttryck för väljarmajoritetens "preferenser"? Genom att bita sig fast vid sin "konsumtionsteori" hamnar författaren i de mest bisarra och vilseledande föreställningar om samhällets harmoni. ... Nog ändrar väl ändå politikerna på medborgarnas "preferenser" – styr deras efterfrågan – genom politiska beslut som kanske fattas med knapp majoritet? Genom att bortse från detta och inte vilja låtsas om politiska faktorer visar författaren i själva verket en förtäckt ideologi.⁹⁹

Ohlin använde sig för att inskräpa sin poäng av en fantasifull metafor. Han menade att politikerna enligt synsättet i Hööks avhandling kunde liknas vid sprattlande gräshoppor som driver nedför Mississippifloden och inbillar sig att de är goda simmare. Höök bet emellertid ifrån sig. Politikernas handlande kunde kanske vara av betydelse på kort sikt men inte på lång sikt. Man behövde bara se på hur olika sjukvården var organiserad i Sverige, England och USA samtidigt som sjukvårdsutgifterna utvecklats lika i de tre länderna.

Andreopponenten Ulrich Herz gav Ohlin eldunderstöd och kallade Hööks teori för "den mest befängda för att inte säga dilettantmässiga hypotes". Ekonomiprofessorn Carsten Welinder från Lund extraopponerade och undrade om den politiska strid som rasat om socialförsäkringarna bara varit ett missförstånd. Han pekade på att de offentliga utgifterna låg stilla på 1920-talet när regeringarna var svaga men började växa på 1930-talet när regeringarna blev starkare.

Trots sina skarpa invändningar mot att Höök enbart anlagt ett efterfrågeperspektiv underströk opponenterna att avhandlingen utgjorde ett viktigt bidrag på ett väsentligt område och var ett "finansstatistiskt ytterst värdefullt standardverk" samt att författaren själv var en av de "samhälleligt mest bildade personerna i detta land".¹⁰⁰

Betygsnämnden bestod av ekonomiprofessorerna Erik Lundberg och Ingvar Svennilson samt David Hannerberg och Åke Hultkrantz,

⁹⁹ *Dagens Nyheter* (1962a).

¹⁰⁰ *Ibid.*

professorer i geografi respektive religionshistoria. Bedömningen av avhandlingen gjordes av Lundberg och Svennilson. De fann att Höök löst ”en synnerligen kvalificerad uppgift” med ”säkerhet och gott omdöme”. ”Avhandlingen har i detta avseende blivit ett standardverk till vilket forskningen på området får anledning att gå tillbaka.” De konstaterade att Höök hade arbetat med lovvärd försiktighet men efterlyste ändå ”en något större djärvhet i den statistiska analysen”.¹⁰¹ Liksom opponenter Ohlin reagerade de främst mot Hööks ”ensidiga konsumtionsteoretiska utgångspunkt”:

Till utgångspunkt har han valt den s.k. intresseprincipen, vars innebörd tolkats så att den offentliga konsumtionen liksom den privata bestäms av medborgarnas preferenser. ... Besluten om offentliga utgifter kommer [emellertid] till stånd genom en komplicerad politisk process, där sambandet mellan medborgarnas efterfrågan på offentliga tjänster och deras faktiska utveckling icke är entydigt. ... Som referens använder han nu enbart den privata konsumtionen, i stället för att ställa in utvecklingen i ett allmänt politiskt, nationalekonomiskt och finanspolitiskt sammanhang. Rösträttsreformen i periodens början och de politiska partiförskjutningarna har från Hööks utgångspunkt blivit oväsentliga och fallit ur bilden.¹⁰²

Lundberg och Svennilson fann i sin slutliga avvägning av brister och förtjänster att det handlade om ”en god vetenskaplig prestation” som borde få betyget med beröm godkänd, vilket också blev fallet.

Mottagandet i pressen

Den mediala reaktionen på Hööks avhandling blev omfattande. Redan några dagar före disputationen hade ett telegram från Tidningarnas Telegrambyrå publicerats i åtskilliga tidningar, i vilket orsakerna till de ökade offentliga utgifterna koncist sammanfattades i tre punkter: För det första är de komplementära till privata utgifter; typexempel är

¹⁰¹ *Protokoll* (1962, s. 1–2).

¹⁰² *Ibid.*, s. 2–3.

vägväsendet som är förenat med bilismens expansion. För det andra har överflyttningar skett från privat till offentlig sektor; typexempel är införande av fria skolmåltider. Den tredje förklaringen hänför sig till pris- och inkomstförändringar i samhället; när inkomster ökar eller priset på offentliga tjänster sjunker efterfrågas mer sjukvård, undervisning m.m.¹⁰³

I samband med disputationen behandlades Hööks budskap på ledarsidorna i flera rikstidningar och tioalet landsortstidningar. Ledaren i kvällstidningen *Expressen*, som publicerades samma dag som disputationen ägde rum, var alltigenom positiv. Avhandlingen ansågs värdefull både genom sin omsorgsfulla statistiska genomgång av de offentliga utgifterna och genom sitt försök att analysera utgiftsutvecklingen.¹⁰⁴ Ledaren i den ledande liberala dagstidningen *Dagens Nyheter* tog upp den kritik som riktats mot avhandlingen av Göran Ohlin:

Med det betraktelsesätt som Erik Höök har valt kommer de politiska faktorerna nästan helt ur bilden av samhällsutvecklingen. ... Oppositionen under disputationsakten kretsade från början till slut kring detta tema och många exempel drogs fram på det orimliga i att se den offentliga sektorns expansion enbart som ett uttryck för medborgarnas ”preferenser”.¹⁰⁵

Efter denna anmärkning tog ledarskribenten ut en ny riktning och förklarade att kritiken inte alls betydde att Höök hade fel. Avhandlingen hade dessutom ett praktiskt politiskt intresse. ”Den ger stöd åt de politiker vilka söker sig bortom det gamla schablontänkandet att varje ökning av ’den offentliga sektorn’ i gängse mening är ett utslag av socialism ... ”

Om Höök togs emot med välvilja i liberala tidningar var tonläget mera kritiskt i socialdemokratiska *Aftonbladet*:

¹⁰³ *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1962); *Uppsala Nya Tidning* (1962); *Stockholms-Tidningen* (1962); *Svenska Dagbladet* (1962). Samma text publicerades mellan 29 november och 5 december i ytterligare omkring 15 landsortstidningar.

¹⁰⁴ *Expressen* (1962).

¹⁰⁵ *Dagens Nyheter* (1962b).

Arbetet betecknas allmänt som ett finansstatistiskt standardverk ... Däremot kritiseras Hööks huvudtes att ansvällningen av den offentliga sektorn helt kan ses "opolitiskt", kan förklaras i konsumtionsteoretiska termer av köppreferenser, inkomstförändringar och priskänslighet. Det synes också riktigt att Höök drivit sin strävan till en sådan ren ekonomisk förklaring, inom ramen för någon måhända omedveten ideologisk harmonilära, över det befängdas gräns.¹⁰⁶

Ledarskribenten pekade på ATP-reformen som ett exempel på att arbetarrörelsen hade lyckats skapa förståelse för ett behov som "tidigare naturligtvis funnits men ej erkänts i några 'konsumtionsteoretiska handlingsmönster'".

Hööks avhandling behandlades dessutom av Carsten Welinder, som alltså tjänat som extraopponent, i *Stockholms-Tidningen*. Han konstaterade att avhandlingen utgjorde "vårt första finansstatistiska standardverk" men hade vissa invändningar. Han menade att världskriget haft större betydelse än vad Höök gjorde gällande, genom att allmänheten vände sig vid högre skattesatser (spärrhjulsteorin). Han ansåg också att Höök "siktat i underkant" i fråga om den politiska utvecklingens betydelse. Det demokratiska genombrottet hade ökat utgifterna för ändamål av intresse för de breda lagren, under svaga regeringar på 1920-talet ökade inte de offentliga civila konsumtionsutgifterna sin andel av den totala konsumtionen, men på 1930-talet blev utvecklingen annorlunda.¹⁰⁷

Avhandlingen blev föremål för synpunkter i sex konservativa och lika många socialdemokratiska landsortstidningar. Låt oss börja med de förra. En cirkulärledare invände mot "standardshöjningsorsaken" med liknande argument som John Kenneth Galbraith brukade anföra mot de privata företagens reklam:

Politiskt föds en ny idé om att det allmänna bör ingripa så eller så på något område. Propagandan bygger upp idén och skapar en allmänhetens

¹⁰⁶ *Aftonbladet* (1962).

¹⁰⁷ Welinder (1962).

efterfrågan. Därefter genomförs projektet och några år senare påstår man att det var vi själva som kom och krävde mer av det offentliga tjänster.¹⁰⁸

Ytterligare en cirkulärledare framhöll att om man okritiskt accepterade Hööks orsakskedja ”så får mindre ansvarskännande politiker det alltför lätt i framtiden att motivera nya utgiftskrav”. ”Låt oss flytta över den här privatutgiften på kommunen eller staten och betala kollektivt – betala ska vi ju i alla fall göra, kommer det att heta.”¹⁰⁹

I socialdemokratiska *Kuriren* var tonen lättsam och man antydde att Höök sett ljuset: ”... mycket talar för att vetenskapen leder allt flera in på vägar, som gamle Marx en gång i tiden anvisade. Man förvånas snart inte alls över att sökande vetenskapsmän blir socialister utan att de ens tänker på det.”¹¹⁰ *Ny Tid* var mer kritisk och menade att Höök hade underskattat politikens och andra krafterns roll. ”Men en sak kan det inte råda några delade meningar om: det var den socialdemokratiska politiken som var i linje med utvecklingens krav, medan den borgerliga strävade att sätta bromsar så länge det gick.”¹¹¹

En cirkulärledare, publicerad i socialdemokratiska landsortstidningar, tolkade Hööks slutsatser som att de inte lämnade ”något som helst stöd åt den konservativa uppfattningen att det skulle vara möjligt att stoppa eller rent av skära ner den offentliga utgiftsökningen” men menade samtidigt att det krävdes jämförande undersökningar av den offentliga sektorns utveckling i andra länder för att bättre kunna bedöma de politiska partiernas roll i sammanhanget.¹¹²

¹⁰⁸ Se t.ex. Håpe (1962).

¹⁰⁹ Se t.ex. *Norrbottnens-Kuriren* (1962).

¹¹⁰ E-n, F. (1962).

¹¹¹ Howard (1962).

¹¹² Se t.ex. *Värmlands Folkblad* (1962).

Mottagandet i tidskrifterna

I 1963 års första nummer av *Ekonomisk Tidskrift* publicerades en större artikel av Göran Ohlin, baserad på hans opposition vid Hööks disputation. Ohlin fann det

förvånande att Höök valt att driva parallellismen mellan den ekonomiska analysen av den offentliga och den privata sektorn så ohållbart långt. Hans undersökning är visserligen avsedd att utgöra en pendang till Bentzels tidigare undersökning om den privata konsumtionens utveckling, där det emellertid sades att den offentliga konsumtionen lämnats därhän just därför att den måste studeras med andra metoder, såsom resultatet av en politisk process och inte av privata marknadsbeslut. ... Var och en som funderar över den offentliga hushållningens karaktär måste snart inse att det är omöjligt att förklara varför man överhuvudtaget har en offentlig hushållning om man inte har klart för sig vari den skiljer sig från den enskilda.¹¹³

Ohlin reagerade också mot att Höök lagt intresseprincipen som teoretisk grund för sin undersökning och ”t o m haft djärvheten att göra denna normativa teori till något den aldrig avsetts att vara, nämligen en förklaring av verkligheten”. I stället för att besinna de frågor som därvid reste sig ”sveper författaren majestätiskt åt sidan de bekymmer han själv ådragit sig då han öppnade den Pandoras ask som intesseprincipen i detta sammanhang utgör”.¹¹⁴ En central fråga var vad som händer när det råder konflikt mellan olika individers önskemål:

Om den frågan säger författaren inte ett ord utan uttrycker sig snarare som om vi i vårt politiska liv förverkligat den enhällighetsprincip som Wicksell på ett abstrakt plan diskuterade eller som om vi fattade parlamentariska beslut genom allmän anslutning, som på ett kväkarmöte eller på de asiatiska bystämmor som antropologer förmäler om.¹¹⁵

¹¹³ Ohlin (1963, s. 4).

¹¹⁴ Ibid., s. 5.

¹¹⁵ Ibid., s. 6.

Därefter anförde Ohlin metaforen om gräshopporna i Mississippi som vi redan stiftat bekantskap med men där det finns anledning att återge formuleringen in extenso. Ohlin menade att enligt Höök

den politiska aktiviteten, trots det buller och støj det ger upphov till, helt enkelt tjänar till att upptäcka och realisera de önskemål som redan lever i medborgarnas bröst. Våra politiker är alltså offer för en illusion om de föreställer sig att deras initiativ, deras vilja att omdana samhället egentligen betyder något. Henry Adams beskrev en gång amerikanska presidenter som av händelsernas makt drivits till stora och ödesdigra beslut och liknade dem vid gräshopporna som driver nedför Mississippifloden och som genom sitt livliga sprattlande ger sig själva intrycket att vara överdådiga simmare. Så tycks det politiska livet te sig i Hööks tolkning av vår offentliga hushållning.¹¹⁶

Sammanfattningsvis menade Ohlin att Höök skulle varit ”i bättre stånd att bedöma den offentliga sektorns utveckling som historiskt fenomen” om han valt att inte kombinera ”sin massiva dokumentariska insats med en så särartad teoretisk apparatur”.¹¹⁷

Recensenten i *Industriförbundets Tidskrift* uppehöll sig mest kring de argument som förekommit vid disputationen. Ohlin hade bland annat sagt att intresseprincipen för beskattning (som alltså innebär att individuella preferenser bestämmer den offentliga utgiftsnivån), främst representerad av Erik Lindahl, ”svävat som en osalig ande” över avhandlingen. Recensenten gillade emellertid Hööks andemening: ”Det schablontänkande, som är en nära liggande risk vad avser den offentliga sektorn och dess beroende av politiska beslut, har fått vika för en mer nyanserad beskrivning av denna allt väsentligare del av vår ekonomi.”¹¹⁸

Även Skattebetalarnas förenings tidskrift *Sunt Förnuft* vände sig mot Hööks användning av intresseprincipen och tanken att de offentliga utgifternas utveckling är oberoende av hur man väljer att inom

¹¹⁶ Ibid., s. 7.

¹¹⁷ Ibid., s. 11.

¹¹⁸ Grafström (1963, s. 18).

politiken registrera folks önskemål och av hur utgifterna finansieras. I ett rikt och demokratiskt land som Schweiz anordnades folkomröstningar om den offentliga utgiftspolitiken. ”Det förefaller sannolikt att det i hög grad är just detta som medfört att Schweiz har en så förhållandevis begränsad offentlig verksamhet och så låga skatter.” Det föreföll också orimligt att utvecklingen skulle vara oberoende av om utgifterna bekostades med avgifter eller med proportionella eller progressiva skatter. Artikeln var rubricerad ”Ödesteorin” och vände sig mot att utvecklingen av den offentliga sektorn ”skulle vara bestämd av några opåverkbara krafter och att vi måste räkna med en fortsättning i samma spår.”¹¹⁹

En artikel i Svenska Arbetsgivareföreningens *Industria* inleddes med en fråga: ”Har mänskligheten någon glädje av Gunnar Sträng?” Enligt Höök var svaret nekande eftersom finansministern i stort sett inte påverkade någonting. Artikelförfattaren avslutade med följande resonemang: Det finns ”ett visst samband inte bara mellan medborgarnas preferenser och den offentliga sektorns utveckling utan också mellan preferenserna och den politiska konstellationen.”¹²⁰

Finanstidningen fann att Höök ”blundar för eller trollar bort den grundväsentliga skillnaden mellan ’offentlig’ och ’kollektiv’”.

Men att behov – låt oss säga av undervisning eller sjukvård eller kommunikationsmedel – måste tillfredsställas kollektivt, är inte detsamma som att de måste tillfredsställas genom samhällets försorg. Det påstår inte heller Höök, men han glider anmärkningsvärt lätt förbi vad som dock är den springande punkten, nämligen frågan: hade inte en stor del av dessa kollektiva behov kunnat tillfredsställas lika bra genom andra samarbetsformer än via den offentliga sektorn? Och är det inte politiken som avgjort valet mellan de alternativa formerna?¹²¹

¹¹⁹ H. S. (1963, s. 4–5).

¹²⁰ *Industria* (1963, s. 16).

¹²¹ *Finanstidningen* (1963, s. 33).

Dessa och andra invändningar till trots ville tidningen ”på intet sätt fördölja, att vi med denna avhandling har fått en nästan outtömlig, i sakliga detaljer mönstergillt pålitlig och synnerligen användbar sammanfattning av det mesta som är värt att veta om den offentliga sektorns utveckling i vårt land sedan första världskriget”.¹²²

Socialdemokratiska *Aktuellt i politik och samhälle* hade däremot inget att erinra mot Hööks analys. De ökade ekonomiska resurserna borde användas till förbättringar ”där skon klämmer mest”. ”Då ökar otvivelaktigt den offentliga sektorn.” Att det fortfarande fanns politiker som ville minska sektorn var häpnadsväckande. Men de skulle komma till korta. ”Säkerligen kommer samhällets organ dem oaktat att få den erforderliga ökningen i aktivitet och effektivitet. Motsatsen skulle innebära stagnation, tillbakagång, standardsänkning.”¹²³

När statistikern Olof Lindahl recenserade Hööks avhandling konstaterade han att den offentliga sektorn betraktades som ett jätteföretag ”vars verksamhet styrs av samma ekonomiska lagar, som gäller för det privata näringslivet”.¹²⁴ Lindahl fäste sig särskilt vid att Höök visat att en betydande produktivitetshöjning ägt rum i offentliga sektorn. ”Inte minst för dem som betraktar den offentliga förvaltningen som stelnad i en ofruktbar byråkrati utgör de av Höök redovisade strävandena att anpassa verksamheten efter tidens krav en nyttig läsning.”¹²⁵

Höök förärades också några recensioner i utländska tidskrifter. I *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* (Finland) hette det att länder som Västtyskland, Frankrike och Storbritannien, som under 1950-talet regerats av borgerliga partier eller koalitioner, hade större offentliga sektorer än Sverige, varför det inte fanns någon ”tillförlitlig korrelation mellan en trettioårig socialdemokratisk regeringsmakt och en expanderande offentlig sektor” i Sverige.¹²⁶ Recensenten i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* (Danmark) ville se en undersökning som inte bara omfattade statliga och kommunala utgifter utan även t.ex. sjuk- och

¹²² Ibid.

¹²³ Hallbeck (1963, s. 9).

¹²⁴ Lindahl (1963, s. 178).

¹²⁵ Ibid., s. 180.

¹²⁶ Melin (1963, s. 276).

arbetslöshetsförsäkringar och efterlyste rent allmänt en mindre schematisk undersökning av det omfattande siffermaterialet vilken ”ville give grundlag for en mere nuanceret opfattelse af den offentliga sektors vækst end den, der er kommet til udtryk i bogen”¹²⁷

Sist men inte minst kan nämnas att Höök bestods en recension i *American Economic Review*. Recensenten, Edward Marcus från Brooklyn College, intresserade sig särskilt för effekten av olika produktivitetstutveckling i privat respektive offentlig sektor.¹²⁸

Sakkunnigutlåtanden

År 1972 utlystes en professur i arbetsmarknadspolitik vid Institutet för social forskning i Stockholm. Erik Höök var en av de sökande i konkurrens med bland andra Gösta Rehn, Ingemar Ståhl, Bo Södersten och Lars Söderström; tjänsten gick till Rehn. Sakkunniga var den danske professorn i arbetsmarknadspolitik Bent Rold Andersen och de svenska nationalekonomerna Erik Lundberg och Lars Werin. Deras yttranden ger en uppfattning om synen på Hööks avhandling.

Andersen beskrev Höök fram till doktorsavhandlingen som ”en myreflittig utredningsman” som åstadkommit såväl empiriska undersökningar som teoretiskt präglade reflektioner.¹²⁹ Hööks arbete var solitt av en typ som höll rent i den offentliga debatten. Det var teoretiskt välgrundat men inte originellt eller vetenskapligt nydanande, en mycket omfattande, försiktig och ibland skarpsinnig analys av föreliggande empiriska data. Andersen invände emellertid mot att Höök bara visat på *ekonomiska* förklaringsmekanismer. När Höök exempelvis förklarade överföring av sociala trygghetslösningar från privat till offentlig regi med ökad rörlighet, som gjorde det nödvändigt att flytta uppgifter från mindre enheter (t.ex. familjen) till större, så stod det inte klart varför just det offentliga måste ta sig an uppgiften. Sammanfattningsvis menade Andersen att Höök var en mycket produktiv forskare

¹²⁷ Korsbæk (1964, s. 211).

¹²⁸ Marcus (1963).

¹²⁹ Andersen (1972, s. 4).

med stor kunskap om svenskt samhälle, näringsliv och arbetsmarknad men att hans arbete brast i vetenskaplig stringens och genomträngande analytisk förmåga. Andersen kom fram till att Höök knappast var kompetent till en professur i nationalekonomi men däremot – om än med tvekan – till den aktuella professuren i arbetsmarknadspolitik.

Lundberg betecknade Hööks avhandling som ”en ytterst imponerande arbetsprestation”:

I detta arbete framkommer med all tydlighet Hööks kritiska sinne och goda omdöme när det gäller att bearbeta statistiska källor över långa perioder med varierande innehåll och presentera materialet på ett överskådligt och pedagogiskt sätt. [...] Det bör framhållas att Höök ingalunda är någon ”enkel” empiriker som samlar in och bearbetar statistiskt material till användning av andra forskare. I själva verket flödar hans text av hypoteser om möjliga sammanhang, ofta med fantasieggande spekulationer.¹³⁰

Enligt Lundberg påminde Höök i sitt sätt att arbeta om ingen mindre än Simon Kuznets. Lundberg menade emellertid att Höök drivit sin konsumtionsteoretiska ansats för långt. Höök hade försummat faktorer som politikernas roll som ”mellanhänder”, konflikter mellan olika intressen och att skatter inte bara kan uppfattas som pris i efterfrågefunktioner. I sitt slutomdöme förklarade Lundberg att Höök inte var någon teoretiker som använde raffinerade analysmetoder eller gav bidrag till ekonomisk teori. Däremot ägde han ”balanserat omdöme, väl utvecklad förmåga till kritisk granskning av statistiskt material, gott sinne för givande problemställningar och adekvata analysmetoder, intresse för historisk utveckling och institutionella förändringar”.¹³¹ Lundberg ansåg därmed att Höök var kompetent för en professur i såväl nationalekonomi som arbetsmarknadspolitik.

Werin markerade att han var mindre kritisk till Hööks konsumtionsteoretiska ansats än många andra bedömare. Han gjorde en utläggning om Erik Lindahls tankar kring intresseprincipen för be-

¹³⁰ Lundberg (1972, s. 5–6).

¹³¹ Ibid., s. 9.

skattning och kom fram till att om Höök bara hade använt en något annorlunda terminologi så skulle hans resonemang ha stått sig ganska väl; det ”torde kunna göras nästan fläckfritt ur teoretisk synpunkt enbart genom ändrat ordval”.¹³² Werins omdöme om avhandlingen var att den hade vissa brister i ”den teoretiska ansättningen” och ibland präglades av allt för långt driven försiktighet men att förtjänsterna – ”en bred, kunnig och stimulerande kartläggning och förklaring av tendenserna i den offentliga sektorns utveckling” – vägde klart tyngre.¹³³ Werin ansåg Höök kompetent till såväl professuren i arbetsmarknads- politik som till en professur i nationalekonomi.

Genomslag på sikt

Hööks avhandling innebar, med Henrik Jordahls ord, ”att IUI för en tid var ledande i Sverige inom forskning om offentlig sektor”.¹³⁴ Hööks kollegor vid institutet har i efterhand tagit hans efterfrågebaserade förklaring av offentliga sektorns expansion i försvar. Institutets tidigare (1953–61) chef Jan Wallander:

I sin stora undersökning om den offentliga sektorns expansion ... visade ... Erik att expansionen i allt väsentligt sammanhänge med de krav som följer av en stigande levnadsstandard. Stegringen leder till ökade behov av sådant som utbildning, sjukvård, social omvårdnad etc. I vårt land sköttes sådant i flertalet fall av samhällseliga institutioner. Skillnaden mellan utvecklingen i Sverige och i exempelvis Amerika var i själva verket mycket liten, även om de privata institutionerna dominerade i USA. Sådant var beska piller att svälja. Detta så mycket mer som utredningen väckte stor uppmärksamhet och författaren knöts till Gunnar Strängs Finansdepartement.¹³⁵

¹³² Werin (1972, s. 9).

¹³³ Ibid., s. 10.

¹³⁴ Jordahl (2009, s. 485).

¹³⁵ Wallander (2009, s. 86).

Lars Lidén gick på samma linje:

Tvärtemot vad somliga kanske trodde – och de politiskt vinklade debatorerna kanske hade hoppats – blev den [avhandlingen] knappast någon stridsskrift. Erik Höök visade i stället, lugnt och sakligt, hur han såg på sambanden. En betydande del av den offentliga sektorns tillväxt, hävdade han, berodde på att staten, landstingen och kommunerna tillhandahöll den sortens tjänster – t.ex. sjukvård och utbildning – som mötte ökad efterfrågan när inkomsterna steg.¹³⁶

1974 påbörjade en grupp ekonomihistoriker i Uppsala ett stort projekt om orsakerna till den offentliga sektorns expansion i Sverige. Projektet leddes av Bo Gustafsson och utmynnade i fyra doktorsavhandlingar.¹³⁷ När Gustafsson summerade projektets resultat inledde han med att hänvisa till dels Peacock och Wiseman, dels Hööks ”massiva undersökning”: ”I sin detaljerade och systematiska beskrivning av tillväxten i olika slags offentliga utgifter är denna studie troligen fortfarande överträffad i den internationella litteraturen.”¹³⁸

En av de avhandlingar som kom ut av uppsalaprojektet var Anders Forsmans *En teori om staten och de offentliga utgifterna*,¹³⁹ där teorin gick ut på att statens funktion är att bevara det kapitalistiska samhället. När nationalekonomen Lars Söderström recenserade denna avhandling gjorde han jämförelser mellan Forsmans marxistiskt och Hööks konsumtionsteoretiskt fotade analyser och kom snubblande nära den ohlinska gräshoppsmetaforen:

Utmärkande för Forsmans teori är att den inte tillerkänner det politiska spelet någon avgörande betydelse för den offentliga sektorns expansion. I denna teori är allmänheten/politikerna marionetter under ledning av

¹³⁶ Lidén (2009, s. 254–255).

¹³⁷ Anders Forsman (1980) skrev om offentliga utgifter, Enrique Rodriguez (1980) om offentliga inkomster, Lennart Waara (1980) om statligt företagande och Kurt Wickman (1980) om makroekonomisk planering.

¹³⁸ Gustafsson (1983, s. 11).

¹³⁹ Forsman (1980).

någon ”osynlig hand” som styr utvecklingen. Detta är en intressant idé, men den är inte helt ny. Samma idé återfinnes i själva verket i Erik Hööks avhandling 1962, som är det enda mera betydande arbetet i Sverige på det aktuella området. Men i Hööks teori har den osynliga handen en annan uppgift. ... Med hans synsätt är den offentliga sektorn ett konglomerat av företag, som växer i konkurrens med företagen i det privata näringslivet och enheterna i hushållssektorn. Ytterst är det fråga om att producera varor och tjänster för att tillgodose allmänhetens efterfrågan på bekvämlighet, trygghet och annat som skänker tillfredsställelse ... Detta är en rent konsumtionsteoretisk ansats. Liksom Forsman ger inte Höök något utrymme för rent politiska överväganden. Han ger inte ens utrymme för de traditionella marknadskrafterna (vinstmaximering m. m.), utan ”företagen” i den offentliga sektorn leds på något oförklarligt sätt att alltid effektivt anpassa utbudet till den efterfrågan, som för tillfället råder.¹⁴⁰

Statsvetaren Daniel Tarschys placerade följaktligen i sin bok om *Den offentliga revolutionen* in Hööks avhandling i den efterfrågeorienterade traditionen:

Mot slutet av 1800-talet lanserade den tyske nationalekonomen Adolph Wagner tesen att den offentliga sektorn successivt skulle vidgas i alla utvecklade samhällen. ”Wagners lag” blev utgångspunkten för en omfattande debatt kring tillväxtens orsaker. Man började också studera expansionsmönster i olika länder. Det främsta svenska bidraget till denna forskning är Erik Hööks studie av den civila offentliga konsumtionens utveckling från 1913 till 1958.¹⁴¹

Vilken roll spelade då Hööks avhandling på längre sikt? Det allmänna intryck man får vid ”bläddring” i litteratur om den offentliga sektorn från det sena 1900-talet är att Hööks siffror över offentliga utgifter emellanåt kom till användning – men att han inte användes som slagträ i de ideologiska bataljerna om välfärdsstaten.¹⁴²

¹⁴⁰ Söderström (1981, s. 248).

¹⁴¹ Tarschys (1983, s. 38).

¹⁴² Se t.ex. Henrekson (1990, 1992, 1993), Herlitz (1989), Ringqvist (1996) och Uddhammar (1993). I en del andra arbeten om offentliga sektorn nämns Höök inte alls. Se t. ex. Fölster (1990), som inte går längre tillbaka i tiden än till 1960, och Krantz (1987).

Slutord

Hööks avhandling om den offentliga sektorns expansion tillkom som ett projekt vid Industriens Utredningsinstitut och fick sin prägel av det ”konsumtionsteoretiska” synsätt som där hade anlagts i ett flertal tidigare studier. Avhandlingen utlöste en livlig diskussion i svensk press. Borgerliga tidningar värjde sig mot Hööks huvudtanke, att den offentliga sektorns expansion var en mer eller mindre oundviklig effekt av samhällets allmänna utveckling. Socialdemokratiska tidningar fann att Hööks tes slog undan benen på borgerliga politiker men ville inte heller de se den offentliga sektorns utveckling som automatisk eftersom socialdemokratiska politiker då inte skulle kunna ta åt sig äran för en mängd reformer.

Hööks avhandling var ett pionjärbete på ett område som skulle bli ideologiskt allt mer infekterat och därmed livligt beforskat under årtiondena framöver. Den kritik han mötte vid disputationen och i efterföljande recensioner och utlåtanden – att han nästan uteslutande betraktade den offentliga utgiftsexpansionen från efterfrågesidan och att politikerna därmed framstod som hjälplöst sprattlade gräshoppor i ett oemotståndligt flöde – hade förmodligen framstått som än mer befogad om han genomfört sitt arbete på samma sätt något årtionde senare. Under 1960- och 1970-talen växte nämligen en lång rad förklaringar av den offentliga sektorns expansion fram inom public choice-skolan som betraktade fenomenet från utbudssidan och tog fasta på politikernas och byråkraternas egenintressen och regeringars politiska färg. James Buchanan gjorde 1977 en uppdelning av förklaringarna till offentliga sektorns expansion i efterfrågedrivna (*responsible government*) och utbudsdrivna (*excessive government*) och i det perspektivet framstår Hööks efterfrågeperspektiv som ensidigt.¹⁴³ När Höök genomförde sitt arbete stod Sverige dessutom bara i början av den kraftiga expansion av offentliga sektorn som skulle präglade 1960- och 70-talet och som innebar att Sverige skilde ut sig från de flesta andra västländer. Som

¹⁴³ Buchanan (1977). Med Lars Söderströms (1981, s. 250) ord står Buchanans uppfattning ”i skarp kontrast till Hööks antagande om ett i huvudsak harmoniskt förhållande mellan allmänheten och företrädarna för den offentliga sektorn”.

det nu blev väckte Hööks avhandling stor uppmärksamhet på kort sikt men blev ganska bortglömd på lång sikt.

Referenser

- Aftonbladet* (1962), ”Har politikerna inget att betyda?”, 4 december.
- Andersen, Bent Rold (1972), Yttrande vid tillsättning av professur i arbetsmarknadspolitik vid Institutet för social forskning. Stockholms universitetets arkiv.
- Baumol, William J. och William G. Bowen (1966), *Performing Arts: The Economic Dilemma*. New York: Twentieth Century Fund.
- Buchanan, James (1977), ”Why Does Government Grow? Sid 3–18 i Thomas Borcherding (red.), *Budgets and Bureaucrats*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Dagens Nyheter* (1962a), ”Doktorsdisputation: Politikerna gräshoppor som tror de kan simma”, 2 december.
- Dagens Nyheter* (1962b), ”Ofantlig sektor?”, 3 december.
- E-n, F. (1962), ”Så sakteligt”. *Kuriren*, 3 december.
- Expressen* (1962), ”Den offentliga sektorn”, 1 december.
- Finanstidningen* (1963), ”Den offentliga sektorn”, vol. 41, nr 3, 30, 32–33.
- Forsman, Anders (1980), *En teori om staten och de offentliga utgifterna*. Uppsala: Uppsala Studies in Economic History.
- Fölster, Stefan (1990), *Den offentliga sektorn*. Bilaga 26 till Långtidsutredningen 1990. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Grafström, Lennart (1963), ”Höök och den offentliga sektorn”. *Industriförbundets Tidskrift*, vol. 1, nr 1, 16–18.
- Gustafsson, Bo (1983), ”The Causes of the Expansion of the Public Sector in Sweden during the 20th Century”. *Uppsala Papers in Economic History*. Uppsala: Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1962), ”Offentliga sektorrens expansion granskad i doktorsavhandling”, 29 november.
- Hallbeck, Oscar (1963), ”Den offentliga sektorn synas”. *Aktuellt i politik och samhälle*, nr 10, 8–9.
- Heilbrun, James (2003), ”Baumol’s Cost Disease”. Sid. 91–101 i Ruth Towse (red.), *A Handbook of Cultural Economics*. Cheltenham och Northampton, MA: Edward Elgar.

- Henrekson, Magnus (1990), "Peacock and Wiseman's Displacement Effect: A Reappraisal and a New Test". *European Journal of Political Economy*, vol. 6, nr 3, 245–260.
- Henrekson, Magnus (1992), *An Economic Analysis of Swedish Government Expenditure*. Aldershot: Avebury.
- Henrekson, Magnus (1993), "Wagner's Law – A Spurious Relationship?". *Public Finance*, vol. 48, nr 3, 406–415.
- Herlitz, Urban (1989), *Om den offentliga sektorns framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Howard (1962), "Man lär om". *Ny Tid*, 4 december.
- H. S. (1963), "Ödesteorin". *Sunt Förnuft*, vol. 43, nr 1, 4–5.
- H. W. (1960), "Oundviklig expansion för offentlig sektor". *Ny Tid*, 17 maj.
- Håpe (1962), "I kanten". *Smålands Allehanda*, 28 december.
- Höök, Erik (1956), "Arbetsstudier på kontor: Tjänstemannakostnadernas stegring – framtidsperspektiv". *Affärsekonomi*, vol. 29, nr 6, 325, 336–337.
- Höök, Erik (1960a), "Är vår offentliga sektor ofantlig? De offentliga utgifterna i internationell belysning". *Industriförbundets Meddelanden*, vol. 33, nr 8, 349–352.
- Höök, Erik (1960b), "Välfärdsstat eller välståndstat". Sid. 72–83 i *Industriproblemet 1960*. Stockholm: IUI.
- Höök, Erik (1962a), *Den offentliga sektorns expansion: En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling 1913–1958*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Höök, Erik (1962b), "Den offentliga sektorns expansion". *Ekonomisk Revy*, vol. 19, nr 10, 710–715.
- Industria* (1963), "Den ofantliga offentliga sektorn", vol. 59, nr 2, 16.
- IUI (1958), *Verksamhetsåret 1957*. Stockholm: IUI.
- IUI (1959), *Verksamhetsåret 1958*. Stockholm: IUI.
- IUI (1960), *Verksamhetsåret 1959*. Stockholm: IUI.
- IUI (1961), *Verksamhetsåret 1960*. Stockholm: IUI.
- IUI (1962a), *Verksamhetsåret 1961*. Stockholm: IUI.
- IUI (1962b), *Festskrift till Erik Höök*. Stockholm: IUI.
- Jordahl, Henrik (2009), "Forskningsprogrammet tjänstesektorns ekonomi". Sid. 484–492 i Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids.
- Korsbæk, Helge (1964), Recension av Erik Höök, *Den offentliga sektorns expansion*. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, vol. 102, nr 3–4, 208–211.
- Krantz, Olle (1987), *Historiska nationalräkenskaper för Sverige: Offentlig verk-*

- samhet 1800–1980*, vol. L. Lund: Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen.
- Lidén, Lars (2009), "IUI under senare hälften av 1950-talet". Sid 251–260 i Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids.
- Lindahl, Olof (1963), Recension av Erik Höök, *Den offentliga sektorns expansion*. *Statistisk Tidskrift*, tredje följd vol. 1, nr 2, 178–180.
- Lundberg, Erik (1972), Yttrande vid tillsättning av professor i arbetsmarknads politik vid Institutet för social forskning, Stockholms universitets arkiv.
- Marcus, Edward (1963), Recension av *Den offentliga sektorns expansion*. *American Economic Review*, vol. 53, nr 5, 1140–1142.
- Melin, Ingvar S. (1963), "Den offentliga sektorn i Sveriges ekonomi". *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, vol. 16, nr 4, 173–276.
- Nationalekonomiska Föreningen (1961), "Utbildning och ekonomisk politik", 23 mars.
- Norrbottnens-Kuriren* (1962), "Varför ökar statens utgifter?", 5 december.
- Offentliga utgifter 1913–58: En sammanfattning av: Den offentliga sektorns expansion* (1963). Stockholm, Göteborg, Uppsala: Almqvist & Wiksell och IUI.
- Ohlin, Göran (1963), "Teori och empiri i studiet av den offentliga hushållningen". *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 65, nr 1, 1–12.
- Peacock Alan T. och Jack Wiseman (1961), *The Growth of Public Expenditure in United Kingdom*. Princeton, NJ och London: NBER.
- Promemoria rörande institutets verksamhet den 30 maj 1958* (1959). Stockholm: IUI.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens utredningsinstitut på Täckva Udden fredagen den 15 november 1957* (1957). Stockholm: IUI.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens utredningsinstitut i Falun onsdagen den 4 juni 1958 kl. 09.30* (1958). Stockholm: IUI.
- Protokoll hållet vid sammanträde med Stockholms universitets historisk-filosofiska sektion den 4 december 1962* (1962), ärende 6, bilaga 61. Stockholms universitets arkiv.
- Ringqvist, Margareta (1996), *Om den offentliga sektorn: Vad den ger och vad den tar*. Stockholm: Fritzes.
- Rodriguez, Enrique (1980), *Offentlig inkomstexpansion: En analys av drivkrafterna bakom de offentliga utgifternas utveckling i Sverige under 1900-talet*. Lund: Liber Läromedel.

- SOU 1948:45, *Svenskt långtidsprogram 1947–1952/53*. Stockholm: K. L. Beckmans Boktryckeri.
- Stockholms-Tidningen* (1962), ”Tre orsaker till att statens utgifter bara ökar”, 29 november.
- Svennilson, Ingvar (1961), ”Samhällsekonomska synpunkter på utbildning”. *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 63, nr 1, 1–23.
- Svenska Dagbladet* (1962), ”Samhällets utgifter bara ökar: Forskare söker en förklaring”, 29 november.
- Söderström, Lars (1981), Recension av Anders Forsmans avhandling *En teori om staten och de offentliga utgifterna*. *Historisk Tidskrift*, vol. 101, nr 2, 246–252.
- Tarschys, Daniel (1983), *Den offentliga revolutionen*. Stockholm: Liber Förlag.
- Uddhammar, Emil (1993), *Partierna och den stora staten: En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*. Stockholm: City University Press.
- Uppsala Nya Tidning* (1962), ”Offentliga sektorns expansion”, 30 november.
- Värmlands Folkblad* (1962), ”Den offentliga sektorn”, 11 december.
- Waara, Lennart (1980), *Den statliga företagssektorns expansion – orsaker till förstatliganden i ett historiskt och internationellt perspektiv*. Stockholm: Liber Förlag.
- Wadensjö, Eskil (2019), ”Erik Höök: En kartläggare av den svenska ekonomin”. Sid 157–170 i Magnus Henrekson (red.), *IFN 1939–2019: 80 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids.
- Wallander, Jan (2009), ”Mina år vid IUI”. Sid. 65–96 i Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids.
- Welinder, Carsten (1962), ”Varför stiger våra skatter?”, *Stockholms-Tidningen*, 2 december.
- Werin, Lars (1972), Yttrande vid tillsättning av professur i arbetsmarknadspolitik vid Institutet för social forskning, Stockholms universitets arkiv.
- Wickman, Kurt (1980), *Makro-ekonomisk planering – orsaker och utveckling*. Uppsala: Uppsala Studies in Economic History 23.

KAPITEL 6

En skjutglad jägare: Villy Bergström och den ekonomiska politiken*

Villy Bergström var en av Sveriges i särklass mest färgstarka nationalekonomer. Han var utbildad i Uppsala. Senare var han knuten till Industriens Utredningsinstitut och Arbetslivscentrum, innan han blev den förste chefen för Fackföreningsrörelsens Institut för Ekonomisk Forskning (FIEF), chefredaktör för *Dala-Demokraten* och vice riksbankschef. Han disputerade på en avhandling om industriinvesteringar, men han var främst intresserad av ekonomisk politik – ett område där han kunde kombinera sina ekonomiska kunskaper med sitt starka politiska engagemang inom socialdemokratin.

Jag träffade Villy Bergström för första gången 1981. Bo Södersten fyllde femtio och jag redigerade en vänbok där Villy medverkade med ett kapitel om investeringspolitiken i Sverige under efterkrigstiden. Han kom ner till femtioårskalaset i Lund. Vi fann varandra direkt, för Villy var lätt att ha att göra med – inga slingerbultar och inget hyckleri. Han sade vad han tyckte även om det inte var opportunt, och skratet låg aldrig långt borta. Villy hade alltid någon ny historia om någon ekonomkollega att berätta och han älskade att göra det.

Villy Bergström var född 1938. Han blev pol.mag. i Uppsala 1963

* Detta kapitel är tidigare publicerat som "Ekonomporträtt: Vänner Villy – Villy Bergström 1938–2018", *Ekonomisk Debatt*, vol. 47, nr 2, 2019.

och fil.lic. där 1973. Under tiden var han lärare på Uppsalainstitutionen och mellan 1965 och 1969 var han också knuten till Industriens Utredningsinstitut. Villy disputerade 1981 på en avhandling om de svenska industriinvesteringarna under efterkrigstiden – en sammanläggningsavhandling, innan detta blivit vanligt.¹ Han blev docent samma år. Hans handledare var Ragnar Bentzel – ”Naja” – som han sedermera ägnade ett kärleksfullt porträtt i den bok som gavs ut till IUI:s 70-årsjubileum 2009.²

Avhandlingens första kapitel är en institutionell översikt av de regler och den underliggande politiska filosofi som betingade kapitalbildning, beskattning och avskrivningar inom industrin. I det andra kapitlet sätter Villy upp en modell för företagens kapitalkostnader och presenterar några summariska beräkningar av kostnaderna för olika finansieringsalternativ. I det tredje kapitlet skattar han produktionsfunktioner och faktorefterfrågefunktioner för den svenska industrin. I det avslutande kapitlet skattas investeringsefterfrågan i en modell där kapitalet disaggregerats i maskiner och byggnader.

Villys avhandling var ”teknisk”. Han såg dock inte sig själv som någon teoretiker. ”Jag får slita med matematiken”, sade han. Det som intresserade honom mest inom nationalekonomin var i stället den ekonomiska politiken, styrningen och makroekonomin, naturligt nog, eftersom han var engagerad socialdemokrat, tillika keynesian, och gärna ville omsätta sina ekonomiska kunskaper i praktisk handling. Hans licentiatavhandling, skriven på IUI, behandlade just svensk ekonomisk politik.³ Villy börjar med ett översiktligt svep över politiken från mitten av 1800-talet fram till 1960-talet, går därefter igenom teorin för ekonomisk politik och avslutar med ”ett försök till utvärdering” av politikens verkningar under mellan- och efterkrigstiden. Intresset för ekonomisk politik höll i sig hela livet. Mellan 1975 och 1977 och 1982–83 ingick Villy i SNS (Studieförbundet Näringsliv och Samhälle) Konjunkturråd, som varje år publicerade en skrift som analysera-

¹ Bergström (1982).

² Bergström (2009).

³ Bergström (1969).

de den svenska ekonomin och den förda ekonomiska politiken. Han ingick också i redaktionen för *Ekonomisk Debatt* 1977–79. Han hade rekryterats dit av sin sedermera synnerligen gode vän, jaktkamrat och ideologiske trätobroder Hans Tson Söderström.

Villy avvek på ett friskt och välgörande sätt från nutidens prestige-publiceringsjagande artikelstachanoviter. ”När jag disputerade var jag i 40-årsåldern och hade aldrig haft en fast anställning”, skriver han i sina memoarer men då ”var förhållandena på arbetsmarknaden så gynnsamma att det inte ingav särskild oro”.⁴ Tiderna var annorlunda, men jag tror inte att Villy skulle ha fallit för nutidens modenycker. Han ansåg den sortens övningar vara meningslösa. ”När jag har skrivit en artikel publicerar jag den i *Scandinavian Journal of Economics*”, sade han.

Barndom och studier

Erik Lundberg myntade begreppet Horndalseffekten, när han upptäckte att järnverket i Horndal under en femtonårsperiod utan att ha gjort några investeringar stadigt förbättrade sin produktivitet, vad som sedermera blev känt som *learning by doing*, totalproduktiviteten eller residualfaktorn.⁵ Villy älskade att, när begreppet dök upp på någon internationell sammankomst som han var på, tala om att han kom från Horndal. Där tillbringade han sina första åtta år med föräldrarna, i en enrummare. Villy hade ett politiskt intresse med sig från hemmet. Hans pappa, Abel, som arbetade på järnbruket, hade varit radskrivare för *Dala-Demokraten* i Horndal, tills han 1946 blev erbjuden att bli tidningens platsredaktör i Grängesberg. Där blev Villy klasskamrat med Bo Söderstens systerson Lars Ramqvist, sedermera chef för Ericsson. I Grängesberg fick han gå i realskolan och därefter tog han studenten i Ludvika.

1959 började Villy läsa på universitetet i Uppsala, på en pol.mag.-examen. Statistik var inget vidare. Där härskade den excentriske Her-

⁴ Bergström (2015, s. 56).

⁵ Lundberg (1961, s. 130).

man Wold. Nationalekonomi var marginellt bättre. Den sju år äldre vännen Södersten hade inspirerat Villy till att studera ämnet. I sina memoarer berättar han hur han såg ekonomiska kunskaper som ett viktigt vapen i den politiska debatten. Nationalekonomerna vann ju alla strider de gav sig in i.⁶ (Naturligtvis engagerade sig Villy i den socialdemokratiska studentföreningen Laboremus.) Nationalekonomiska institutionen var dock inte enkel den heller. Tord Palander hade precis lika många excentriska drag som Wold och var dessutom konfliktbenägen, men han gav både lysande och charmerande kurser och han var generös. I vilken utsträckning Palander bidrog till att Villy Bergström fortsatte med högre studier i nationalekonomi vill jag låta vara osagt. Det var nog snarare hans efterträdare, den otroligt vänlige Naja Bentzel, som blev professor i Uppsala 1965, som fällde utslaget.

Socialdemokraten

Villy var starkt engagerad i kampen för jämlikhet. ”Som så många andra som vuxit upp i bruks- och gruvsamhällen hade Bergström ett nästan fysiskt påtagligt engagemang mot bristen på jämlikhet”, hävdar Hans O. Sjöström i *Klassens ljus eller hur man kommer med i arbetarregeringen*.⁷ Han drog sig inte för att kritisera partiet när tillväxtvännerna hotade att ta över initiativet. När han ingick i *Tidens* redaktion gisslade han i en ledare Gunnar Sträng för att i samband med en budgetpresentation ha gjort uttalanden som visade att han tappat kontakten med viktiga stämningar och tendenser inom arbetarrörelsen. Det tog naturligtvis hus i helvete och Villy blev utskälld av de trogna partigångarna. ”... det alldeles speciella med denne Villy Bergström, som hade disputerat i nationalekonomi, var att han också hade temperamentet hos en klasskämpe från Grängesberg”, skriver Göran Greider i sin runa över sin företrädare på chefredaktörsstolen på *Dala-Demokraten*.⁸

⁶ Bergström (2015, s. 44).

⁷ Sjöström (1987, s. 98).

⁸ Greider (2018).

Villy var dock inte en person som skulle ha kunnat lämna socialdemokratin. Han frestades aldrig att följa med i den förflyttning från vänster till höger som många av hans kollegor – t.ex. Assar Lindbeck, Ingemar Ståhl, Nils Lundgren, Carl B Hamilton och Bo Södersten – gjorde under 1970- och 1980-talet, utan han förblev sitt ursprung och sin ungdoms socialistiska övertygelse trogen. Hans O. Sjöström betecknar Villy som ”ideolog”, som en socialdemokrat som varnade för att partiet höll på att tappa bort de långsiktiga målen för alla dagspolitiska småfrågor.⁹ Detta inkluderade även Gunnar Sträng. Villy var inte heller speciellt imponerad av de ledare som partiet hade på senare tid. Göran Persson betecknade han i sina memoarer som ”intelligent men obildad”, en man som ”kunde förnedra statsråd efter statsråd och inför hela folket”. Persson, ”med sina felbedömningar personifierar socialdemokratiens pinsamma sammanbrott som folk rörelse”.¹⁰ Det hade inte kunnat hända när de ledande socialdemokraterna hette Sandler, Wigforss, Undén, Möller eller Erlander, men eftersom personer med den resningen hade saknats i toppskiktet hade sådana som Göran Persson kunnat ”härja”. I en intervju 2012 tyckte Villy att socialdemokratin hade tappat initiativet på så för partiet centrala områden som arbetsmarknaden och socialförsäkringarna. Mona Sahlin hade bara stått och tittat på och inte gjort något, Håkan Juholt hade haft fullt upp med att försvara sina många klavertramp, och Villy hyste inga större förhoppningar om att Stefan Löfven skulle lyckas få igång idédebatten igen.¹¹

En av Villys idoler var Ernst Wigforss, som han brevväxlade med. Wigforss – en stor socialiseringsivrare – hade skrivit om industriell demokrati.¹² Det räckte inte med socialisering (kollektivt ägande), utan företagen måste dessutom demokratiseras på ett sätt som fick de anställda att känna samhörighet med dem. Villy åkte regelbundet ner och besökte honom i bostaden i Stora Hult på Bjärehalvön. Han berätt-

⁹ Sjöström (1987, s. 100).

¹⁰ Bergström (2015, s. 94).

¹¹ Sköld (2012).

¹² Wigforss (1948, 1980).

tade med beundran i rösten hur Wigforss hade serverat kaffe på någon fin servis som han hade fått från partiet och därvid generad ursäktade sig för att den hade varit så dyr. Förmögenhetsutjämningen var del av Wigforss ideologi även på mikroplanet. Det var ingen tillfällighet att Villy ingick i den redaktionskommitté som sammanställde *Ernst Wigforss skrifter i urval* i nio band 1980.

Ekonomisk demokrati var ett ämne som låg även Villy varmt om hjärtat. Han skrev själv en bok om kapitalbildning och industriell demokrati, när debatten om löntagarfonderna kom igång efter LO:s kongress 1971. LO:s förslag var inte klart förrän 1975, Villys egen variant två år tidigare. *Kapitalbildning och industriell demokrati* kopplar samman hans gamla intresseområde – industrins kapitalbildning och finansiering – med hans jämlikhetspatos.¹³ I likhet med Wigforss ville Villy flytta fram arbetarklassens positioner inom industrin. ”Jag försöker konkretisera ett sätt att lösa dagens problem genom att gå över från privat kapitalism till socialism”, skrev han. Kapitalbildningen var svag i början av 1970-talet. För Villy var det självklart att investerings- och tillväxststimulans måste gå hand i hand med inkomstutjämning och demokratisering av arbetslivet. Jaroslav Vanek hade publicerat sina böcker om den arbetarstyrda ekonomin ett par år tidigare och Villy hade låtit sig inspireras av dem.¹⁴ Dock hade de löntagarstyrda företagen en svaghet: det gick att visa att de tenderade att minska sin produktion och stöta bort arbetskraft när priset på deras varor ökade. Det var inte bra varken för sysselsättningen eller tillväxten. Då förlorade teorin sitt intresse, skriver Villy i memoarboken.¹⁵ Icke desto mindre var det arbetarstyre, eller åtminstone ökat löntagarinflytande på företagen, som var slutmålet och vägen dit gick via branschfonder (det som ett par år senare skulle komma att kallas löntagarfonder). Det var där sparandet skulle ske och realkapitalet skulle ses som uthyrt till företagen därifrån.

¹³ Bergström (1973).

¹⁴ Vanek (1970, 1971).

¹⁵ Bergström (2015, s. 91).

Blodstörningens politiska ekonomi

Eftersom Villy Bergström var både ekonom och politiskt engagerad inom socialdemokratin föll det sig naturligt att han skrev om nationalekonomernas inställning till arbetarrörelsen. Det gjorde han i ett kapitel i den jubileumsskrift som gavs ut 1977, när Nationalekonomiska Föreningen fyllde hundra år.¹⁶ Han gick igenom fyra historiska tillfällen ”då den borgerliga delen av befolkningen och de borgerliga partierna haft en stark känsla av att väsentliga drag i det bestående samhället varit hotade”: införandet av den nya arbetslöshetspolitiken 1933, publiceringen av arbetarrörelsens efterkrigsprogram, där planhushållningen sköts fram, ATP-striden 1955–59 och striden om löntagarfonderna 1975–76. Villy undersökte de av partier och intresseorganisationer obundna nationalekonomernas agerande, som det speglades framför allt i debatten i Nationalekonomiska Föreningen. ”Har nationalekonomerna hållit sig till en vetenskapligt grundad analys av förslag och motförslag eller har de glidit in i den ena eller andra fällan som partigångare eller språkrör för grupp- och klassintressen?”¹⁷ Han ställde därvid den dominerande neoklassiska ekonomiska teorin mot arbetarrörelsens på konflikter mellan samhällsklasser grundade doktrin, vad han uppfattade som en liberal, individualistisk syn mot en socialistisk, kollektiv.

Villys slutsats var drastisk. ”... genomgången av ledande nationalekonomers ställningstagande till arbetarrörelsens politik under en 44-årig epok har givit ett kompakt intryck av motsättning. Endast den unga generationen av ekonomer i den s.k. Stockholmsskolan utgör ett undantag i den mån dessa ekonomer slogs för den nya arbetslöshetspolitiken.”¹⁸ Därefter såg emellertid Villy ett kompakt mörker. De flesta ”obundna” nationalekonomerna hade varit mot den politik som arbetarrörelsen stod för. Detta gick knappast att förklara med deras sociala bakgrund, utan det var deras utbildning som låg dem i fatet: nationalekonomins studium av den individuella, nyttomaximerande,

¹⁶ Bergström (1977).

¹⁷ Ibid., s. 116.

¹⁸ Ibid., s. 154.

människan och det vinstmaximerande företaget. En nationalekonom var en person med en doktorsgrad i ”liberalism”, och arbetarrörelsen hade växt fram i opposition mot liberalismens konsekvenser. Det var därför inte så konstigt att de till namnet obundna ekonomerna motarbetade arbetarrörelsen. De hade varit partiska och ofta osakliga. Heckscher, Cassel, Lundberg och Lindbeck hade framträtt ”som några slags siare eller orakel. Storslagna prognoser om den politiska utvecklingen” hade framförts i ”vetenskaplig drapering”. ”Men nationalekonomerna är givetvis charlataner (eller skall vi nöja oss med att kalla dem gycklare?) på det politiska prognosmakeriets marknadstorg, liksom de flesta medborgare från atomfysikern till städerskan.”¹⁹ Utan att explicit nämna det hade Villy tagit upp arvet från Gunnar Myrdals *Vetenskap och politik i nationalekonomien*.²⁰

Erik Lundberg, Bertil Ohlin, och Assar Lindbeck reagerade mot Villys tes. Lundberg tog Villy med en klackspark: ”Jag saknar Villy Bergströms upphöjda distans och därmed hans förmåga att från ideologens höga men lutande torn se ner på de gamla ekonomernas trevande debatter.”²¹ Han höll med Villy om att ekonomerna hade en liberal bias, men ekonomskaran var inte homogen. Den erbjöd många olika sätt att se på tillvaron. Myrdal, Ohlin, Ingvar Svennilson och Lundberg själv hade inte varit främmande för politiska ingrepp i ekonomin, även om de kanske hade ändrat mening i vissa frågor över tiden. Bertil Ohlin vidgade perspektivet utöver de ekonomer som hade yttrat sig i Nationalekonomiska Föreningens debatter.²² Var fanns Gunnar Myrdal, Karin Kock, Dag Hammarskjöld, Alf Johansson och Svennilson? De ekonomer Villy hade valt ut hade alla en negativ inställning till arbetarrörelsen, men hur representativa var de för kåren som helhet? Den som tog mest illa upp var Assar Lindbeck. Han kan aldrig ha varit så nära att få blodstörtning. Uppsatsen borde ha refuserats, tyckte han. Den var osaklig och argumenterade på låg nivå. (Jag kan se och höra Villy framför mig, skrockande och skrattande, berättande om detta.)

¹⁹ Ibid., s. 157.

²⁰ Myrdal (1930).

²¹ Lundberg (1977, s. 160).

²² Ohlin (1978).

Villy hade gjort ett urval som passade hans syften. Hans ”oberoende” ekonomer var alla sådana som motsatte sig arbetarrörelsens intressen. Lindbeck blev så upprörd över Villys ”verklighetsförvanskningar” att han anmälde sitt uttråde ur Nationalekonomiska Föreningen. Tryckfriheten fick inte ursäkt att Nationalekonomiska Föreningen publicerade ”verklighetsförvanskande generaliseringar om svenska ekonomer som grupp”.²³

Villys essä var, för att citera Viktor Rydberg ”ett spjut, som ... [han] slungat mot de fientliga lederna i krigarens lovliga avsikt att sära och döda”. Det var inte så konstigt att den väckte opposition, framför allt från Lindbeck. ”Inte på flera decennier har en nationalekonom i vårt land debatterat ett politiskt förslag [löntagarfonderna] med sådana argument och i ett sådant tonläge som Lindbeck.”²⁴ Villy tyckte att ekonomerna i fråga om löntagarfonderna hade ett högre tonläge än både politikerna, allmänheten och intresseorganisationerna, och det berodde framför allt på Lindbecks talrika inlägg.

I arbetarrörelsens vetenskapliga tjänst

Redan före disputationen 1981 flyttade Villy till det 1977 inrättade Arbetslivscentrum. Han fick, som han själv hävdade, tjänsten utan att någon bett om hans cv. Det räckte med att han hade ett grundmurat anseende som god socialdemokrat. Villy stannade till 1984, men han trivdes inte där. Stället var genompolitiserat. Det leddes av avdankade politiker som inte kunde något om forskning. ”Där bedrevs bl. a. något som kallas aktionsforskning, vilket betydde att om det var en strejk på något dagis i Stockholmstrakten, försvann halva institutet dit för studier”, skriver Villy i sin memoarbok.²⁵ Han rekommenderade så småningom Kjell-Olof Feldt att lägga ner Arbetslivscentrum, men det tog ända till 2007 innan det avvecklades, av den då nytillträdde borgerliga regeringen.

²³ Lindbeck (1978, s. 39).

²⁴ Bergström (1977, s. 152).

²⁵ Bergström (2015, s. 57).

När han slutade på Arbetslivscentrum fick Villy ett eget fögderi: Fackföreningsrörelsens Institut för Ekonomisk Forskning (FIEF). LO hade kommit på att alla från universiteten fristående ekonomiska forskningsinstitut var finansierade av näringslivet, vilket krävde motåtgärder. Institutet politiserades emellertid inte, utan på samma sätt som t.ex. på IUI, fick forskarna full frihet att inom de områden som var av intresse för LO själva formulera sina problem och publicera dem utan facklig inblandning. Villy ledde och byggde upp institutet från 1985 till 1995. Han koncentrerade forskningsprogrammet till arbetsmarknadsfrågor, makroekonomi, stabiliseringspolitik och strukturekonomi. Det senare definierade han som teknisk utveckling, internationell handel och konkurrenskraft. Han såg till att hålla institutet borta från den utredningsverksamhet som pågick på LO. FIEF var ett forskningsinstitut. Forskarstaben var stark: Bertil Holmlund, Lars Lundberg, Jonas Agell, Per Lundborg och Magnus Henrekson.

Chefredaktör, men ändå inte, hellre vice riksbankschef, och LO än en gång

Mellan 1995 och 1999 var Villy Bergström chefredaktör för *Dala-Demokraten*. Tidningen var i kris. Konkurrenten om läsarna i Dalarna var hård. *Dala-Demokratens* vd fick bort förlusterna genom att skära ner på personalen och genom att ändra organisationen på ett sätt som möjliggjorde större statliga subventioner. Villy tyckte inte han hade något att säga till om. ”I realiteten var jag en slags inhyrd ledarskribent och kolumnist, inget mer”, konstaterade han när det var dags att blicka tillbaka. Lokalpolitiken var svår att sätta sig in i, det blev till att skriva om många nya områden och Villy lyckades tappa fyrtio prenumeranter när han skrev att Sverige inte behövde någon kung. I utrikesnämnden kunde han enkelt ersättas av talmannen eller ”en hösäck”.²⁶ Villy uppfattade stämningen på *Dala-Demokraten* som dålig, splittrad och intrigant. Det var därför lätt för honom att tacka ja när ordföranden i Riksbankens fullmäktige, Sven Hulterström, hörde av sig och undrade

²⁶ Ibid., s. 110.

om han stod till förfogande för en post som vice riksbankschef. Det gjorde han.

Villy utnämndes 1999 och skulle stanna på Riksbanken till slutet av 2005, när det blev dags för pension. Banken hade just blivit formellt självständig och direktionen var oavsättlig. Den formulerade själv inflationsmålet, utifrån vaga direktiv från riksdagen. Villy gillade arrangemanget. Det skapade stabilitet i penningpolitiken och inflationsförväntningarna. Villy trivdes på banken. Kompetensen i direktionen var hög, på något undantag när, Urban Bäckström hade en lätt och avväpnande ledarstil och staben på banken var synnerligen kompetent. ”Det har varit en gammal tradition i Sverige att ledande ekonomer har varit starkt intresserade av ekonomisk politik och därvid också gärna låtit sig engageras i rådgivande verksamhet i varierande former”, skrev Erik Lundberg i sitt kapitel i Nationalekonomiska Föreningens jubileumsskrift.²⁷ Det är svårt att hitta någon som citatet passar bättre på än Villy. När han själv summerade sina riksbanksår kunde han konstatera ”att ingen av mina tidigare arbetsplatser kan mäta sig med Riksbanken. Tiden där var den bästa under mitt arbetsliv.”²⁸

De sju åren på Riksbanken tvingade Villy att lägga ett bokprojekt på hyllan. Han hade, inför LO:s hundraårsjubileum 1998, i anslutning till projektet Svensk fackföreningsrörelse efter andra världskriget, inbjudits att skriva en historik över LO:s olika förslag till ekonomisk politik. Boken blev inte klar förrän 2007, när Villy hade slutat på Riksbanken.²⁹ I den gick han igenom innehållet i den ekonomiska politik som förordades av LO under efterkrigstiden fram till 2000. Boken anknuter till *Kapitalbildning och industriell demokrati*. Villy betonade att vad han var intresserad av var de av fackföreningsrörelsens ekonomisk-politiska förslag som var av systemförändrande karaktär: kapitalbildningens kollektivering, planhushållning och regleringar. Han skärskådade Gösta Rehns och Rudolf Meidners solidariska lönepolitik och stabiliseringspolitik och hur den mottogs inom LO,³⁰

²⁷ Lundberg (1977, s. 159).

²⁸ Bergström (2015, s. 136).

²⁹ Bergström (2007).

³⁰ Landsorganisationen i Sverige (1951).

EFO-rapportens analys av konkurrensutsatta och skyddade sektorer,³¹ trycket på sysselsättning och löner från den ökade inflationen, införandet av inflationsmålet som det viktigaste ekonomisk-politiska målet under Carl Bildts borgerliga regering och arbetarrörelsens reaktion. Fördelningspolitiken, särskilt löneutjämningen, och den interna debatten om den, fick ordentligt utrymme. Diskussionen av sparande och kapitalbildning koncentrerades naturligt nog på löntagarfonderna. Ett kapitel behandlade den tekniska omvandlingen och behovet av en aktiv näringspolitik. Till sist gick Villy igenom den idéorienterade debatten om önskvärdheten av socialism och dröjde då vid Nils Karleby's skeptiska inställning³² och Wigforss mera vacklande, å ena sidan, och den pragmatiska inställningen hos hans egna samtida, Kjell-Olof Feldt³³, Ingvar Carlsson och Anne-Marie Lindgren, å den andra.³⁴

Älgar och Ellington

Villys stora fritidspassion var jakten. Han var en väldig jägare – en Nimrods jämlike. Jag hade en gång en slips med änder på. Villy kallade den för en andjaktslips. Han berättade att när han skulle bli chef för FIEF ställde han som villkor till Stig Malm att han skulle få vara ledig under älgjakten. Det fick han. När vi på Handelshögskolan 1999 firade hundraårsminnet av Bertil Ohlins födelse med ett stort symposium ställde Riksbanken upp med en mottagning för symposiedeltagarna. Jag kunde inte hålla mig utan frågade Urban Bäckström om det var så att vice riksbankschefen Bergström möjligen hade en liknande klausul i sitt anställningsavtal även där. Det hade han. En gång när jag var på besök hemma hos Villy i Uppsala åkte jag på att titta på hans fina jaktvapen. Det hjälpte inte att jag talade om att jag var totalt ointresserad av jakt. Villy öppnade vapensåpet. Bredvid bössorna låg ett originalmanuskript av Herman Hesse som Villys hustru Eva hade fått in till

³¹ Edgren, Faxén och Odhner (1970).

³² Karleby (1926).

³³ Feldt (1991).

³⁴ Carlsson och Lindgren (1996).

sitt antikvariat. Jag frågade om vi inte hellre kunde titta på det. Det kunde vi inte.

Villy hade en annan stor passion förutom jakten: Duke Ellington. Naja Bentzel, som också var jazzfan, men hade Jack Teagarden som sin stora idol, tyckte att han väl kunde lyssna på något annat också, men det tyckte inte Villy. Det räckte med Duke (och lite höll jag med – Duke var också min absoluta favorit). Villy skrev om Ellington i *LO-Tidningens* kulturbilaga,³⁵ när James Lincoln Colliers biografi över honom hade översatts till svenska 1988.³⁶ Han hade redan i skolåldern begripit att Duke skulle bli ett livslångt intresse. Och så blev det. I sin artikel skriver Villy mest om den första guldåldern, 1927–29, och den andra, den största, 1940–41. Det var hans favoritpoker, särskilt 1940–41. Men han skriver också om Ellingtons svaghet för tvivelaktiga sångare, den risiga disciplinen i bandet och hans sätt att komponera, med bandet som notblock och försökskanin. När Villy gästforskade på Stanforduniversitetet 1974 hade han köpt biljetter till två Ellingtonkonserter för hela familjen, men några dagar före konserten, den 24 maj, dog Duke. Villy kom ständigt tillbaka till det.

Socialism på riktigt

Villys stora bidrag till världslitteraturen är hans skildring från Nordkorea. Han åkte dit 1971 tillsammans med Arne Hjort från Vietnamgrupperna och Kurt Wickman från KFML (som sedermera avfallit till kapitalismens högerkant), inbjudna av den nordkoreanska regimen, som träget arbetade på att förbättra bilden av landet i väst. Villy hade just varit *Tiden*-redaktör (1965–70), eller som nordkoreanerna definierade det, redaktör för det statsbärande partiets ideologiska tidskrift. Det garanterade ett välvilligt mottagande, men när svenskarna (för artighets skull) blev tillfrågade vad de ville göra och Villy svarade: ”*I want to meet Kim Il-sung!*”, sjönk deras guide genom jorden och började svamla om något ovidkommande. Några dagar senare fick Villy

³⁵ Bergström (1989).

³⁶ Collier (1988).

besked om att den store ledaren tyvärr var upptagen med statsangelägenheter och inte hade tid, men det gick bra att besöka hans födelseby.

Nordkoreanerna visade bara upp det som framstod som fördelaktigt, men det fungerade ändå inte riktigt. Villy och Kurt Wickman skrev efter hemkomsten en bok där de analyserade landet, dvs. Wickman skrev om hur det tedde sig sett genom Kim Il-Sungs samlade verk, medan Villy skrev om vad han såg och om hur verkligheten avvek från propagandan – en i långa stycken obetalbar och fullständigt avslöjande skildring.³⁷ När boken på Magnus Henreksons initiativ kom ut i en andra upplaga 2010 hade Villy gjort ett tillägg till sin ursprungliga skildring efter ett andra besök i landet 2002, medan Wickmans del hade ersatts av en kritisk, analytisk del författad av Koreaspecialisten Benjamin Katzeff Silberstein.³⁸

Villy berättade om utresan från Pyongyang, som var ett äventyr i sig. De tre musketörerna hade rest dit med Aeroflot och i villkoren ingick att de måste stanna tre dagar i Moskva på återresan för att öka den sovjetiska reserven av utländsk valuta. Först krävdes dock ett visum som tillät detta och det måste inskaffas i Pyongyang. Ryssarna uppfattade förmodligen inte den svenska vänsterdelegationen som något annat än förklädda kapitalistvin, så de tre fick antechamblera utanför ambassadens visumavdelning nästan en hel dag innan de blev inläppa och slutligen fick sina papper. De tre dagarna i Moskva gick – vodka gjorde det lättare för en del av delegationen att uthärda arbetarnas paradiset – och till sist skulle färden till Stockholm anträdas. I utresekontrollen väntade en stor uniformerad kontrollant med hög mössa av gängse svulstigt sovjetstuk. Han tog passen och tittade på svenskarna: ”*Visa expired! Back to Pyongyang!*” De tre kröp ihop i väntan på den omedelbara deportationen, när ryssen såg på dem en gång till, slog sig för knäna och gapskrattade innan han vinkade igenom dem. Uppenbarligen hade han erfarenhet av det kommunistiska broderlandet.

Slutligen: Villys självbiografi, *Från banker, bruk och lärosäten*, framtjatad av hans son Örjan – tack för det! – är oerhört sympatisk,

³⁷ Bergström och Wickman (1972).

³⁸ Bergström och Katzeff Silberstein (2010).

ingen torr uppräknig av valda bitar av hans cv, inget titta vad jag har varit duktig, utan Villy bjuder på sig själv, i alla avseenden.³⁹ Den är, som han själv, humoristisk, intellektuell och färgstark. Vilken politisk åskådning man än må ha: ju fler Villy Bergström dess bättre. Anno 2018 ter sig ekonomkåren blekare än på länge.

Referenser

- Bergström, Villy (1969), *Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Bergström, Villy (1973), *Kapitalbildning och industriell demokrati. Socialdemokratiska perspektiv*. Stockholm: Tidens förlag.
- Bergström, Villy (1977), "Nationalekonomerna och arbetarrörelsen". Sid. 115–157 i Jan Herin och Lars Werin (red.), *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik: Nationalekonomiska Föreningen 100 år*. Stockholm: Norstedts.
- Bergström, Villy (1982), *Studies in Post-War Swedish Industrial Investments*. Uppsala: Studia Oeconomica Upsaliensia.
- Bergström, Villy (1989), "Ellington – orkestern var hans instrument". *Ackord, LO-Tidningens kulturbilaga*, nr 4, 8 december.
- Bergström, Villy (2007), *Rättvisa, solidaritet och anpassning: Landsorganisationens ekonomiska politik under fem årtionden*. Stockholm: Atlas.
- Bergström, Villy (2009), "Ragnar Bentzel: Forskaren, handledaren, vännen". Sid. 97–115 i Magnus Henrekson (red.), *IFN/IUI 1939–2009 – Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Bergström, Villy (2015), *Från banker, bruk och lärosäten*. Stockholm: Premiss förlag.
- Bergström, Villy och Benjamin Katzeff Silberstein (2010), *Bilder från Nordkorea*. Stockholm: Atlas.
- Bergström, Villy och Kurt Wickman (1972), *Bilder från Nordkorea*. Stockholm: Tidens förlag.
- Carlsson, Ingvar och Anne-Marie Lindgren (1996), *Vad är socialdemokrati? En bok om socialdemokrati*. Stockholm: Sveriges socialdemokratiska arbetareparti.
- Collier, James Lincoln (1988), *Duke Ellington*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

³⁹ Bergström (2015).

- Edgren, Gösta, Karl-Olof Faxén och Clas-Erik Odhner (1970), *Lönebildning och samhällsekonomi*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Feldt, Kjell-Olof (1991), *Alla dessa dagar*. Stockholm: Norstedts.
- Greider, Göran (2018), "En intellektuell som kunde bli förbannad". *Dala-Demokraten*, 26 november.
- Karleby, Nils (1926), *Socialismen inför verkligheten*. Stockholm: Tidens förlag.
- Landsorganisationen i Sverige (1951). *Fackföreningsrörelsen och den fulla systerorganisationen*. Stockholm: LO.
- Lindbeck, Assar (1978), "Förvanskningar om ekonomerna och arbetarrörelsen". *Ekonomisk Debatt*, vol. 6, nr 1, 34–39.
- Lundberg, Erik (1961), *Produktivitet och räntabilitet: Studier i kapitalets betydelse inom svenskt näringsliv*. Stockholm: SNS.
- Lundberg, Erik (1977), "Ekonomernas debatt om ekonomisk politik. Strödda synpunkter". Sid. 159–181 i Jan Herin och Lars Werin (red.), *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik: Nationalekonomiska Föreningen 100 år*. Stockholm: Norstedts.
- Myrdal, Gunnar (1930), *Vetenskap och politik i nationalekonomien*. Stockholm: P A Norstedt & Söners Förlag.
- Ohlin, Bertil (1978), "Nationalekonomernas hållning till samhällsproblemen". *Ekonomisk Debatt*, vol. 6, nr 4, 253–260.
- Sjöström, Hans O. (1987), *Klassens ljus eller hur man hamnar i arbetarregeringen*. Stockholm: Norstedts.
- Sköld, Maria (2012), "Tre frågor till Villy Bergström". *Göteborgs-Posten*, 5 februari.
- Vanek, Jaroslav (1970), *The General Theory of Labor-Managed Economies*. Ithaca, NY och London: Cornell University Press.
- Vanek, Jaroslav (1971), *The Participatory Economy: An Evolutionary Hypothesis and a Strategy for Development*. Ithaca, NY och London: Cornell University Press.
- Wigforss, Ernst (1948), *Ekonomisk demokrati*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Wigforss, Ernst (1980), *Ernst Wigforss skrifter i urval. II. Agitatoren*. Stockholm: Tidens förlag.

KAPITEL 7

Grundligt lodande på djupet: Rolf Henriksson och doktrinhistorien*

Rolf G. H. Henriksson (1937–2020) var en av Sveriges ledande ekonomiska doktrinhistoriker.¹ Han växte upp med två syskon i Mölnbo, nära Gnesta. Fadern var först ladugårdsförman på en stor gård och arbetade därefter på Scania Vabis i Södertälje. Mamman var hemmafru. Henriksson stimulerades till studier av en folkskollärare. Han gick först i realskola och gymnasium i Södertälje och därefter på Handelshögskolan i Stockholm. Rolf var den förste i sin släkt som gick vidare till högre studier. På Handels studerade han för Bertil Ohlin, Arthur Montgomery och Erik Dahmén. Ett starkt minne var när Dahmén, som talade om doktrinhistoria som ett eftersatt ämne, pekade ut honom som sin bästa elev. Henriksson ansåg sig höra till Ohlin-kretsen men sommarjobbade på Konsum, följde Ernst Wigforss skrivelser noga och blev ”något av en socialdemokrat”.

Rolf Henriksson sökte och fick ett stipendium från Sverige-Amerika-stiftelsen. Han gav sig av med ett rekommendationsbrev från Ohlin på fickan och landade vid Northwestern University i Evanston, Illinois, 1960. Där blev han kurskamrat med Axel Leijonhufvud och undervisade tillsammans med Robert Clower på en kurs i matematisk

* Detta kapitel publiceras i kortare version som ”Ekonomporträtt: Rolf G H Henriksson 1938–2020”, *Ekonomisk Debatt*, vol. 48, nr 7, 2020.

¹ Bakgrundsuppgifterna om Henriksson bygger på samtal med honom 5–6 april 2017.

nationalekonomi. ”Kunskaper från Handels smällde högt”, kunde han konstatera. Han var även verksam som ”assistant professor” i Austin, Texas, där han undervisade i pristeori. Rolf lärde känna berömdheter som institutionalisten Clarence Ayres, tillväxtforskaren Walt Rostow, ekonomihistorikern Robert Fogel och finansmarknadsforskaren Franco Modigliani, de båda sista sedermera nobelpristagare. Han skrev en uppsats om Erik Lundberg som uppskattades av Modigliani till den grad att denne besökte Lundberg i Sverige. 1969 disputerade Henriksson vid Northwestern.

Rolf Henriksson trivdes emellertid inte så bra i Austin och redan före disputationen, i mitten av 1960-talet återvände han till Sverige och Handelshögskolan och arbetade ett år som assistent åt Ohlin. Han tog därefter kontakt med Lars Werin på Nationalekonomiska institutionen vid Stockholms universitet och började undervisa där samt vid Ekonomisk-historiska institutionen. Hans undervisningsintressen, som bl.a. omfattade doktrinhistoria och ekonomisk historia, påverkades inte minst av Torsten Gårdlund. Henriksson var som sagt från början ”Ohlin-anhängare”. Ohlin var emellertid ingen vän av strukturforskning utan brukade, med anspelning på ett yttrande som ibland tillskrivs Hermann Göring, förklara att ”när jag hör ordet struktur osäkrar jag min revolver”. Henriksson drevs emellertid av ett stigande intresse för strukturforskning företrädd av namn som Johan Åkerman, Ingvar Svennilson och Erik Dahmén. Han skrev – som vi kommer att redovisa nedan – åtskilliga historiker om nationalekonomiska organisationer och forum och porträtt av enskilda nationalekonomer och ekonomihistoriker.

Avhandlingen

Rolf Henriksson disputerade på en avhandling om den svenska emigrationen 1860–1910.² Inspirerad av den skolbildning, företrädd av inte minst Robert Fogel, som gick under beteckningen New Economic History eller kliometri gjorde han en kontrafaktisk analys: Hur hade den

² Henriksson (1969).

svenska befolkningsutvecklingen blivit utan utvandringen till USA och hur påverkades den svenska välfärden av emigrationen? Mellan 1860 och första världskriget lämnade en miljon svenskar av totalt 3,9 miljoner hemlandet. De alla flesta, 80 procent, åkte till USA.

Henriksson var inspirerad av Knut Wicksells analys av utvandringen,³ men han hade sin egen ansats. I hans modell påverkar emigration och välfärd både varandra och födelsetalen inom varje period medan födelsetalen i samma period påverkar födelsetalen, utvandringen och välfärden i nästa period. Henriksson använder sig av en explicit kontrafaktisk analys. Vad hade hänt om utvandringen aldrig ägt rum? Han utgår från den svenska befolkningens sammansättning 1860 och räknar med hjälp av observerade döds- och fertilitetstal fram vilken befolkningen skulle ha varit 1900. Data tillät honom inte att gå längre, men han presenterar en extrapolerad siffra för 1910.

Henriksson undersöker vilken inverkan emigrationen hade på utbudet, efterfrågan och lönen på den svenska arbetsmarknaden. Utbudet minskade givetvis. Efterfrågan minskade också när befolkningen minskade. Möjligen motverkades detta av att förhållandet mellan kapital och arbetskraft, och därmed också lönen, ökade i ekonomin. Henriksson redovisar först olika tänkbara nettoutfall i ett enkelt parti-diagram innan han konstruerar en modell där arbetsutbudet ges av emigrationen och kapitalstockens storlek av arbetsstyrkan: ju fler arbetare, desto större sparande och desto större kapitalstock. Med hjälp av modellen visar han att en ökning i kapitalstocken i förhållande till antalet arbetare inte garanterar att lönen stiger och, omvänt, att en minskning inte nödvändigtvis leder till en lönesänkning.

Henriksson menade emellertid att emigrationen bidrog till löneökningar i Sverige och därmed till ökad välfärd. Han övergick därför till att analysera de olika komponenterna i sin modell. Lönedata för 1870–1915 hämtades från Karl Jungenfelts avhandling om löneandelen i den svenska ekonomin.⁴ I Henrikssons modell påverkas lönen direkt av

³ Wicksell (1882). För en sammanfattning av Wicksells åsikter i utvandringsfrågan, se Lundahl (2005, kapitel 6).

⁴ Jungenfelt (1966).

emigrationen, av de förändringar i kvoten mellan kapital och arbete (kapitalintensiteten) som den orsakade och av en effektivitetsfaktor, definierad som kvoten mellan arbetets marginalprodukts elasticitet när arbetsinsatsen ändras och samma marginalprodukts elasticitet när kapitalinsatsen ändras.

Henriksson visar hur emigrationen påverkade arbetskraftsutbudet över hela den av honom undersökta perioden – främst vid slutet av 1860-talet och under 1880-talet. Därefter undersöker han hur sparandet kan ha påverkats genom den inkomstminskning som orsakades av emigrationen, av inverkan på sparbenägenheten, via ändringar i försörjningsbördan och inkomstfördelningen. Hans slutsats är att nettoeffekten på sparandet och investeringarna var negativ, men att minskningen i arbetskraftsutbudet var starkare än effekten på kapitalstocken så att kapitalintensiteten i ekonomin ökade.

Vad gäller effektivitetsparametern skiljer Henriksson på faktorer som direkt inducerade mer effektivitet och faktorer som ändrade benägenheten att öka effektiviteten. (Skillnaden är långt ifrån glasklar.) De förra effekterna uppstod via både efterfråge- och utbudssidan. Emigrationen minskade efterfrågan på varor av lägre kvalitet och ökade, via högre löner, efterfrågan på varor av högre kvalitet. Henriksson gissar att denna förändring också gjorde att producenterna förbättrade sina tekniker, i det förra fallet för att motverka kontraktionen och i det senare för att klara konkurrensen med importvaror. På utbudssidan kom impulserna till produktivitetshöjande förändringar från de av emigrationen framkallade löneökningarna.

Henriksson urskiljer två faktorer som påverkade benägenheten att öka effektiviteten: en företagandefaktor och en faktor som påverkade trögheten i faktorutbudet. Den förra delar han upp i en direkt och en indirekt komponent. Den direkta effekten består i att många unga, som annars skulle ha kunnat bli företagare, emigrerade, men eftersom emigranterna företrädesvis kom från de lägre samhällsskikten tillmäter Henriksson inte faktorn någon större betydelse. Återvändande emigranter, som skulle ha kunnat ha med sig företagariimpulser hem, var i regel till åren komna. Den indirekta komponenten bestod i im-

pulser som förändrade företagandemiljön: förbättrad utbildning som ett resultat av ökade inkomster och ökad insikt om att löneökningar kunde kräva förändringar av produktionstekniken. Både kapital och arbetskraft kunde i sin tur göra motstånd mot arbetsgivarnas försök att mobilisera, reallokera och omvandla dem. Henriksson menade att det inte fanns några bevis för att emigrationen hade påverkat sparandet och kapitalbildningen i detta avseende. Möjligen hade småspararna blivit viktigare och sparbankernas framväxt ökat konkurrensen inom banksektorn, men samtidigt kunde detta ha missgynnat risktagandet.

Den arbetskraft som emigrerade var i sin tur ung, med högre inlärningspotential än genomsnittet, vilket kunde ha lett till ökad omställningströghet. Å andra sidan kom emigranterna företrädesvis från stagnerande branscher, varför Henriksson drog slutsatsen att emigrationen bidrog till att minska trögheten i omvandlingen. De hemvändande emigranterna bidrog i sin tur troligen till en mer flexibel attityd. Förmodligen hade löneökningarna också gjort arbetarna mera benägna att söka sig till branscher och regioner där förtjänsterna var högre och dessutom till att utbilda sig. Henriksson konkluderade att emigrationen hade stimulerat företagsamheten både bland arbetsgivare och arbetstagare och minskat motståndet mot omställningar. Allt som allt hade emigrationen bidragit till att öka effektiviteten i ekonomin, som Henriksson definierade den.

Som alltid, när det kom till att dra slutsatser, var Henriksson försiktig i sin sammanfattande utvärdering av emigrationen. Den bidrog ”med hög sannolikhet” till en ökning av ”den potentiella välfärden” och därför också till att öka den ”verkliga välfärden”.⁵ Henriksson underströk det ”sannolika” i sina slutsatser. De är högst hypotetiska. Han kom fram till dem i huvudsak genom modellresonemang där mycket hänger på hur stora vissa effekter kan tänkas vara i förhållande till andra, men där inga hårddata existerar. I slutändan lämnas läsaren med ett antal kvalificerade gissningar. Själv ville han se sitt bidrag främst som en metodologisk exercis – en för eftervärlden korrekt bedömning.

⁵ Henriksson (1969, s. 138).

Heckscherstudierna

Till hundraårsminnet av Eli Heckschers födelse publicerades 1979 ett porträtt, ”Eli F. Heckscher och svensk nationalekonomi”, signerat Rolf Henriksson, i *Ekonomisk Debatt*. Det var hans första publicerade artikel – han hade tidigare bara publicerat recensioner – och det var det första utloppet för ett långvarigt Heckscherintresse där ambitionen var att skriva Heckschers biografi. I sitt sista Heckscherporträtt, som vi återkommer till, skrev Henriksson nämligen om ett pågående arbete på ”en intellektuell biografi om Heckscher” som hade påbörjats på 1970-talet med stöd av Eli Heckschers son Gunnar.⁶ Något sådant storverk såg aldrig dagens ljus. Däremot tecknade Henriksson under det närmaste kvartsseklet ett flertal Heckscher-porträtt i mer hanterligt format.

Men låt oss börja med den första artikeln. Henriksson gick grundligt till väga och förklarar i en fotnot att artikeln redovisar ”preliminära resultat av ett mångårigt studium av Heckscher, i samband med doktorandundervisning i ekonomisk historia”, varpå omkring 25 mer eller mindre kända namn tackas för stimulans och synpunkter.⁷ Det är en informativ och välskriven artikel som dock saknar direkta referenser till de minnesbilder som tidigare tecknats av kollegor och elever till Heckscher. Artikeln är en triptyk som i tur och ordning behandlar Heckscher som akademisk lärare, forskare och ekonomisk-politisk debattör. Den första delen fokuserar på den så kallade rektorsincidenten, när han inte blev rektor på Handels, den andra på hans insats som initiativtagare till och dynamo i Nationalekonomiska klubben och den tredje på hans insatser i Nationalekonomiska Föreningen, där han blev den flitigaste debattören genom tiderna. Artikeln kastar även ljus över Heckscher som antinazist och arbetsnarkoman och över hans sätt att hantera vetenskap och politik.

Den första Heckscher-artikeln blev utgångspunkt för mycket av Henrikssons senare skrivelser. Här figurerar nämligen Nationalekonomiska klubben, Nationalekonomiska Föreningen, Stockholmsskolan

⁶ Henriksson (2006, s. 79).

⁷ Henriksson (1979, s. 510).

och namn som Knut Wicksell, Arthur Montgomery, Bertil Ohlin, Erik Lundberg, Ingvar Svennilson och Erik Dahmén.

I nästa uppsats om ”Eli F Heckscher: The Economic Historian as Economist”, i en av Bo Sandelin redigerad antologi, var upplägget anorlunda även om naturligtvis mycket av innehållet var detsamma. Henriksson noterar att Heckschers av omvärlden mest uppmärksammade bidrag till den ekonomiska teorin – Heckscher-Ohlin-teoremet – på hemmaplan sågs nästan som ”en blixtn från klar himmel” som inte slog ner två gånger.⁸ I Sverige blev Heckscher mest känd och uppskattad som ekonomihistoriker. Henrikssons framställning är kronologisk och tar upp några nya trådar, inte minst en artikel om ekonomisk historia i *Ekonomisk Tidskrift* 1904 och doktorsavhandlingen från 1907 om järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling som han ser som en föregångare till den amerikanska kliometriska skolan. Han har då i åtanke Robert Fogels nästan 60 år senare utkomna arbete om järnvägarnas betydelse för USA:s ekonomiska utveckling. Henriksson pekar också på några avgörande stadier i Heckschers utveckling till gudfader för ekonomisk historia i Sverige, hans ”avsiktsförklaring” i brev vid början av första världskriget och insikt i samband med 50-årsdagen och rektorsincidenten 1929 om att det var ”nu eller aldrig” som gällde.⁹

Det tredje Heckscher-porträttet avtäcktes i boken *Ekonomporträtt*¹⁰ och återkom lätt retuscherat i *Svenska nationalekonomer under 400 år*.¹¹ Det bygger, föga förvånande, på de båda föregående arbetena och erbjuder just inget nytt men utgör en väl avrundad helhetsbild. Därefter dröjde det ett årtionde innan Henriksson tog fatt i Heckscher igen. Under dessa år var siktet i stället inställt på Erik Lundberg; mer därom nedan.

Nästa Heckscher-porträtt utmejslades 2003 tillsammans med Mats Lundahl i boken *Janusansiktet Eli Heckscher*.¹² Boken innehåller tex-

⁸ Henriksson (1991a, s. 141).

⁹ Ibid., s. 148, 154.

¹⁰ Henriksson (1991b).

¹¹ Henriksson (2014a).

¹² Henriksson och Lundahl (2003a).

ter av Heckscher sorterade under tre rubriker: Heckschers programmatiska deklamationer, Heckscher som ekonomisk teoretiker och utvecklingen av Heckschers metodologiska position. Henriksson och Lundahl analyserar Heckschers texter om teori och metod från hans ”antydningar” i artikeln 1904 till hans studiehandbok i ekonomisk historia 1951. Halvvägs, i en plädering för teori i ekonomisk historia 1929, resonerade Heckscher om att ekonomisk historia skulle ägnas åt orsaker till ekonomisk utveckling, nationalekonomi åt att förklara ekonomiska fenomen vid ett givet tillfälle. ”Sålunda verkar Heckscher anse att ekonomisk historia handlar om dynamiska processer medan nationalekonomin är begränsad till förklaringar av den statiska bilden”, sammanfattar Henriksson och Lundahl.¹³ De båda finner nycklarna till Heckschers vetenskapliga produktion i hans tidiga arbeten, i licentiatavhandlingen om det så kallade produktplakatet från 1903, som pekar fram mot storverken om merkantilismen och Sveriges ekonomiska historia, och i doktorsavhandlingen 1907, som med sitt kontrafaktiska upplägg pekar fram mot kliometrin. Andra slutsatser är att Heckscher var en föregångare till public choice, att han använde ekonomisk teori mer i sina tidiga arbeten än i sina senare och att det finns få spår av internationell handelsteori i dem.

Henrikssons sista Heckscheruppsats är rubricerad ”The Making of the Economic Historian” och publicerades i en volym baserad på bidrag till en konferens 2003 med anledning av 50-årsminnet av Heckschers bortgång. I denna uppsats följer och analyserar Henriksson i detalj Heckschers tidiga utveckling under studieåren i Uppsala fram till licentiatavhandlingen 1903 och ”manifestet” 1904. Läsaren får följa Heckschers studiegång i historia, statsvetenskap och nationalekonomi i Uppsala kring sekelskiftet 1900, med historikern Harald Hjärne och ekonomen David Davidson som främsta ledsagare, fram till hans mogna slutsats, som Henriksson kan sammanfatta i en kort mening: ”Nationalekonomi och ekonomisk historia hade helt olika målsättningar.”¹⁴ Heckscher efterlyste visserligen återkommande ekonomisk

¹³ Henriksson och Lundahl (2003b, s. 28).

¹⁴ Henriksson (2006, s. 72).

teori i ekonomisk-historiska studier men Henrikssons avslutande budskap är liksom det varit i volymen från 2003 att ”manifestets kärnbudskap” låg fast:

Heckschers berömda plädering för teori i ekonomisk historia gällde bara förklaringen av ett repetitivt tillstånd i det förflutna. Manifestet, liksom alla senare formuleringar av metoden i ekonomisk historia, tilldelade ekonomisk teori en obetydlig roll som redskap i förklaring av den ekonomiska utvecklingen.¹⁵

Uppsatsen är ett typexempel på Henrikssons arbets sätt. Han tränger djupt in i sitt forskningsobjekt och försöker rekonstruera och tolka dess tankevärld men hanteringen av referenserna gör det inte alltid lätt för läsaren att ifrågasätta dessa tolkningar. Historien om Heckschers utveckling före ”manifestet” (ur vilket han förvisso citerar flitigt) bygger, låter Henriksson förstå, främst på Heckschers korrespondens, men från vilka brev informationen hämtats framgår inte.

Montgomery och Ohlin

Henriksson skrev om de ekonomer som varit hans ungdoms lärare vid Handels: Montgomery, Ohlin och Dahmén. De båda första blev föremål för enstaka artiklar, Dahmén blev en följetong som vi återkommer till lite senare.

Arthur Montgomery, som var befryndad med Heckscher och liksom denne balanserade på gränsen mellan nationalekonomi och ekonomisk historia, fick sitt liv och verk sammanfattat av Henriksson i en artikel i *Svenskt Biografiskt Lexikon*.¹⁶

Bertil Ohlin skulle 1999 ha fyllt hundra år och i anledning därav anordnade Handelshögskolan ett stort symposium i stället för de årliga Ohlinföreläsningarna. Uppsatserna därifrån publicerades i en volym i vilken Henriksson bidrog med en betraktelse över Ohlins doktorsav-

¹⁵ Ibid., s. 79.

¹⁶ Henriksson (1987a).

handling.¹⁷ I sina memoarer skriver Ohlin: ”[Jag] började ... skriva på grunderna för en i viss mån ny uppläggning av utrikeshandelsteorin som jag fått inspiration till under en vandring på Unter den Linden i Berlin 1920.”¹⁸ Den vanligaste tolkningen av Ohlins hågkomst är att den idé han fick var att kombinera Eli Heckschers faktorutrustnings- och Gustav Cassels allmän jämviktsansats.¹⁹ Henriksson ifrågasatte detta. Han hade gått igenom brevväxlingen mellan Heckscher och Ohlin, där den senare emfatiskt hävdar att Heckscher inte utövat något inflytande förrän han var på god väg med sitt arbete.

Henriksson framför i stället tesen att vad Ohlin gick och tänkte på under sin promenad var växelkurser. Han hade publicerat en uppsats om jämviktsväxelkurser i *Ekonomisk Tidskrift*²⁰ och Henriksson menar att Ohlins behandling av den reala sidan av utrikeshandeln bara var en förövning till en ansats som skulle innehålla även monetära storheter. Tesen är dock inte hållbar. Som Henriksson själv medger finns det inget om växelkurser i Ohlins licentiatavhandling²¹ – Ohlin hade lekt med tanken, men förkastat den – och i doktorsavhandlingen²² berörs de bara marginellt. Snarare kan det ha varit så att Ohlin på Unter den Linden hade kommit på att han skulle släppa växelkurserna och koncentrera sig på allmän jämviktsansatsen och reala storheter.²³ Möjligen tvivlade Henriksson själv på sin ansats. Den ursprungliga versionen av hans symposieuppsats var 40 enkelradiga sidor lång och mer välargumenterad,²⁴ medan den tryckta versionen på korrekturstadiet hade bantats till tolv mera kryptiskt formulerade sidor.

¹⁷ Henriksson (2002a).

¹⁸ Ohlin (1972, s. 79).

¹⁹ Heckscher (1919) och Cassel (1918).

²⁰ Ohlin (1921).

²¹ Ohlin (1922).

²² Ohlin (1924).

²³ Lundahl (2018).

²⁴ Henriksson (2001a).

Konjunkturinstitutet

År 1987 utgavs med anledning av Konjunkturinstitutets (KI) 50-årsjubileum en bok sammanställd av Henriksson: *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*. Boken behandlar KI:s första två årtionden från starten 1937 till Lundbergs avgång som chef 1955. Henriksson hade själv inramat volymen med ett inledande kapitel om konjunkturinstitutsidéen och konjunkturbevakningen före KI och ett avslutande kapitel om institutets organisatoriska utveckling. Inom denna ram behandlar åtta nyckelpersoner i KI:s historia olika sidor av verksamheten: Claes Berg, Gustav Cederwall, Lennart Fastbom, Börje Kragh, Lars Lindberger, Lundberg, Bengt Metelius och Ingvar Ohlsson. Henriksson berättar i förordet att arbetet med boken till stor del av de inblandade bedrevs som ett fortlöpande seminarium. Att han själv som vanligt hade gått grundligt till väga framgår av alla de institutioner och personer som avtackas på närmare tre tättskrivna sidor.²⁵

I sitt ganska korta inledningskapitel tar Henriksson avstamp i ett möte i Nationalekonomiska klubben 1931 och går fram till det förslag till konjunkturbevakning som på Dag Hammarskjölds initiativ presenterades i arbetslöshetsutredningen 1934.²⁶ I det längre avslutande kapitlet fortsätter Henriksson sin berättelse om institutets tillblivelse och omorganisation efter andra världskriget.²⁷

Under arbetets gång avtog vitaliteten hos historiens huvudperson, Erik Lundberg. Henriksson genomförde två intervjuer med honom, en utan och en med bandspelare, och skriver i förordet om den första:

Planläggningen och arbetet med denna skrift initierades under sommaren 1986 medan Erik Lundberg ännu var vid full vigör. Under en dag av intensiv spirituellt samvaro, från tio på morgonen till femtiden på kvällen tömde han en stor påse minnen, goda råd, dråpliga historier och önskemål på mitt bord. Erik var i sitt esse och spelade ut all den charm och briljans

²⁵ Henriksson (1987b).

²⁶ Henriksson (1987c).

²⁷ Henriksson (1987e).

som han var mäktig. När kvällen kom satt jag något utmattad och försökte rekonstruera och sammanfatta allt han sagt men med ganska dåligt resultat.²⁸

Bara någon dag senare stod det klart att Lundberg fått återfall i sin cancer. Den bandade intervjun, som återges i boken,²⁹ genomfördes i april 1987 och Lundberg avled i september samma år. En av de mer dramatiska episoderna under Lundbergs tid som chef för KI återges i intervjun. Den utspelades när ett par medlemmar av den nämnd som hade att granska KI:s publikationer, riksbankschefen Mats Lemne och statssekreteraren i finansdepartementet Gunnar Lange, vägrade godkänna ett avsnitt i en konjunkturrapport 1953 som antydde en viss inflationsrisk, med påföljd att Lundberg ringde upp finansminister Per Edvin Sköld och bad att få avgå. Han blev emellertid övertalad att kvarstå men episoden satte sina spår och han lämnade KI två år senare. Konflikten behandlas utförligt i Kraghs kapitel i boken.

Lundbergstudierna

Boken om Konjunkturinstitutet blev upptakten till ett annat av Henrikssons omfattande och långvariga projekt: Erik Lundberg. Redan 1986, medan Lundberg ännu var i livet och kunde göra ett urval av sitt livsverk, inleddes arbetet på en Lundberg-antologi. Efter Lundbergs död föll hela ansvaret på Henrikssons axlar. Nio år senare kunde SNS³⁰ publicera *Studies in Economic Instability and Change*, redigerad och med förord och efterskrift av Henriksson. Volymen innehåller 37 texter från början av 1930-talet till slutet av 1980-talet sorterade under fem rubriker: Bidrag till konjunkturteorin, kort- och långsiktiga sidor av stabiliseringsproblemet, recensioner, biografiska notiser och bedömningar samt polemiker och återblickar. Och slutligen en bibliografi med Lundbergs engelsk- och svenskspråkiga arbeten. I förordet

²⁸ Henriksson (1987b, opaginerat).

²⁹ Henriksson (1987d).

³⁰ Att just SNS gav ut boken var ingen slump. Lundberg hade varit engagerad i studieförbundet från dess start och under många år i dess konjunkturråd.

konstaterar Henriksson att arbetet tagit lång tid på grund av Lundbergs frånfalle, övervakning av översättningen av ”det emellanåt mindre transparenta språk genom vilket Lundberg framförde sina ofta subtila tankar” och forskning om ”the life and letters” bakom Lundbergs produktion.³¹ I efterskriften fördjupar sig Henriksson i översättningsproblematiken, bland annat svårigheten att överföra ”Lundbergianismerna” till engelska, och återkommer till svårigheten med att ringa in Lundbergs livsverk:

Vad som varit särskilt svårt att fånga är ”den personliga ekvationen” bakom Lundbergs bedrifter. Nyckeln till en förståelse av hans karriär och arbeten kan till stor del sökas i hans personlighet. Lundberg utgör emellertid med en nära medarbetares ord ”ett rörligt mål”.³²

Därefter följde en rad Lundberg-porträtt i rask takt. I den så kallade Mattioli-boken med texter av Lundberg, *The Development of Swedish and Keynesian Macroeconomic Theory and Its Impact on Economic Policy*, presenterade Henriksson en biografi samt bibliografi över Lundberg.³³ Henriksson delar in Lundbergs liv i fyra faser: ungdomsåren fram till doktorsavhandlingen 1937, chefsåren vid KI 1937–1955, professorsåren vid Stockholms Universitet och Handelshögskolan 1955–1975 och emeritusåren. Under den första fasen fick Lundberg impulser från ledande svenska och – som Rockefeller-stipendiat i USA 1931–1932 – amerikanska, ekonomer och åstadkom med sin avhandling, *Studies in the Theory of Economic Expansion*, ”hörnstenen i Stockholmsskolans arbete”.³⁴

Lundberg föregrep enligt Henriksson såväl Samuelsons formalisering av samspelet mellan multiplikator och accelerator som Harrods och Domars tillväxtanalys men avhandlingen hamnade på grund av sitt tillväxtperspektiv länge i bakvattnet eftersom världens ekonomer var Keynes-fixerade. Slutkapitlet i Lundbergs nästa stora arbete, *Kon-*

³¹ Henriksson (1995a, s. 9).

³² Henriksson (1995b, s. 511).

³³ Henriksson (1996a).

³⁴ Ibid., s. 144.

junkturer och ekonomisk politik 1953, innehöll ett liberalt inslag som gjorde att han kom på kant med de socialdemokratiska ideologerna och efter den ovannämnda incidenten lämnade KI. Efter de följande 20 åren som renodlad akademiker hade Lundberg, med Henrikssons formulering, etablerat sig som ”närmast en guru av ekonomisk vishet och framsynthet”, en guru som satt på nyckelposter i SE-Banken, SNS, Kungliga Vetenskapsakademien, Nobelpriskommittén och International Economic Association.³⁵

Liksom i fallet med Heckscher och, som vi strax ska se, Dahmén blev Henrikssons nästa steg att borra sig ner i Lundbergs tidigare utveckling, närmare bestämt i hans licentiatavhandling från 1930. Efter en mycket teknisk genomgång av avhandlingen drar Henriksson slutsatsen att arbetet är ”förvånande modernt och rymmer många idéer och begrepp som blivit mainstream endast på senare tid”.³⁶ Slutligen publicerade Henriksson en kort artikel om Lundberg i ett uppslagsverk om konjunkturcykler.³⁷

Industriens Utredningsinstitut

Ett annat projekt som förmodligen också kan härledas till boken om Konjunkturinstitutet behandlade Industriens Utredningsinstitut. Institutet hade bildats 1939 och 1989 skulle det fylla 50 år. Rolf Henriksson fick i samband därmed i uppgift att skriva dess historia. Det blev i slutändan hans enda publicerade bok, *Som Edström ville – hur IUI blev till*.³⁸ Avsikten var från början att skriva IUI:s tillkomsthistoria och att följa institutets verksamhet fram till dess att Ingvar Svennilson lämnade det 1949. Det blev inte riktigt så. Henriksson tog tid på sig. Han letade fram allt tänkbart material och han skrev långt, som han alltid gjorde, innan han kortade ner. Den här gången hann han emellertid inte riktigt till nerkortningsskedet. Henriksson klagar i förordet på tidsbrist, och resultatet bär syn för sägen. Projektet resulterade i

³⁵ Ibid., s. 162.

³⁶ Henrikssons (1996b, s. 354).

³⁷ Henriksson (1997).

³⁸ Henriksson (1990a).

tre publikationer, två *working papers* och boken. Ingen av dem är helt genomarbetad utan de ger alla intryck av att vara byggstenar i något som inte riktigt kunde förverkligas. Uppgiften var inte lätt, för IUI:s arkiv var vid den tiden helt oordnat, varför det krävdes en betydande tidsinsats enbart för att hitta de nödvändiga dokumenten.

Den första delen av trilogin var en preliminär version³⁹ av vad som följande år skulle bli en bok.⁴⁰ Den senare behandlar, synnerligen detaljerat, förspelet till IUI:s tillkomst och dess första år. Henriksson berättar den lätt, men inte helt, apokryfiska historien om hur Per Albin Hansson vid ett möte med Sigfrid Edström, ASEAs chef, tillika ordförande i Arbetsgivareföreningen, hävdade att näringslivet var för dåligt representerat i den politiska debatten och hur Edström därefter förverkligade tanken på ett utredningsinstitut som kunde förse näringslivet med argument.

Det blev många turer innan Industriens Utredningsinstitut kunde börja sin verksamhet i februari 1939. Henriksson skildrar Edströms problem med att få ut industrins hjärtefrågor till den breda allmänheten. Vilhelm Lundvik, Industriförbundets vd, var motståndare till vad han uppfattade som en politisering av näringslivet, vilket också innefattade Edströms tankar på ett utredningsinstitut. Tillsammans med SAF:s vd Gustaf Söderlund bildade Edström och Lundvik en kommitté för att få fram ett förslag om hur utredningsfrågan borde hanteras av näringslivet. Söderlund lyckades till sist få till en kompromiss som både Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet kunde acceptera: ett institut som skulle bedriva utredningsverksamhet men avhålla sig från partipolitik.

Henrikssons IUI-bok sträcker sig så långt som till 1943, det år som Sigfrid Edström avgick som institutets styrelseordförande. Då hade IUI fått sin tredje chef. Den förste var statsvetaren och tidningsmannen Ivar Anderson. Han ersattes 1940 av Ragnar Sundén, som i sin tur lämnade över till nationalekonomen Ingvar Svennilson 1941. Henriksson redogör för verksamheten under de första två åren, år som

³⁹ Henriksson (1989b).

⁴⁰ Henriksson (1990a).

präglades av kriget och nödvändigheten av samarbete mellan stat och näringsliv, men framför allt betonar han den förändring som kom till stånd genom Svennilsons inträde, då IUI förvandlades till ett renodlat forskningsinstitut. Då hade Norrlandsutredningen och den småindustriutredning som utfördes av Axel Iveroth och som publicerades 1943 initierats.

Samtidigt som han skrev historien om IUI:s tillblivelse och första år arbetade Henriksson med en redogörelse för vad som skulle bli IUI:s mest ambitiösa satsning under alla tider: Norrlandsutredningen.⁴¹ Planen var att boken skulle gå så långt fram att Norrlandsstudien kunde inarbetas. Så blev emellertid inte fallet, naturligt nog. Norrlandsutredningen bestod av alldeles för många delar. Den initierades 1939 och pågick med större eller mindre intensitet i tio år innan den rann ut i sanden. Det blev aldrig någon sammanhängande slutrapport av den. Inte heller Henriksson fick till någon heltäckande bild. Han beskriver utredningsverksamheten tämligen detaljerat fram till 1943, medan perioden därefter, fram till 1948, då Norrlandsutredningen gick i graven, behandlas mera översiktligt.

Dahménstudierna

Ytterligare en nationalekonom som blev föremål för Rolf Henrikssons djupdykningar var Erik Dahmén, som till sin 75-årsdag förärades boken *Development Blocks and Industrial Transformation*, utgiven av IUI och redigerad av Bo Carlsson och Henriksson. De båda redaktörerna fastslår att omvandling och utvecklingsblock är de unika inslagen i den dahméniska ansatsen, vilken går utöver vad Dahmén tillgodogjort sig av sina läromästare Joseph Schumpeter och Johan Åkerman.⁴² Voly-men består av fyra avdelningar: en summering av Dahmén's licenti-
atavhandling från 1942, en engelsk översättning av sammanfattningen i Dahmén's doktorsavhandling från 1950, diskussionen om denna avhandling i Nationalekonomiska klubben samt några recensioner

⁴¹ Henriksson (1990b).

⁴² Carlsson och Henriksson (1991a).

och slutligen ett urval av Dahmén skriverier från 1980-talet. Varje avdelning är försedd med en introduktion. I introduktionen till licentiatavhandlingen tar Henriksson⁴³ upp idén om felinvesteringar, som överfördes till Dahmén från Hayek via Åkerman, Dahmén reaktion på Schumpeters *Business Cycles* och den teori han utvecklade i sin licentiatavhandling.⁴⁴ I nästa introduktion får vi följa Dahmén öden och äventyr vid IUI och hur han under inflytande av Svernilson och med bistånd av stora delar av IUI-staben genomförde det kraftprov som resulterade i doktorsavhandlingen *Svensk industriell företagarverksamhet*.⁴⁵

Fem år senare återkom Henriksson med ytterligare en uppsats om Dahmén tidiga utveckling, denna gång till festföremålets 80-årsdag. Historien är densamma som i introduktionen till licentiatavhandlingen från 1991 men berättad mer i detalj. Henriksson menar bland annat att Dahmén genom att kombinera Schumpeters innovations- och Hayeks felinvesteringsprocesser, alltså omvandlingens positiva och negativa sidor, ”kom fram till en mera komplett eller generaliserad idé om omvandlingen än Schumpeter” och rent av föregrep Schumpeters kreativa förstörelse i *Capitalism, Socialism and Democracy*.⁴⁶ Eftersom både Dahmén avhandling och Schumpeters bok är daterade 1942, och eftersom det tar längre tid att skriva och publicera en bok än att skriva en lic-avhandling, kan man tycka att det borde vara svårt att avgöra vem som var först.

Ytterligare en gång återkom Henriksson, i en bok från Ratio, till Dahmén tidiga utveckling och den här gången detaljgranskade han Dahmén utveckling före licentiatavhandlingen, framför allt hans rapport om sin trebetygsuppsats vid en konferens i Köpenhamn 1939. Henrikssons slutsats blev nu att Dahmén redan 1939 ”nådde fram till en teori om den process som Schumpeter med ett bevingat uttryck just 1942 kallade *creative destruction*” och att Dahmén alltid sett sig

⁴³ Henriksson (1991c).

⁴⁴ Dahmén (1941a, 1941b); Schumpeter (1939).

⁴⁵ Carlsson och Henriksson (1991b); Dahmén (1950).

⁴⁶ Henriksson (1996c, s. 14); Schumpeter (1942).

som schumpeterian, men att detta är riktigt endast i ”djupare mening”: ”Han kan nämligen sägas ha gjort det mästarten försökte men misslyckades med, nämligen att utveckla ett utomordentligt verktyg för historisk kausalanalys.”⁴⁷ En recensent av Ratio-volymen menade att bokens redaktörer borde ”ha varnat läsarna för den väsentligt högre svårighetsgrad” som gällde för Henrikssons uppsats jämfört med övriga bidrag.⁴⁸

Efter Dahmén’s bortgång utkom Ratio med en symposievolum i syfte att uppmärksamma Dahmén’s betydelse i ett framåtblickande perspektiv. Henriksson recenserade och protesterade mot att Dahmén framställdes som förgrundsgestalt för ”den svenska tillväxtskolan”. Den dahmén’ska ansatsen borde hellre lanseras som ”den svenska struktur-omvandlingsskolan”.⁴⁹

Nationalekonomiska klubben

I mars 1986 höll Henriksson föredrag om Nationalekonomiska klubben i just den klubben, 70 år efter Heckschers initiativ för att skapa detta diskussionsforum kring Knut Wicksell när denne gick i pension. Ett år senare hade Henrikssons föredrag blivit en artikel, ”Nationalekonomiska klubben 1917–1951”, i *Ekonomisk Debatt*.⁵⁰ Artikeln bygger i huvudsak på klubbens inte särskilt utförliga protokollsbok (som löper till 1951) och på samtal med en del äldre ekonomer som varit med när det begav sig: Leif Björk, Gustav Cederwall, Erik Lundberg, Bengt Metelius. Klubben dominerades i tur och ordning av Heckscher, Ohlin och Lundberg men personliga motsättningar gjorde att inte alla ekonomer deltog; Cassel och Bagge höll sig undan.

Henriksson inleder med alla tiders höjdpunkt i klubbens historia, Keynes besök 1936. Ohlin hade hälsat Keynes med ”igenkännandets

⁴⁷ Henrikssons (2002b, s. 92).

⁴⁸ Meyerson (2003, s. 78).

⁴⁹ Henriksson (2010, s. 94). Henriksson hade till en början tänkt skriva en längre artikel och inte en recension med anledning av symposieboken. I hans samlingar återfanns ett ”preliminärt första utkast” på 25 sidor.

⁵⁰ Henriksson (1987f).

glädje”, möjligen åsyftande att stockholmsekonomerna på egen hand nått liknande insikter som Keynes, och debatten pågick till midnatt. Den andra ”höjdpunkten” var när de yngre ekonomerna 1928, uppeggade av Keynes’ skrift *The End of Laissez Faire* och anförda av Gunnar Myrdal, gick till attack mot de äldre och då i första hand Heckscher. Inte bara Keynes utan många andra utländska gästföreläsare framträdde i klubben på 1930-talet och efter andra världskriget strömmade de utländska gästerna till på nytt. Den fråga som stod i centrum när Henriksson skrev sin artikel handlade om vilken roll klubben hade spelat för Stockholmsskolans uppkomst – 1987 var det nämligen 50 år sedan Ohlin hade proklamerat denna skolas existens. Henrikssons slutsats var att klubben spelat en viktig roll, inte minst genom att skapa en ”oral” länk i Wicksellarvets överförande till nästa generation”.⁵¹

Till den konferens som hölls för att uppmärksamma femtioårsjubiléet av Ohlins proklamation utvecklade Henriksson sin uppsats i en längre engelskspråkig version eller rättare sagt två versioner, den förra något längre än den senare.⁵² Här spelar Henriksson ut hela sitt encyklopediska register av kunskap om svensk nationalekonomi under främst 1920- och 1930-talet. Med Nationalekonomiska klubben som nav undersöker han övriga element i den institutionella bas på vilken Stockholmsskolan vilade – Bagges Rockefellerprojekt, 1927 års arbetslöshetsutredning, licentiatseminariet vid Stockholms högskola – och den svåröverskådliga väv av förbindelser och motsättningar som präglade det svenska ekonomskräet. I slutsatserna betonade han klubbens betydelse för såväl Stockholmsskolans uppkomst (Wicksells orala länk, de yngre ekonomernas revolt) som under dess glansdagar. Artiklarna om Nationalekonomiska klubben måste sägas ha varit en sällsynt lyckad forskningsinsats – en rik och spännande materia avtäck i rätt ögonblick.

⁵¹ Ibid., s. 316.

⁵² Henriksson (1989a) och (1991d).

Nationalekonomiska Föreningen

Att Henriksson skrivit om Nationalekonomiska klubben gjorde honom till given svensk representant när det 1999 anordnades en konferens i Pisa om professionella ekonomsammanslutningar under 1800-talet. Konferensen avkastade en antologi, och i den skrev han om Nationalekonomiska Föreningen fram till 1900, den institution som framför andra bidrog till att etablera en kvalificerad ekonomisk-politisk debatt i Sverige.⁵³

Henriksson porträtterar initiativtagarna till föreningen: affärsmannen, Sandviks styrelseordförande, f.d. riksdagsmannen Per Murén och affärsmannen och brukspatronen, f.d. finansministern Carl Fredrik Waern. Han spekulerar om vilket inflytande existerande danska och engelska sammanslutningar kan ha haft på tillkomsten 1877, redogör för Föreningens viktigaste stadgar och styrelsemedlemmar, den snabba expansionen av medlemsantalet, och presenterar, mera detaljerat, föreningens sekreterare: bankmannen och grundaren av Djursholms villastad, Henrik Palme (1877–81), nationalekonomen Claes Westman (1882–90), riksdagsmannen, den liberala frihandelsvännen, Hugo Hamilton (1890–96) och Marcus Wallenberg, d.ä. (1897–98).

Henriksson redogör också för de viktigaste presentationerna och debatterna i föreningen. Ett viktigt tema under de första tio åren var tullar och tullpolitik. I föreningen fanns det gott om frihandelsivrare som gjorde vad de kunde för att bromsa de tendenser till ökad protektionism som gjort sig gällande efter föreningens grundande, fram till återinförandet av spannmålstullarna 1888. Andra ämnen som därefter väckte livlig debatt var socialpolitiken och rösträttsfrågan. Ett tredje, eldfångt, tema var Riksbankens förvandling till en fullständig centralbank med monopol på sedelutgivningen, något som A. O. Wallenberg på det bestämdaste motsatte sig och argumenterade mot på föreningens möten. Som Henriksson visar var däremot mera akademiska och teoretiska teman sällan förekommande på mötena och väckte inget särskilt intresse. Föreningens koppling till den akademiska nationalekonomin var svag under hela den period han skildrar.

⁵³ Henriksson (2001b).

Politik och doktrinhistoria

En av Henrikssons tidiga recensioner ägnades åt Villy Bergströms *Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar*.⁵⁴ Recensionen är, som en avspiegling av boken, ganska teknisk men Henriksson hade i vart fall en god och en dålig nyhet att förmedla: Det var bra att Bergström hade studerat den ekonomiska politiken i historiskt perspektiv men studien i sig var ”mycket otillfredsställande”.⁵⁵ I en recension av den av Johan Lönnroth redigerade boken *Den svenska politikens rötter*⁵⁶ avgav Henriksson omdömet att den var idéhistoriskt ”tämmligen torftig läsning” men ”stimulerande som inlägg i den ideologiska debatten”.⁵⁷ De politiker som redogjorde för de olika riksdagspartiernas politiska traditioner hade mestadels pekat på utländska inspirationskällor. Lönnroth hade försökt kompensera för detta genom att lyfta fram äldre inhemska tänkare men Henriksson menade att han gått för långt: ”I några fall är förslagen så anakronistiska att man inte kan uppfatta dem som annat än uttryck för hans skämtlynnne.”⁵⁸ Han fann det bland annat ”ganska övermaga att se Wicksell som den främste idégivaren för det socialdemokratiska ideologiska arvet”. Han tyckte också att politikerna över lag var alltför benägna att lyfta fram ”avlägst liggande fixstjärnor på det internationella firmamentet”, som Smith, Burke och Marx, i stället för i tid och rum mera näraliggande figurer som Ohlin, Hjalmarson och Erlander, och avslutade med följande ord: ”Clio är tyvärr ofta en sköka som mot betalning håller upp den narcissistiska spegeln för alla personer och institutioner i behov av ett storslaget eller lyftande förflutet.”⁵⁹

När Henriksson tillsammans med doktoranden Ingemar Eckerlund (1996) recenserade Sandelins, Trautweins och Wundraks *Det ekonomiska tänkandets historia*⁶⁰ inledde de båda med att konstatera att

⁵⁴ Bergström (1969).

⁵⁵ Henriksson (1971, s. 362).

⁵⁶ Lönnroth (1986).

⁵⁷ Henriksson (1987g, s. 147).

⁵⁸ *Ibid.*, s. 149.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 150.

⁶⁰ Sandelin, Trautwein och Wundrak (1995).

den svenska universitetsutbildningen i nationalekonomi äger rum i ett doktrinhistoriskt vakuum. Här är inte platsen att redogöra för det ros och ris som utdelades – t.ex. ros för hur Smith behandlades men ris för behandlingen av övriga klassiker (”veritabla kalhyggen”)⁶¹ – men det framgår med önskvärd tydlighet att Henriksson trivdes som fisken i det doktrinhistoriska vattnet. Och trots en i många avseenden kritisk recension är slutomdömet gott – boken hade en självskrivna plats på doktrinhistoriska kurser. Två årtionden senare recenserade Henriksson Martin Kraghs *De ekonomiska idéernas historia*.⁶² Hans omdöme var allmänt positivt men att på några rader redogöra för hans synpunkter är närmast omöjligt.⁶³ Detta är veterligen den sista, men också den mest snåriga och svårlästa, av Henrikssons publicerade texter.

En grundlig ensamvarg

Henrikssons författarskap kännetecknas av extremt grundliga förbedelser och av en ambition att tränga på djupet och ibland tolka sina forskningsobjekt bortom deras egen självkänedom. Han börjar ofta med en rundmålning, som i fallen Heckscher, Lundberg och Dahmén, för att i nästa steg borra på djupet i studieobjektens tidiga utveckling, de grundläggande åren. Grundligheten resulterade i att hans arbeten drog ut på tiden, varför hans samlade produktion inte blev så omfattande. I samband med att nationalekonomiska institutionen vid Stockholms universitet skulle fira hundraårsjubileum fick Rolf i uppgift att skriva en historik. Han höll på med det i flera år, men drabbades av allvarliga hälsoproblem och det kom aldrig några utkast varför något drastiskt måste göras. Det blev Svante Nycander som, med sin journalistiska flyhänthet, med bistånd från Jonas Agell, Eskil Wadensjö och Hans Wijkander, fick rädda projektet.⁶⁴

Vi kunde själva notera hur Rolfs grundlighet tog sig uttryck i samband med att vi vintern 2018–19 gick igenom hans enorma bok-

⁶¹ Henriksson och Eckerlund (1996, s. 76).

⁶² Kragh (2012).

⁶³ Henriksson (2014b).

⁶⁴ Nycander (2005).

tidskrifts- och dokumentsamling, förvarad i åtta källarförråd i Bergshamra. Som exempel kan vi ta hans samlingar av material om Eli Heckscher och Erik Lundberg. Dessa båda samlingar undgick förgängelsen genom att i 37 flyttlådor fraktas till Handelshögskolan. Där fanns i stort sett allt som skrivits om och av dessa mycket omskrivna och produktiva ekonomer och allt – ner till minsta recension och notis – var genomgången och försett med understrykningar och marginalanteckningar. Även hans egna publicerade arbeten var försedda med sådana markeringar, vilket visar att han aldrig riktigt kunde släppa det han lämnat ifrån sig. Forskning är förvisso, som allt annat, en process utan ände men Rolf Henriksson hade uppenbarligen svårt att sätta ens tillfällig punkt. Han var också något av en ensamvarg, som endast i ett fåtal fall (Carlsson, Eckerlund, Lundahl) hade några medförfattare.

Referenser

- Bergström, Villy (1969), *Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar*. Stockholm: IUI.
- Carlsson, Bo och Rolf G. H. Henriksson (1991a), "Editorial Preface". Sid. 11–14 i Bo Carlsson och Rolf G. H. Henriksson (red.), *Development Blocks and Industrial Transformation: The Dahménian Approach to Economic Development*. Stockholm: IUI.
- Carlsson, Bo och Rolf G. H. Henriksson (1991b), "Editorial Introduction". Sid. 73–78 i Bo Carlsson och Rolf G. H. Henriksson (red.), *Development Blocks and Industrial Transformation: The Dahménian Approach to Economic Development*. Stockholm: IUI.
- Cassel, Gustav (1918), *Theoretische Sozialökonomie*. Leipzig: C. F. Winter.
- Dahmén, Erik (1941a), Recension av Joseph Schumpeter, *Business Cycles*. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, vol. 44, nr 2, 198–200.
- Dahmén, Erik (1941b), "Analys av några konjunkturteoretiska problemlösningar hos J. Schumpeter: Business Cycles". Licentiatseminariet i nationalökonomi, Lund VT 1941, stencil.
- Dahmén, Erik (1950), *Svensk industriell företagarverksamhet: Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919–1939*. 2 volymer. Stockholm: IUI.

- Heckscher, Eli F. (1919), "Utrikeshandelns inverkan på inkomstfördelningen. Några teoretiska grundlinjer". *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 21, nr 1, 1–32.
- Henriksson, Rolf G. H. (1969), *An Interpretation of the Significance of Emigration for the Growth of Economic Welfare in Sweden, 1860–1910*. Doktorsavhandling. Evanston, IL: Northwestern University
- Henriksson, Rolf G. H. (1971), Recension av V. Bergström, *Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar*. *Swedish Journal of Economics*, vol. 73, nr 3, 359–362.
- Henriksson, Rolf G. H. (1979), "Eli F. Heckscher och svensk nationalekonomi". *Ekonomisk Debatt*, vol. 73, nr 8, 510–520.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987a), "Arthur Montgomery". *Svenskt Biografiskt Lexikon*, vol. 125, 709–714.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987b), "Förord". Opaginerat i Rolf G. H. Henriksson (red.), *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987c), "Konjunkturinstitutsidén och konjunkturbevakning före konjunkturinstitutet". Sid 1–10 i Rolf G. H. Henriksson (red.), *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987d), "Intervju med Erik Lundberg 25/4 1987". Sid. 171–189 i Rolf G. H. Henriksson (red.), *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987e), "Organisatorisk utveckling och anomalier", Sid. 197–219 i Rolf G. H. Henriksson (red.), *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987f), "Nationalekonomiska klubben 1917–1951". *Ekonomisk Debatt*, vol. 15, nr 4, 305–317.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987g), Recension av J. Lönnroth (red.), *Den svenska politikens rötter*. *Ekonomisk Debatt*, vol. 15, nr 2, 147–150.
- Henriksson, Rolf G. H. (1989a), "The Institutional Base of the Stockholm School: The Political Economy Club (1917–1951)". *History of Economics Society Bulletin*, vol. 11, nr 1, 59–97.
- Henriksson, Rolf G. H. (1989b), *Under Edströms egid: Bakgrunden till IUIs start 1939 och de första verksamhetsårens utveckling*. Stockholm: IUI.
- Henriksson, Rolf G. H. (1990a), *Som Edström ville – hur IUI blev till*. Stockholm: IUI.

- Henriksson, Rolf G. H. (1990b), *Den stora Norrlandsutredningen vid IUI 1939–1948*. Stockholm: IUI.
- Henriksson, Rolf G. H. (1991a), "Eli F. Heckscher: The Economic Historian as Economist". Sid. 141–167 i Bo Sandelin (red.), *The History of Swedish Economic Thought*. London: Routledge.
- Henriksson, Rolf G. H. (1991b), "Eli Heckscher". Sid. 165–186 i Christina Jonung och Ann-Charlotte Ståhlberg (red.), *Ekonomporträtt: Svenska ekonomer under 300 år*. Stockholm: SNS Förlag.
- Henriksson Rolf G. H. (1991c), "Editorial Introduction". Sid. 17–24 i Bo Carlsson och Rolf G. H. Henriksson (red.), *Development Blocks and Industrial Transformation: The Dahménian Approach to Economic Development*. Stockholm: IUI.
- Henriksson, Rolf G. H. (1991d), "The Political Economy Club and the Stockholm School, 1917–1951". Sid. 41–74 i Lars Jonung (red.), *The Stockholm School Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Henriksson, Rolf G. H. (1995a), "Editor's Foreword". Sid. 7–10 i Erik Lundberg, *Studies in Economic Instability and Change*. Stockholm: SNS.
- Henriksson, Rolf G. H. (1995b), "Editor's Postscript". Sid. 509–578 i Erik Lundberg, *Studies in Economic Instability and Change*. Stockholm: SNS.
- Henriksson, Rolf G. H. (1996a), "Biography and Bibliography of Erik Filip Lundberg". Sid. 139–202 i Erik Lundberg, *The Development of Swedish and Keynesian Macroeconomic Theory and its Impact on Economic Policy*. Cambridge: Raffaele Mattioli Foundation/Cambridge University Press.
- Henriksson, Rolf G. H. (1996b), "The Early Contribution of Erik Lundberg: A Commentary to his Licentiate Thesis 'On the Concept of Economic Equilibrium' (1930)", *Structural Change and Economic Dynamics*, vol. 7, nr 3, 348–360.
- Henriksson, Rolf G. H. (1996c), "Towards the Dahménian Approach: A Review of the Early Contributions of Erik Dahmén". Sid. 7–28 i Håkan Lindgren (red.), *Economic Dynamism: In Honour of Erik Dahmén*. Stockholm: Institutet för ekonomisk-historisk forskning.
- Henriksson, Rolf G. H. (1997), "Lundberg, Erik Filip (1907–1987)". Sid. 413–415 i David Glasner (red.), *Business Cycles and Depressions: An Encyclopedia*. New York & London: Garland Publishing.
- Henriksson, Rolf G. H. (2001a), *Eureka Under den Linden: A Reinterpretation of Ohlin's Early Contributions to the Heckscher-Ohlin Theme*. Opublicerat manuskript, Nationalekonomiska institutionen, Stockholms universitet.

- Henriksson, Rolf G. H. (2001b), "The Swedish Economic Association from Its Foundation (1877) to the Turn of the Century". Sid. 176–199 i Massimo M. Augello och Marco E. L. Guidi (red.), *The Spread of Political Economy and the Professionalisation of Economists: Economic Societies in Europe, America and Japan in the Nineteenth Century*. London och New York: Routledge.
- Henriksson, Rolf G. H. (2002a), "Eureka Under den Linden: A Reinterpretation of Ohlin's Early Contributions to the Heckscher-Ohlin Theme". Sid. 125–137 i Ronald Findlay, Lars Jonung och Mats Lundahl (red.), *Bertil Ohlin: A Centennial Celebration (1899–1999)*. Cambridge, MA och London: MIT Press.
- Henriksson, Rolf G. H. (2002b), "Den dahméniska ansatsens tillkomst och dess ställning i den schumpeterianska tanketraditionen". Sid. 65–94 i Dan Johansson och Nils Karlson (red.), *Den svenska tillväxskolan: Om den ekonomiska utvecklingens kreativa förstörelse*. Stockholm: Ratio.
- Henriksson, Rolf G. H. (2006), "The Making of the Economic Historian: Eli F. Heckscher, 1897–1904". Sid. 51–88 i Ronald Findlay, Rolf G. H. Henriksson, Håkan Lindgren och Mats Lundahl (red.), *Eli Heckscher, International Trade, and Economic History*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Henriksson, Rolf G. H. (2010), "Den dahméniska ansatsens framtid", Recension av Nils Karlson, Per Storm, Dan Johansson och Bengt Mölleryd (red.), *Erik Dahmén och det industriella företaget*. *Ekonomisk Debatt*, vol. 38, nr 2, 84–88.
- Henriksson, Rolf G. H. (2014a), "Eli F. Heckscher". Sid. 209–224 i Christina Jonung och Ann-Charlotte Ståhlberg (red.), *Svenska nationalekonomer under 400 år*. Stockholm: Dialogos.
- Henriksson, Rolf G. H. (2014b), "Det ekonomiska tänkandets maxim och utveckling i ekonomisk-historiskt perspektiv", Recension av Martin Kragh, *De ekonomiska idéernas historia*. *Ekonomisk Debatt*, vol. 42, nr 1, 59–64.
- Henriksson, Rolf G. H. och Ingemar Eckerlund (1996), Recension av Bo Sandelin, Hans-Michael Trautwein och Richard Wundrak, *Det ekonomiska tänkandets historia*. *Ekonomisk Debatt*, vol. 24, nr 1, 73–80.
- Henriksson, Rolf G. H. och Lundahl, Mats (red.). (2003a), *Janusansiktet Eli Heckscher: Nationalekonom och ekonomisk historiker*. Texter i urval av Rolf G. H. Henriksson och Mats Lundahl. Stockholm: Timbro.
- Henriksson, Rolf G. H. och Mats Lundahl (2003b), "Inledning". Sid. 11–49 i *Janusansiktet Eli Heckscher: Nationalekonom och ekonomisk historiker*. Texter i urval av Rolf G. H. Henriksson och Mats Lundahl. Stockholm: Timbro.

- Jungenfelt, Karl G. (1966), *Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Kragh, Martin (2012), *De ekonomiska idéernas historia*. Stockholm: SNS.
- Lundahl, Mats (2005), *Knut Wicksell on Poverty: 'No Place Is Too Exalted for the Preaching of These Doctrines'*. London och New York: Routledge.
- Lundahl, Mats (2018), "The Inspiration for the Heckscher-Ohlin Theorem". Sid. 23–76 i Pierre Guillet de Monthoux och Robert Stasinski (red.), *The Heckscher-Ohlin Room*. Stockholm: Stockholm School of Economics Art Initiative.
- Lönnroth, Johan (red.) (1986), *Den svenska politikens rötter: De ideologiska rötterna till riksdagspartiernas ekonomiska politik*. Stockholm: SNS.
- Meyerson, Per-Martin (2003), Recension av Dan Johansson och Nils Karlson (red.), *Den svenska tillväxtskolan. Ekonomisk Debatt*, vol. 31, nr 3, 76–80.
- Nycander, Svante under medverkan av Jonas Agell, Eskil Wadensjö och Hans Wijkander (2005), *Från värdeteori till välfärdsteori: Nationalekonomin vid Stockholms Högskola/Stockholms universitet 1904–2004*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ohlin, Bertil (1921), "Växelkursernas jämviktsläge". *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 23, nr 2, 29–37.
- Ohlin, Bertil (1922), *Det interregionala bytets teori*. Licentiatavhandling, Stockholms Högskola.
- Ohlin, Bertil (1924) *Handelsteori*. Stockholm: AB Nordiska Bokhandeln.
- Ohlin, Bertil (1972), *Bertil Ohlins memoarer. Ung man blir politiker*. Stockholm: Bonniers.
- Sandelin, Bo, Hans-Michael Trautwein och Richard Wundrak (1995), *Den ekonomiska tänkandets historia*. Stockholm: SNS Förlag.
- Schumpeter, Joseph A. (1939), *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. 2 vol. New York: McGraw Hill.
- Schumpeter, Joseph A. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Routledge.
- Wicksell, Knut (1882), *Om utvandringen. Dess betydelse och orsaker*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

IUI

Industris Utredningsinstitut
Malartorgsgatan 8
Stockholm

Om författarna

Benny Carlson är född 1950 och uppvuxen i Nättraby, Blekinge. Han började sin bana som journalist med examen från Journalisthögskolan i Göteborg 1973 och anställning vid Ystads Allehanda 1974–83 som allmänreporter och därefter nattredaktör. Han tog ekonomexamen vid Lunds universitet 1980, disputerade vid samma lärosäte 1988 på avhandlingen *Staten som monster*, blev docent 1997 och professor i ekonomisk historia vid Ekonomihögskolan i Lund 2008. Han föll för pensionsstrecket 2017.

Carlsons forskning har kretsat kring ekonomiska och sociala idé- och politikströmningar i USA, Tyskland och Sverige och kring idéspredning mellan dessa länder. Det har handlat om tysk kateder/statssocialism och amerikansk institutionalism i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, om amerikansk välfärds kapitalism och social ingenjörskonst under 1900-talets första hälft, om Sveriges förhållande till Internationella valutafonden från 1940- till 1990-talet, om 1970- och 1980-talens amerikanska avregleringsrörelse och om 1990-talets amerikanska bidragsreform.

Ekonomisk integration av invandrare med fokus på nationella/etniska grupper i olika mottagande miljöer har varit ett annat återkommande forskningstema. Under en tioårsperiod gällde intresset i hög grad en i Sverige ”utsatt” grupp, somalier. Carlson har tagit universitetens tredje uppgift på allvar och bland annat organiserat studieresor för ”integrationsarbetare” till USA, Storbritannien och Canada.

Benny Carlson har tidigare publicerat tjugotvå böcker. De återfinns på Lunds universitets forskningsportal.

Mats Lundahl är född 1946 i Helsingborg. Han blev civilekonom 1969 i Lund och ekonomie doktor 1979, också i Lund. 1987 fick han Sveriges första professor i utvecklingsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm, en tjänst som han innehade fram till sin pensionering 2013. Han har varit konsult bland annat åt SIDA, UD, Världsbanken, UNDP och Inter-American Development Bank.

Inom utvecklingsekonomi har Lundahl forskat inom ett brett fält, med koncentration på länderstudier. Han har skrivit bland annat om ekonomi, politik och fattigdom i Haiti (sex böcker), svenskt bistånd till Nicaragua, religion och ekonomi i Dominikanska Republiken, ekonomi och politik i Sydafrika efter apartheidsystemets fall, ideologi och ekonomi i Tanzania, tullunionen i södra Afrika, Lesothos ekonomiska framtid och Östtimors ekonomi, såväl historiskt som under självständighetstiden.

Lundahl har också arbetat med internationell handel, ekonomisk diskriminering (särskilt apartheidsystemets politiska ekonomi), ekonomiska sanktioner, tillämpning av ekonomiska modeller på ekonomisk historia, ekonomiska snedvridningar, gränsens ekonomi, doktrinhistoria (svenska nationalekonomer) och beredskapsmålet i den svenska jordbrukspolitik. Han har skrivit en studie av Knut Wicksells analys av befolkningsproblemet och en biografi över Torsten Gårdlund.

Slutligen har Lundahl publicerat åtta böcker om musik, bland annat en biografi över den kubanske pianisten och kompositören Bebo Valdés, *Bebo de Cuba: Bebo Valdés and His World* (spansk version, *Bebo de Cuba: Bebo Valdés y su mundo*), en över den haitiske orkesterledaren Issa El Saieh, *The Man Who Brought Jazz to Haiti: The Story of Issa El Saieh* (fransk version, *Et Haïti découvert le jazz: L'histoire de Issa El Saieh*) och en bok om den ikoniske spanske sångaren och poeten

José Antonio Labordetas första internationella framträdanden, i Sverige, *Viajes a Ultima Thule: José Antonio Labordeta en Suecia*. (Lundahl tolkade åt honom på hans konsert på Akademiska Föreningen i Lund 1969.)

Detta är Mats Lundahls sjuttionde bok.

IUI

Industris Utredningsinstitut
Malartorgsgatan 8
Stockholm

IFN:s historiska projekt

Industriens Utredningsinstitut (IUI) startade sin verksamhet 1939. Institutet har varit inflytelserikt och spelat en viktig roll i flera olika dimensioner i efterkrigstidens Sverige: som tillämpat forskningsinstitut med företaget och de enskilda entreprenörerna i fokus, som plantskola, som brobyggare mellan forskarvärlden och det omgivande samhället och som ifrågasättare av etablerade sanningar.

År 2006 bytte IUI namn till Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Därigenom fick institutet ett namn som bättre beskriver vad det länge har varit, nämligen Sveriges största och under lång tid enda institut för tillämpad nationalekonomisk forskning i frågor med relevans för näringslivet.

För att en organisation ska överleva och blomstra under skiftande tider och förhållanden krävs att den både förnyar sig och hämtar kraft ur sin egen historia. I samband med namnbytet startades därför IFN:s historiska projekt. Syftet med projektet är att studera IFN:s forskning och övriga verksamhet från starten 1939 fram till nutid och sätta in detta i sin samhälleliga kontext.

Hittills har följande böcker och artiklar utkommit i denna serie:

Johnson, Anders (2007), *Brobyggare och ifrågasättare – IUI från starten till namnbytet 1939–2006*. Stockholm: IFN.

Henrekson, Magnus, red. (2009), *IFN/IUI 1939–2009 – Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

Henrekson, Magnus (2009), ”Hur kunde Industriens Utredningsinstitut bli så framgångsrikt?”. *Ekonomisk Debatt* 37(6), 41–56.

Henrekson, Magnus (2011), ”Perspectives on the Success and Early History of the Industrial Institute for Economic and Social Research (IUI)”. *History of Economic Ideas* 19(1), 125–146.

Johnson, Anders (2012), *Building Bridges and Challenging Conventions: IFN/IUI 1939–2012*. Stockholm: Samhällsförlaget.

- Chamberlain, Johanna och Magnus Henrekson, red. (2014), *Institutet för Näringslivsforskning – Publikationer 1939–2013*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram – IUI från grundandet till 1950*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Henrekson, Magnus och Göran Albinsson Bruhner, red. (2014), *IFN 1939–2014 – 75 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2019), *Ett forskningsinstitut expanderar – IUI från 1950 till 1966*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Henrekson, Magnus, red. (2019), *IFN 1939–2019 – 80 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Carlson, Benny och Mats Lundahl (2020), *Från Värmland till Washington – Episoder ur IUI:s historia*. Stockholm: Samhällsförlaget.
- Johnson, Anders och Elisabeth Precht (2020), *Building Bridges and Challenging Conventions: IFN 1939–2020*. Stockholm: Samhällsförlaget.

*Magnus Henrekson,
projektredaktör*

Personregister

Adams, Henry 138
Agell, Jonas 160, 188
Alexander, Sidney 70
Allard, Sven 46–47
Aminoff, Alexis 42
Andersen, Bent Rold 141–142
Anderson, Ivar 181
Árbenz, Jacobo 86
Axelson Johnson, Axel 55
Ayes, Clarence 168
Bagge, Gösta 8, 12, 24, 184–185
Barrientos, René 88
Batista, Fulgencio 82–84, 87, 90
Baumol, William 126–127
Belfrage, Leif 71
Bentzel, Ragnar 129, 152, 154, 163
Berg, Claes 177
Bergengren, Axel 55
Bergström, Abel 153
Bergström, Eva 162
Bergström, Villy 8, 151–165, 187
Bergström, Örjan 164
Bernadotte, Folke 49
Bildt, Carl 162
Björk, Leif 184
Boheman, Erik 42
Bonde, Gustaf 42
Bonde, Thord Carlsson 42
Boström, Wollmar 47
Bratt, Eyvind 43
Bremer, Fredrika 81
Broström, Dan Axel 56
Browaldh, Tore 53, 64–65, 69

- Brunius, Axel 16–17
Buchanan, James 146
Burke, Edmund 187
Bäckström, Urban 161–162
Carlsson, Bo 182, 189
Carlsson, Ingvar 162
Cassel, Gustav 8, 11, 14, 24, 158, 176, 184
Castro, Fidel 82–91
Castro, Raúl 87, 89
Cedercrantz, E 56
Cederwall, Gustav 26, 177, 784
Chamberlin, Edward 70
Chrusjtjov, Nikita 91
Clark, John Maurice 14
Clower, Robert 167
Collier, James Lincoln 163
Curman, Jöran 96
Dahmén, Erik 15–17, 25, 129, 167–168, 173, 175, 180, 182–184, 188
Danielsen, Lisa 111, 114
Danielsen, Nils 96, 100, 101, 112, 120
Davidson, David 174
Dewhurst, J. Frederic 72
Domar, Evsey 179
Dulles, Allen 86
Dulles, John Foster 86
Eckerlund, Ingemar 187, 189
Edström, Sigfrid 55, 58–59, 60, 180–181
Edwards, Corwin 71
Ekelund, Lars 56
Eklöf, Kurt 129
Ekman, Sven G. 100
Ellington, Duke 163
Ellis, Howard Sylvester 71
Engberg, Gunnar 56
Eriksson, Herman 71
Erixon, Lennart 24
Erlander, Tage 27–28, 125, 155, 187

Fastbom, Lennart 177
Feldt, Kjell-Olof 159, 162
Feller, William 71
Fellner, William 71
Finnson, John 109
Fisher, Irving 81
Flygt, Einar 56, 60
Fogel, Robert 168, 173
Forsman, Anders 144–145
Frisch, Ragnar 32
Gabler, Milt 65–66
Galbraith, John Kenneth 135
Greeley, Horace 39
Greider, Göran 154
Grimes, Tiny 65
Guevara, Ernesto "Che" 87–88
Gummesson, Per Egon 55
Gustafsson, Bo 144
Günther, Christian 46
Gårdlund, Torsten 79–80, 168
Göransson, Karl-Fredrik 56, 58, 64
Göring, Hermann 13, 19, 168
Haberler, Gottfried 70
Haley, Bill 66
Hamilton, Carl B. 155
Hamilton, Hugo 186
Hammar skjöld, Dag 8, 18, 71, 158, 177
Hannerberg, David 132
Hansen, Alvin 69
Hansen, Bent 129
Hansson, Per Albin 21, 181
Harrod, Roy 179
Hayek, Friedrich 8, 16, 20, 183
Heckscher, Eli 8, 11, 23, 158, 172–176, 180, 184–185, 188–189
Heckscher, Gunnar 172
Hedström, Marja 96, 98, 109, 112, 114, 116–117
Helger, Bengt 47

Hellberg, Bert 96, 109–110
Henrekson, Magnus 160, 164
Henriksson, Rolf G. H. 13, 16, 125, 167–189
Hèrnod, Torsten 55
Herz, Ulrich 129, 132
Hesse, Herman 162
Hilton, Conrad 82
Hjalmarson, Jarl 187
Hjort, Arne 163
Hjärne, Harald 174
Holiday, Billie 65
Holmlund, Bertil 160
Holmquist, Göran 56, 59
Holmström, Eva 96, 104
Hoover, Herbert 11
Hultcrantz, Åke 132
Hulterström, Sven 160
Höök, Erik 123–147
Ihre, Thomas 56
Iveroth, Axel 17, 39–70, 182
Johansson, Alf 158
Johst, Hanns 13
Jordahl, Henrik 143
Juholt, Håkan 155
Jungenfelt, Karl 169
Karl IX 95
Karleby, Nils 162
Katzeff Silberstein, Benjamin 164
Keynes, John Maynard 8, 11, 16, 184–185
Kim Il-sung 163–164
Kirk, Andy 65
Kjellström, Erik 54–55
Kock, Karin 7, 26, 158
Kragh, Börje 177–178
Kragh, Martin 188
Kritz, Lars 131
Kugelberg, Bertil 131

- Kuznets, Simon 142
Kördel, Einar 56
Lamm, Olof 56, 59
Lange, Gunnar 178
Leijonhufvud, Axel 167
Lemne, Mats 178
Lewin, Leif 8, 18, 23
Lidén, Lars 144
Lindahl, Erik 8, 12, 79–80, 129, 138, 142
Lindahl, Olof 140
Lindbeck, Assar 8, 30, 129, 155, 158–159
Lindberger, Lars 177
Lindgren, Anne-Marie 162
Lindgren, Bror-Johan 131
Lindholm, Viktor Emanuel 43
López-Fresquet, Rufo 82
Lundahl, Mats 173–174, 189
Lundberg, Arne S. 26
Lundberg, Erik 8–9, 12, 16, 24, 123, 129, 131–133, 141–142, 153, 158, 161, 168,
173, 177–180, 184, 188–189
Lundberg, Lars 160
Lundborg, Per 160
Lundgren, Nils 155
Lundvik, Vilhelm 181
Löfven, Stefan 155
Lönroth, Johan 187
Malm, Stig 162
Malmberg, Sven G. 56
Marcus, Edward 141
Marell, O. G. 56
Marshall, Alfred 22
Marshall, George C. 26
Marx, Karl 123, 136, 187
Mason, Edward S. 70
Matos, Huber 88
Mayo, Elton 70
Meidner, Rudolf 24, 161

- Metelius, Bengt 71, 177, 184
Mikojan, Anastas 90
Modigliani, Franco 168
Mohn, Paul 45–49
Montgomery, Arthur 19, 167, 173, 175
Murén, Per 186
Myrdal, Gunnar 7–8, 10, 12–13, 18, 23, 29, 41, 45, 50, 53, 72–75, 131, 158, 185
Möller, Gustav 155
Nilert, Tore 56
Nordenskiöld, Kjell 43
Nordenson, Jonas 79–80
Nordenson, Harald 55
Nycander, Svante 188
Ohlin, Bertil 7–8, 13, 19–20, 26, 31, 54, 158, 162, 167–168, 173, 175–176,
184–185, 187
Ohlin, Göran 131–134, 137–138
Ohlsson, Ingvar 177
Oldenburg, Gösta 43
Ortmark, Åke 125
Palander, Tord 154
Palme, Henrik 186
Pareto, Vilfredo 12
Pazos, Felipe 88
Peacock, Alan 130, 144
Persson, Göran 155
Persson, Mats 9, 13
Persson, Per 40, 50
Petersson, Jan 12
Ramel, Henrik 42
Ramqvist, Lars 153
Rausing, Ruben 55
Rehn, Gösta 24, 141, 161
Roosevelt, Franklin D. 66–67, 74
Rostow, Walt 168
Ruist, Erik 129
Rydberg, Viktor 159
Sahlin, Mona 155

- Salén, Sven 56
Samuelson, Paul 70, 179
Sandelin, Bo 173, 187
Sandler, Rickard 155
Sandström, Emil 46–47
Schumpeter, Joseph 70, 182–183
Siegbahn, Bo 44–45
Siven, Claes-Henric 9, 13
Sjöström, Hans O. 154–155
Sköld, Per Edvin 178
Smith, Adam 187–188
Sternner, Richard 18, 45
Stewart, Slam 65
Stiernstedt, W. Gordon 56–57, 59–60, 125–126, 139, 143
Sträng, Gunnar 125–126, 139, 143, 154–155
Ståhl, Ingemar 141, 155
Sundén, Ragnar 181
Svennilson, Ingvar 7–32, 40–42, 44–45, 50, 52–53, 55, 63–64, 67, 69–91,
96, 123–124, 127–128, 132–133, 158, 168, 173, 180–182
Svennilson, Margit 69
Söderlund, Gustaf 17–18, 21, 55, 67, 181
Södersten, Bo 141, 151, 153–155
Söderström, Lars 141, 144, 146
Tarschys, Daniel 145
Tatum, Art 65
Taylor, Amos 66
Teagarden, Jack 163
Thomas, Hugh 85–87
Thunholm, Lars-Erik 56, 64, 68
Thünen, Johann Heinrich 22
Tingsten, Herbert 72
Trautwein, Hans-Michael 187
Troili, Einar 97, 102
Trujillo, Rafael 82
Tson Söderström, Hans 153
Törnqvist, Gerhard 18
Undén, Östen 155

Vanek, Jaroslav 156
Wadensjö, Eskil 24, 188
Waern, Carl Fredrik 186
Wagner, Adolph 29, 123, 145
Waldenström, Erland 16
Wallander, Ann-Charlotte 97, 114
Wallander, Jan 81, 84, 95–103, 105, 107–111, 114–115, 118, 120–121, 143
Wallenberg, A.O. 186
Wallenberg, Marcus 186
Wehtje, Ernst 27, 40–41, 55, 67, 80
Wehtje, Walter 56
Welinder, Carsten 132, 135
Werin, Lars 141–143, 168
Wesslén, Gösta 98, 100–102
Westman, Claes 186
Wicander, Carl-August 56
Wickman, Kurt 163–164
Wicksell, Knut 137, 169, 173, 184–185, 187
Wigforss, Ernst 7, 17–19, 155–156, 162, 167
Wijkander, Hans 188
Williams, John Henry 70
Williams, Mary Lou 65
Wilson, Teddy 65
Wiseman, Jack 130, 144
Wold, Herman 154
Wundrak, Richard 187
Åberg, Carl-Johan 31
Åkerman, Johan 12, 168, 182–183

Denna bok innehåller nytt och omarbetat material om Industriens Utredningsinstitut (IUI), numera Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Många intressanta forskare har varit knutna till institutet under årens lopp. På ett engagerat och livfullt vis skildras några av dessa personligheters arbete och resor i västerled av författarna Benny Carlson och Mats Lundahl.

I två volymer – *Ett forskningsinstitut växer fram* (2014) och *Ett forskningsinstitut expanderar* (2019) – har historien om IUI tidigare skildrats från starten 1939 och fram till 1966. Man kan tycka att en organisationshistorik som på mer än 1 300 sidor spänner över 27 av 81 års verksamhet borde ha varit uttömmande. Men icke. Det fanns mer att berätta.

Tre kapitel bygger på tidigare outnyttjat arkivmaterial om några nyckelpersoners resor i västerled. Axel Iveroth var 1945–46 verksam som industriattaché vid svenska beskickningen i Washington och rapporterade hem i brev till IUI-chefen Ingvar Svennilson. Svennilson gav sig 1947 ut på en tre månaders rundresa i USA och summerade sina intryck i tidningsartiklar. När han 1960 åter vistades i USA gjorde han en avstickare till Cuba och rapporterade om den färska Castroregimen i brev till dåvarande IUI-chefen Jan Wallander. Wallander hade för sin del också gjort en resa västerut, dock inte så lång, till Värmland, där han 1945–46 samlade material till sin doktorsavhandling *Flykten från skogsbygden*.

Två kapitel består av omarbetningar av material från de tidigare IUI-volymer. De behandlar Svennilsons många inlägg i planhushållningsfrågan under och efter andra världskriget och Erik Hööks pionjärarbete från 1960 om *Den offentliga sektorns expansion*. I ytterligare två kapitel porträtteras ekonomer som spelat en viktig roll för institutet under senare perioder, Villy Bergström och Rolf G. H. Henriksson.

Den här boken rekommenderas varmt till alla som har eller haft anknytning till IUI/IFN eller som vill ha ytterligare kunskap om näringslivsforskningens utveckling.

Samhällsförlaget

INSTITUTET FÖR
NÄRINGSLIVSFORSKNING